ئۇيغۇر ئون ئىككى موقامى

2

چەببايات

جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى

2

چەبىيات

نەشرگە تەييارلىغۇچى ئورۇنلار:
ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى
ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتى

جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى

16–ئەسىردە ئۆتكەن ئون ئىككى مۇقام ئۇستازى ئاماننىساخاننىڭ ھەيكىلى

16 世纪木卡姆大师阿曼尼萨汗塑像

16 世纪木卡姆大师阿曼尼萨汗陵墓

16_ئەسىردە ئۆتكەن مۇقام ئۇستازى ئامانىساخاننىڭ قەبرگاھى

مۇقام پېشۋاسى تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ 1951-يىلى مۇقام ئورۇنداۋاتقان ۋاقتى

木卡姆大师吐尔迪阿洪于 1951 年演唱木卡姆

十二木卡姆在首都舞台上

مۇقام ئانسامبىل پايتەخت سەھنىسىدە

باش مۇھەررىر : تۆمۈر داۋامەت

مۇئاۋىن باش مۇھەررىرلەر:
مەمتىمىن يۈسۈپ
مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن

تەھرىر ھەيئەتلەر:
تۆمۈر داۋامەت (ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام ئىلمىي تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى)
مىجىت ناسىر (كاندىدات تەتقىقاتچى)
مەمتىمىن يۈسۈپ (ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى، تەتقىقاتچى)
ئىمىن تۇرسۇن (تەتقىقاتچى)
مۇھەممەت ئىسمايىل (ش ئۇ ئا ر مۇقام فوندى جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرى)
ئابدۇرېھىم رەجەپ (پروفېسسور)
شەرىپىدىن ئۆمەر (پروفېسسور)
خەمىت تۆمۈر (پروفېسسور)
مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
ۋەن تۇڭشۇ (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)
تيەن لىيەنتاۋ (پروفېسسور)
قېيۇم تۇردى (1-دەرىجىلىك يازغۇچى)
ئوبۇل ئىسلام (ئالىي مۇھەررىر)
جاڭ خۇڭچاۋ (كاندىدات تەتقىقاتچى)
ئابلىز شاكىر (ئاتاقلىق مۇقامچى)

ئون ئىككى مۇقام تېكىست گۇرۇپپىسىنىڭ مەسلىھەتچىلىرى:

مۇھەممەت سەلەي ھاجى (تەتقىقاتچى)
خەمىت تۆمۈر (پروفېسسور)
ئىسرائىل يۈسۈپ (تەتقىقاتچى)
ئابدۇقېيۇم غوجا (تەتقىقاتچى)
راخمان مامۇت (ئالىي مۇھەررىر)

ئون ئىككى مۇقام تېكىستلىرىنى رەتلەش گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىرى:

مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
شەرىپىدىن ئۆمەر (پروفېسسور)
ئىمىن تۇرسۇن (تەتقىقاتچى)
مەمتىلى زۇنۇن (1-دەرىجىلىك دراماتورگ)
ئابلىز شاكىر (ئاتاقلىق مۇقامچى)
قاۋۇل ئاخۇن (ئاتاقلىق مۇقامچى)
ئەسقەر (دوتسېنت)، تۇرسۇن ھوشۇر (دوتسېنت)
ئۆمەر ئىمىن، مۇھەممەتتۇردى مىرزائەھمەد (تەھرىر)

ئون ئىككى مۇقامنى قايتا نوتىغا ئالغۇچى:

مەتروزى تۇرسۇن (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

يىغىدىن تېپىلغان 53 ئاھاڭنى نوتىغا ئالغۇچى:

ئابدۇكېرىم ئوسمان (لېكتور)

ئون ئىككى مۇقام نوتا گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىرى:

ۋەن تۇڭشۇ (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)
نۇرمەھەممەت (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)
جۇ جى (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)
غىياسىدىن بارات (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

ئابلىكىم ئابدۇللا (1_دەرىجىلىك كومپوزىتور)
سۇلايمان ئىمىن (پروفېسسور)، خەن باۋچياڭ (دوكتور)
ئابلىز شاكىر (ئاتاقلىق مۇقامچى)
قاۋۇل ئاخۇن (ئاتاقلىق مۇقامچى)

مۇقام تېكىستلىرىنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىلار:
ۋاڭ يىجى (ئالىي مۇھەررىر)
جاڭ خۇڭچاۋ (كاندىدات تەتقىقاتچى)
ئىمىن ئەخمىدى
ئەكبەر غۇلام (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
جاۋ گودۇڭ (پروفېسسور)
ياڭ جىنشياڭ (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
قۇربان بارات (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)، مەمتىلى دانى

مۇقام تېكىستلىرىنىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسىنى بېكىتكۈچىلەر:
ۋاڭ يىجى (ئالىي مۇھەررىر)
جاڭ خۇڭچاۋ (كاندىدات تەتقىقاتچى)
ئەكبەر غۇلام (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
قۇربان بارات (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

كىرىش سۆز، تەرجىمىھال، ئىزاھاتلارنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچى:
ئەكبەر غۇلام (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

كىرىش سۆزنى ئىنگلىزچىگە تەرجىمە قىلغۇچىلار: مېڭ چىڭشى (ئالىي مۇھەررىر)، شۇ يۈيۈ (تەتقىقاتچى)، لۇ شۇدۇڭ

لاتىنچە ترانسكرىپسىيىسىنى ئىشلىگۈچىلەر:
مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

مەتربهم سايىت (دوتسېنت)

ئۇيغۇرچە تېكىستلەرنىڭ يەشمىسى، لۇغىتى، ئىزاھاتى ۋە كلاسسىك شائىرلارنىڭ تەرجىمىھالىنى ئىشلىگۈچى:
مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

ئون ئىككى مۇقام نوتىسىنى تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچىلەر:
تيەن ليەنتاۋ (پروفېسسور)
جۇ جى (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

يېڭىدىن تېپىلغان 53 ئاھاڭنى تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچىلەر:
تيەن ليەنتاۋ (پروفېسسور)، سۇلايمان ئىمىن (پروفېسسور)

ئون ئىككى مۇقام ئاھاڭ كۆرسەتكۈچ جەدۋىلى ۋە نوتا ئىزاھاتلىرىنى ئىشلىگۈچىلەر:
ئابلىز شاكىر (ئاتاقلىق مۇقامچى)
ئابدۇكېرىم ئوسمان (لېكتور)

مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى ۋە نەققاشلارنى ئىشلىگۈچى:
تۇردى قادىر نازىرى

خەتتات: نىياز كېرەم، تۇردى قادىر نازىرى

قىستۇرما رەسىمنى ئىشلىگۈچى: غازى ئەمەت (پروفېسسور)
فوتوگراف: ئەركىن قادىر

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ مۇھىم تەركىبى بولغان قىممەتلىك مىراسلىرىمىزدىن «ئابى چەشمە»، «مۇستەھزاد» ۋە «ئىشرەت ئەڭگىز» لەرنى ساقلاپ، بىزنى شۇ مىراسلىرىمىز بىلەن تەمىن ئەتكۈچىلەر: روزى ئاخۇن قالونچى، خالىق ھاجى، سەپەر.

ئاساسلىق تەھرىر ۋە نەشرىيات خادىملىرى

باش تەھرىر: شۆي ۋېيچېڭ

مۇئاۋىن باش تەھرىر: ۋاڭ دېيۇ

مۇدىر تەھرىر: ياڭ گۇاڭخۇي، ئابدۇشۈكۈر ئابلىز

مەسئۇل تەھرىر: جىن بۇ، ئابدۇشۈكۈر ئابلىز

مۇزىكا تەھرىرى: ساۋ لەي

تەكلىپ قىلىنغان تەھرىرلەر: مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن
شەرىپىدىن ئۆمەر
ئابدۇقېيۇم خوجا

ئۇيغۇرچە تېكستلەر بىلەن لاتىنچە ترانسكرىپسىيىلىك تېكستلەرگە تەكلىپ قىلىنغان مەسئۇل كوررېكتور:
مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن

خەنزۇ يېزىقىغا تەكلىپ قىلىنغان تەھرىر:
ئەكبەر غۇلام

مەسئۇل كوررېكتورلار: جىن بۇ، ئەكبەر غۇلام
شياۋ يىڭ

تەكلىپ قىلىنغان تېخرىداكتور: ئابلىز قاسىم

مەتبەئە مەسئۇلى: تۇڭ شىڭكەن، چېن داچۈەن

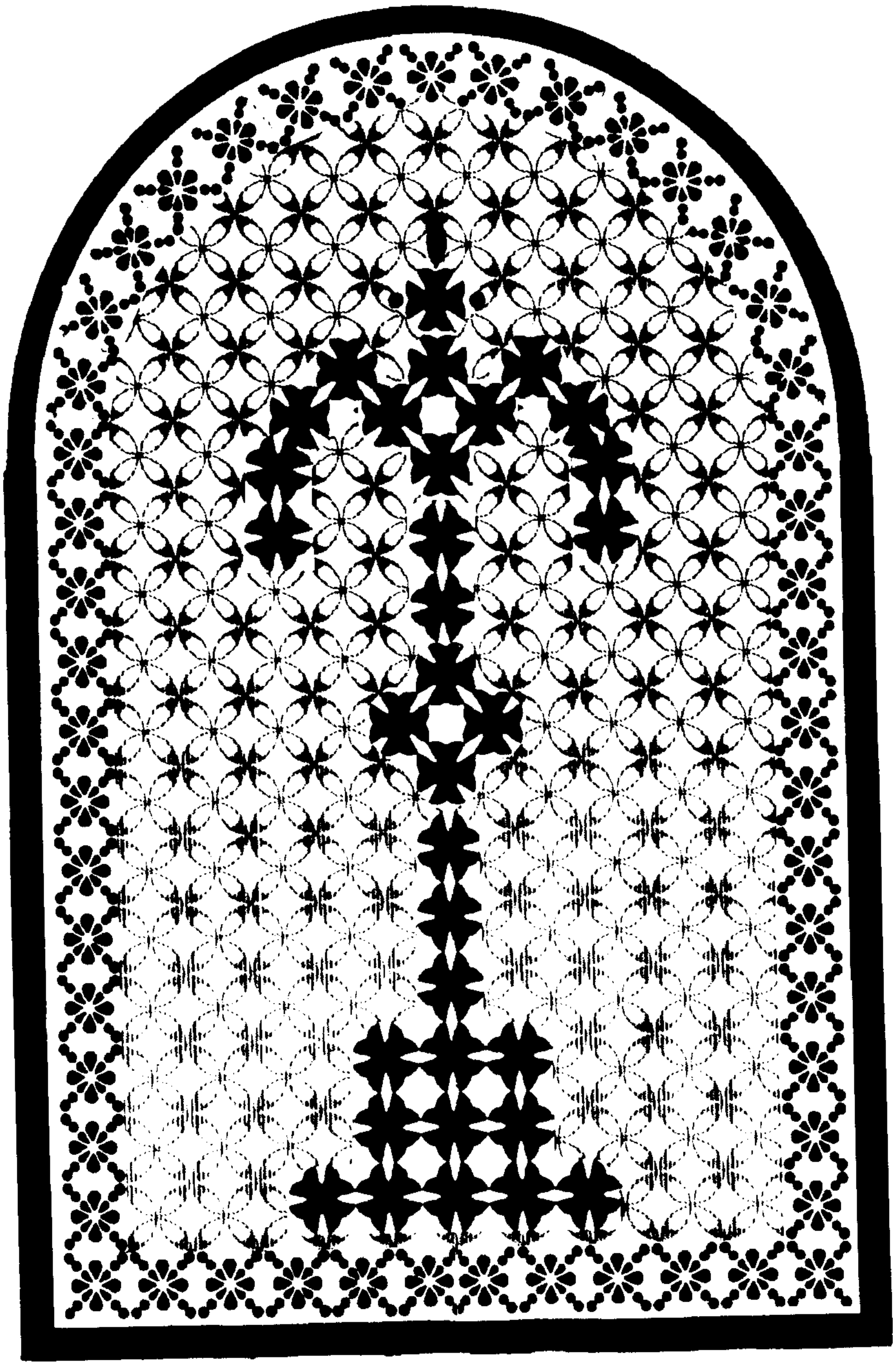

كىرىش سۆز

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى—پارلاق جۇڭخۇا مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى بىباھا گۆھەر، ئەمگەكچان-ئىجادچان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەقىل-پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى، ئۇيغۇر ھاياتىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى مۇزىكا تىلى بىلەن بايان قىلىدىغان بەدىئىي قامۇستۇر. ئۇنىڭدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھاياتى ۋە گۈزەل مەنىۋىيىتى، ئىستەك-خاھىشلىرى، تارىخىي رېئاللىق ۋە تۇرمۇش مۇھىتىدىن كېلىپ چىققان مۇھەببەت-نەپرەتلىرى ئىنسان تەپەككۇرىنىڭ مۇزىكا، بەدىئىي ئەدەبىيات ۋە ئۇسۇل قاتارلىق خىلمۇخىل شەكىللىرى بىلەن ئىپادىلەنگەن. مۇزىكىلىق ئىپادە جەھەتتە لىرىكا بىلەن ئېپىكا، نەغمە بىلەن نەزمە گارمونىك ھالدا ئۇيغۇنلاشتۇرۇلغان. مۇنداق مۇزىكا ئەسرى دۇنيا مىللەتلىرىنىڭ سەنئەت تارىخىدا كەم ئۇچرايدىغان ئالاھىدە ئەسەر بولغاچقا، "شەرق مۇزىكا مەدەنىيىتىدىكى مۆجىزە" دەپ تەرىپلەنمەكتە.

ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ تارىخى ئۇزۇن، ئارقا كۆرۈنۈشىمۇ كەڭ ۋە چوڭقۇر. مۇقاملار ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بېشىدىن كەچۈرگەن تارىخىي دەۋرلىرى بىلەن ھەمقەدەمدۇر. مۇقاملار كۆپلىگەن ماكان ۋە بىرقانچە زاماندا، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ نۇرغۇنلىغان بەستىكارلىرى، ناخشىچىلىرى ۋە چالغۇچىلىرى تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغان خەلق مۇزىكىسىدۇر.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئېتنىك تەركىبىگە كىرگەن قەۋم-قەبىلىلەر كۆپ ۋە كەڭ دائىرىلىك بولغاچقا، مەدەنىيىتىمۇ، جۈملىدىن مۇزىكا سەنئىتىمۇ كۆپ قاتلاملىق، كۆپ مەنبەلىك. چۈنكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى قەدىمكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش لىنىيىسى—يىپەك يولى"دەپ ئاتالغان لىنىيىنىڭ مۇھىم تۈگۈنىنى چۆرىدىگەن زېمىندا مەيدانغا كەلگەن. بۇ قەدىمكى مىللىي مەدەنىيەتنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولغان ئۇيغۇر مۇزىكا سەنئىتىمۇ ئەنە شۇ زېمىندا شەكىللەنگەن. دەرۋەقە، ئۇيغۇر خەلقى ئۆزىنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتى بازىسىدا، باشقا خەلقلەردىن ئۆزىگە مۇۋاپىق كېلىدىغان ئىجابىي تەسىر ۋە پايدىلىق ئامىللارنى قوبۇل قىلىپ، ئۆزىنىڭ مىللىي مۇزىكا بايلىقىنى مەزمۇن ۋە شەكىل جەھەتلىردىن بېيىتقان.

ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ تارىخى ناھايىتى ئۇزاق زامانلاردىن باشلىنىدۇ. ئىپتىدائىي جەمئىيەت باسقۇچىدا خەلق ئىچىدە ئىجاد قىلىنىپ، كەڭ تارقالغان يىر-كۈيلەر ۋە چالغۇلار فېئوداللىق جەمئىيەت دەۋرىدە تېخىمۇ راۋاجلىنىپ، بارا-بارا سىستېمىلاشقان. بۇ—ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ زامان ئامىللىرى. تەڭرىتاغ بويلىرى ۋە تارىم ۋادىسىدا ياشاپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شەكىللىنىشىدە مۇھىم ئېتنىك تەركىبلەردىن بولغان قەدىمكى ئاھالە مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى چاغلاردىلا دېھقانچىلىق ۋە شەھەر مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلغان. جۈملىدىن يەرلىك ۋە مىللىي پۇراقفا ئىگە بولغان ئاجايىب باي ۋە رەڭدار مۇزىكا مەدەنىيىتىنى ياراتقان. بۇ كەڭ زېمىندا ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈلگەن ھەرخىل مۇزىكا ژانىرلىرى ئۆزلىرى يارالغان زېمىنلەر-

نىڭ ناملىرى بىلەن كۇچا مۇزىكىسى، قوچۇ-قومۇل مۇزىكىسى، قەشقەر-خوتەن مۇزىكىسى دەپ ئاتالغان. بۇ ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ ماكان ئاملىرى.

ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ مۇنتىزىم قىسمى بولغان مۇقاملارنىڭ شەكىللىنىشمۇ ئەنەشۇ زامان-ماكان ئاملىرىغا باغلىق. مۇقاملار-نىڭ ئاساسىنى تەشكىل قىلغان ”چوڭ نەغمە“قەدىمكى چاغلاردا ”بۇيۇك كۈي“ (خەنزۇچە ”داچۇي“) دەپ ئاتالغانىدى. مىلادى Ⅳ ئەسىردە، ”بۇيۇك كۈيلەر“دىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە ئاۋۋال ”قومۇل بۇيۇك كۈيى“، ئۇنىڭدىن كېيىن كۇچا، قوچۇ، قەشقەر، خوتەن كۈيلىرى تارقالغانىدى. «ۋېي نامە»، «لۇي گۇاڭ ھەققىدە» ، «شىمالىي سۇلالىلەر تارىخى»نىڭ «غەربىي دىيار» بۆلۈمى ۋە «سۈي نامە»نىڭ «مۇزىكا تەزكىراتى»دا قەيت قىلىنغان پاكىتلا-رغا ئاساسلانغاندا، مۇقاملارنىڭ دەسلەپكى سۈي-سوتۇقلىرى— ”بۇيۇك كۈيلەر“مىلادى Ⅵ ئەسىردىن خېلى ئىلگىرى مۇنتىزىم كۈيلەر سىستېمىسى بولۇپ شەكىللىنىپ بولغانلىقى تەخمىن قىلىن-نىدۇ. Ⅵ ئەسىردىن Ⅹ ئەسىرگىچە ئارىلىقتا بولسا، ھەر جاي ھەر ماكاندا خەلق ئىچىدە تارقالغان مۇقام كۈيلىرى تېخىمۇ راۋاج-لىنىپ، بىر-بىرىگە سىڭىشكە باشلىغان. ⅩⅡ ئەسىردىن كېيىن ”بۇيۇك كۈي“دېگەن نام بارا-بارا ”مۇقام“دېگەن ئەرەبچە نام بىلەن ئالماشقان. مۇقام ئېتىمولوگىيىلىك مەنىسىدىن قەتئىينەزەر، مۇئەييەن سىستېمىغا سېلىنغان بىر يۈرۈش—سىجىل مۇزىكىلار مۇجەسسەمىنى بىلدۈرىدىغان خاس نام بولۇپ قالدى. 14-ئەسىردە ”چىغاتاي تىلى“ دەپ ئاتالغان ئۇيغۇر يېزىق ئەدەبىي

تىلىغا ئەرەبچە-پارسچە سۆزلەر كۆپلەپ قوبۇل قىلىنىشى مۇناسى-ۋىتى بىلەن، ئەدەبىيات-سەنئەت ئاتالغۇلىرىنىڭ بىرقىسمى، جۈمە-لىدىن مۇزىكا ۋە مۇقام ناملىرىمۇ ئەرەبچە-پارسچە ئاتىلىدىغان بولۇپ كەتتى.

ئون ئىككى مۇقام تەركىبىگە كىرگەن بەزى ئاساسىي كۈيلەر V ئەسىردىلا كۇچالىق مۇزىكاشۇناس سۇجىۋا تەرىپىدىن گرافىكى-لىق (توخرى يېزىقىدا ئىشلەنگەن بەلگىلەر بىلەن) خاتىرىلەنگەنلىكى مەلۇم. IX ئەسىردە بولسا، فارابى تۈركىي خەلق-لەر مۇزىكىسىغا ئەرەب مۇزىكا نەزەرىيىسىنىڭ بەزى مۇۋاپىق چۈ-شۈنۈكلىرىنى تەتبىق قىلىپ، ئەرەبچە ئاتالغۇلار بىلەن گرافىكىلىق خاتىرىلەشنىڭ قائىدىلىرىنى ئىشلەپ چىققان. مۇقاملار كۆپىنچە، ئەل نەغمىچىلەر تەرەپىدىن ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈش ئارقىلىق تارقالغانلىقى ئۈچۈن، گرافىكىلىق خاتىرىلەش ئۇسۇلى ئىزچىل داۋام قىلالمىغان. لېكىن ئەل نەغمىچىلەر تەجرىبىلەر ئاساسىدا ياراتقان ”چىكىت“ ئۇسۇلى بىلەن شاگىرتلارغا ئۆگىتىپ كەلگەن. ”بۈيۈك كۈيلەر“نىڭ بەزى ئاھاڭلىرى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە، خەنزۇ يېزىقى ئاساسىدا ئىشلەنگەن گرافىكا بىلەن خاتىرىلەنگەنلىكى ئۈ-چۈن، ئىچكى ئۆلكىلەردىمۇ ساقلىنىپ قالغان.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ كلاسسىك سىكىلى XV ئەسىردە خېلىلا مۇجەسسەملەشكەن. XVI ئەسىردە سۇلتان ئابدۇ-رەشىتخان، ئامانىساخان ۋە ئەينى دەۋردىكى مۇقامشۇناسلاردىن قىدىرخان قاتارلىقلارنىڭ تەشەببۇسى ۋە غەيرىتى بىلەن، جاي-جايلاردىن كۆپلىگەن ئەل نەغمىچىلەر، مۇقامشۇناسلار جەلپ

قىلىنىپ، مۇقاملارنىڭ ھەرخىل نۇسخىلىرى كەڭ كۆلەمدە توپلانغان؛ ”بەش تونىكا، يەتتە ئاھاڭ“ ۋە ”ئون ئىككى پەللە“ قائىدىسى بويىچە، ئىنچىكە تەھقىقلىنىپ، سىستېمىلاشتۇرۇلغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ ھازىرقى ئۆرنىكى شەكىللەنگەن. بۇ ئۆرنەك بويىچە ئون ئىككى مۇقام راك، چەببايات، سىگاھ، چەھارگاھ، پەنجىگاھ، ئۆزھال، ئەجەم، ئۇششاق، بايات، نەۋا، مۇشاۋەرەك، ئىراقلاردىن ئىبارەت. دەرۋەقە، زاماننىڭ ئۆتىشى بىلەن، مۇقاملارنىڭ ناملىرى ۋە رەت-تەرتىپى جەھەتلىرىدە بەزى ئۆزگىرىشلەر يۈزبەرگەنلىكى مەلۇم. شۇنىڭدەك ئون ئىككى مۇقامنىڭ ئۆز ئالاھىدىلىكلىرى بولغان يەرلىك ۋارىيانتلىرىمۇ مەۋجۇت، بۇلاردىن مەشھۇرراقلىرى قومۇل مۇقاملىرى بىلەن دولان مۇقاملىرىدۇر.

ھەر بىر مۇقامدا ”كىرىشمە“بولىدۇ-دە، بۇ مەزكۇر مۇقامنىڭ ”ئانا تونى“نى بەلگىلەيدۇ؛ ”كىرىشمە“ (”مۇقەددىمە“دەپ ئاتالغان مۇقام بېشى)پۈتۈن بىر مۇقامدىكى خىلمۇ-خىل كۈيلەرنىڭ غولى. ئاندىن، مۇقام چوڭ نەغمە، داستان، مەشرەپ دېيىلگەن ئۈچ سوتۇققا (چوڭ قىسىمغا) بۆلۈنىدۇ. چوڭ نەغمە يەنە تەئەززە، نۇسخە، جۇلا ، سەنەم، سەلىقە، پىشرەۋ قاتارلىق كۈيلەردىن تەركىب تاپقان. (بۇ كۈيلەردىن بەزىلىرى بىرقانچىدىن شاخلىنىدۇ) ؛ بۇ كۈيلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا مەرغۇللىرى ۋە چۈشۈرگىلىرى بولىدۇ؛ مەرغۇللار ئۆزلىرى تۈسلىنىپ چىققان كۈي (ئانا ئاھاڭ)دىن ئۈزۈپ ئېلىنسا، ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل كۈي بولالايدۇ. ”كىرىشمە“دىكى تۈپ مىلودىيە مۇقامنىڭ ئۈچىنچى سوتۇقىدا بەلگىلىك مۇزىكا قانۇنىيىتى بويىچە خىلمۇ-خىل ئۆزگىرىش ياسايدۇ. يەنە،

مۇقامنىڭ چوڭ نەغمە قىسمى ئاخىرىدا ”تەئكىد“ بولىدۇ. تەئكىد —بىرىنچى سوتۇقتىن ئىككىنچى سوتۇققا—داستان قىسمىغا ئۆتۈشنىڭ كوۋرۈكى. چوڭ نەغمىنىڭ كۇيلىرى كۆپىنچە لىرىكىلىق كۇيلەردۇر. چوڭ نەغمىدىكى تۈپ ملودىيە داستان قىسمىدىمۇ ئۆزئارا زىچ بىرىككەن ھالدا داۋاملىشىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، مۇقامنىڭ داستان قىسمىدىكى ملودىيىلىك قۇرۇلما چوڭ نەغمىدىكى تۈپ ملودىيىنىڭ داۋامى ۋە تەرەققىياتىدۇر. داستان قىسمىدىكى كۇيلەر قەھرىمانلىق، ئىنسانپەرۋەرلىك، ئىشق-مۇھەببەت، ئەخلاق-پەزىلەت، مەرىپەت ئىپادىلىنىدىغان قىسسە ياكى ۋەقەلىك شېئىرلارغا ئۇيغۇن بولۇپ، ئادەتتە ئۈچتىن-بەشكىچە داستان ئىپيىتىلىدۇ. ئايرىم ئاھاڭلىرى كلاسسىكلارنىڭ غەزەللىرىگىمۇ باغلانغان. ھەربىر ئاھاڭ ئارىلىقىدا مەرغۇللار بولىدۇ. مۇقامنىڭ ئىككىنچى قىسمىنى ئېپىكلىق قىسىم دېسىمۇ بولىدۇ. ئاندىن، شوخ، قىزغىن، ئەركىن، ئىخچام ناخشا-ئۇسۇل كۇيلىرىدىن تەركىب تاپقان ئۈچىنچى سوتۇق—مەشرەپ قىسمى باشلىنىدۇ. مۇقامنىڭ بۇ قىسمى خەلق ئارىسىغا ناھايىتى كەڭ تارقالغان دراماتىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە قىسىم ھېسابلىنىدۇ. ئۇيغۇرلاردا ئومۇملاشقان مەشرەپ-بەزمىلەردە، مۇقاملارنىڭ مەلۇم كۇيلەر سىكلى ”سەنەم“ نامى بىلەن كەڭ كۆلەمدە ئىجرا قىلىناتتى، بۇنداق ”سەنەم“لەر يەرلىك ئالاھىدىلىكلەر بىلەن تۇسلەنگەنلىكى ئۈچۈن، ”قەشقەر سەنىمى“، ”كۇچا سەنىمى“، ”كورلا سەنىمى“، ”ئىلى سەنىمى“، ”قومۇل سەنىمى“دېگەن خاس ناملار بىلەن ئاتالغانىدى.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى مىللىي ۋە ئۆزىگە خاس ملودى-

يسى، مۇئەييەن سىستېمىلاشقان مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى، كۈيلىرى-نىڭ مولىلقى ۋە مەزمۇندارلىقى، ئۇرغۇ-تىمپلىرىنىڭ مۇرەككەپلى-كى، رېتىملىرىنىڭ ئۆزگىرىشچانلىقى، مۇزىكىلىق ئوبرازلىرىنىڭ خىلمۇخىللىقى قاتارلىق ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن باشقا مىللەتلەرنىڭ كلاسسىك مۇزىكىلىرىدىن ياكى "مۇقام"لىرىدىن روشەن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. ئون ئىككى مۇقام ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزۇن يىللىق تارىخى جەريانىدا شەكىللەنگەن پەلسەپىسى، پسىخولوگىيىسى، زېمىنگە ئۇيغۇن ياشاش ئۇسۇلى، ئۆرپ-ئادەتلىرى ۋە ئەخلاقىي چۈشەنچى-لىرى قاتارلىق ماددىي ۋە مەنىۋى ھالەتلىرى بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان. شۇڭا، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى مېلودىيە، تۇس، پەرداق، ئۇرغۇ، رېتىم جەھەتلىرىدىن مۇئەييەن خاسلىققا ئىگە. مۇقامدا مېلودىيە شۇنداق قاتمۇ-قاتكى، بىرخىل كۈي ۋە بىرخىل ۋەزن ئىچىدە ئانا تون ياكى تۈپ مېلودىيە غول قىلىنغان ھالدا ھەرخىل تارماق مېلودىيىلەر كېلىپ چىقىدۇ. مېلودىيىدە، يەنە كېلىپ، زەنجىردەك سىجىل تېمىلار ناھايىتى كۆپ، بۇ تېمىلار مۇئەييەن لىنىيىنى بويلاپ، گىرەلەشكەن ھالدا راۋاجلىنىپ، ھەر-خىل مۇزىكىلىق ئوبرازلارنى يارىتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇيغۇر مۇقاملىرى تىڭشىغۇچىلاردا ھاياجانلىق ياكى جەڭگىۋارلىق، خوشال-لىق ۋە ئۈمىدۋارلىق، جۇشقۇنلۇق ۋە كۆتۈرەڭگۈلۈك، مۇڭلۇق ۋە خىيالچانلىق، مۇھەببەت ياكى نەپرەت تۇيغۇلىرىنى دەرھال پەيدا قىلىدۇ.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ مۇزىكىلىق ئىپادىسىدۇر، مۇقاملار ئاجايىب چوڭقۇر مەنىلىك، باي مەزمۇنلۇق،

رەڭمۇرەڭ تۇسلۇك، بەدىئىي پاساھەتلىك، يەڭگىل ھەم ئىپتىشقا ئەپلىك كلاسسىك شېئىرلار (ئاساسەن غەزەللەر)، بېيىت-قوشاقلار بىلەن جانلىنىدۇ. ھەر بىر مۇقامنىڭ ئىككىنچى قىسمى خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغان ئېپىكلىق داستانلار بىلەن تېخىمۇ يارقىن تۇسكە كىرىپ، تىڭشىغۇچىلارغا سيۇژىتلىق پەلسەپىۋى ۋە دىداكتى-كىلىق تېكىستلەر ئارقىلىق يەنىمۇ تەسىرچان ئېستېتىك ھوزۇر بېغىشلايدۇ. مەشرەپ قىسمىدىكى كۈيلەر كۆپىنچە ئۇيغۇر ئەدەبىيا-تىدا ئەڭ ئومۇملاشقان بېيىت-قوشاقلار ۋە بۇلارغا ماس كېلىدىغان كلاسسىك شېئىرلار بىلەن ئەۋجىگە كۆتۈرۈلىدۇ-دە، تىڭشىغۇچىلار ئۆزلىرىنى ئۇنتۇغان ھالدا ناخشا-ئۇسۇللار قايىنىمىغا شۇڭغۇيدۇ.

ئون ئىككى مۇقام XVI ئەسىردە رەتلەنگەن چېغىدا، مۇقام كۈيلىرى شۇ زامانغىچە ئۆتكەن كلاسسىكلارنىڭ شېئىرلىرىغا ياكى خەلق داستانلىرىغا باغلانغان بولۇشى تەبىئىي. لېكىن، زاماننىڭ ئۆتۈشى بىلەن، مۇقامچىلارنىڭ خاھىشى، سورۇننىڭ ئېھتىياجى ۋە بەزى تىڭشىغۇچىلارنىڭ چەك قويۇشى بىلەن، تېكىستلەر ئۆزگىرىپ بارغان.

بىزگىچە يېتىپ كەلگەن تېكىستلەر يەنى مۇقام پىشۋاسى— ئون ئىككى مۇقامنى ئۆز بوۋىسىدىن ئۆگەنگەن ئەنئەنە بويىچە زامانىمىزغا يەتكۈزگەن مەشھۇر خەلق سەنئەتكارى تۇردى ئاخۇن باغلىغان تېكىستلەر زامان ۋە سورۇنلارنىڭ تاللىشىدىن ئۆتكەن ئاساسىي مەنبەدۇر. بۇ تېكىستلەرنىڭ مەزمۇنى مۇزىكا مەزمۇنىغا، تېكىستلەرنىڭ قۇرۇلمىسى مۇزىكا قۇرۇلمىسىغا، شېئىرىي ۋەزنلىرى كۈيلەر ۋەزنلىرىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى زامان-زامانلاردىن بۇيان ھەرخىل سىياسىي-ئىجتىمائىي، مەنىۋى داۋالغۇشلاردىن، داۋان-توسۇقلار-دىن ئۆتۈپ، ئەل نەغمىچىلەرنىڭ ئۆز جېنىدىن ئارتۇق ساقلىشى ۋە ئاسرىشى بىلەن زامانىمىزغا ئۇلاشتۇرۇلدى. ئون ئىككى مۇقام-نىڭ زامانىمىزغا ئۇلىشىشىدا، مۇقام پېشىۋاسى تۇردى ئاخۇننىڭ تۆھپىسى ناھايىتى زور. ھېچقانداق نوتىغا قارىماي، ھەربىر مۇقامنى ئۆزىنىڭ تۈپ مېلودىيىسى غول قىلىنغان كۈيلەر سىستېمىسىنى تەرتىپى بويىچە ئىزچىل سۈرەتتە ئازماي-تەزمەي، سوتكىلاپ ئېيى-تىپ بېرەلىگەن تۇردى ئاخۇن ئاكا ھەقىقەتەن ”مۇزىكا قامۇسى“ دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا لايىق مۇقامشۇناسدۇر؛ جۈملىدىن ئۇنىڭ كەسپداشلىرى قاسىم ئاخۇن، روزى ئاكا قالۇنچى، روزى تەمبۇر قاتارلىق مۇقامچىلارمۇ خەلقىمىزنىڭ سەنئەت پېشىۋالىرىدۇر.

خەلق ئىچىدە كەڭ تارقىلىپ كەلگەن مەشرەپ ۋە سەنەملەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، مۇقاملارنىڭ چوڭ نەغمە قىسىملىرى ناھايىتى تار دائىرىدە، ئۇنىڭغان ئەل-نەغمىچىلەرنىڭ ئەس-يادىدىلا ساقلى-نىپ قالغاچقا، ئۈزۈلۈپ قېلىش ھالىتىگە چۈشۈپ قالغانىدى. ئازاد-لىق ئون ئىككى مۇقامغىمو نىجاتلىق ئېلىپ كەلدى. شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىرى 1950-يىللاردىن باش-لاپ 1996-يىلغىچە ئىزچىل غەمخورلۇق قىلىپ ئالاھىدە كۆڭۈل بولۇش بىلەن ھەر قايسى باسقۇچلاردا ئوخشاشلا كونكرېت كور-سەتمىلەر بېرىپ كەلدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئون ئىككى مۇقامنى سىمغا يېزىۋېلىش ۋە نوتىغا ئېلىش ئىشى 1951-يىلدىلا باشلان-

غان. تۇردى ئاخۇن، رۇزى تەمبۇر ۋە ئۇنىڭ كەسپداشلىرىدىن ىىرقانچە ئەلنەغمىچى مۇقامچىلار 1951-يىل 7-ئاي، 1954-يىل 8-ئايلاردا ئۈرۈمچىگە تەكلىپ قىلىنىپ، ئون ئىككى مۇقامنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى سىمغا يېزىۋېلىندى. بۇ ئىشتا، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامنىڭ بىباھا بايلىق ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەن مۇزىكا مۇتەخەسسىسى ۋەن تۇڭشۇ ئەپەندى كۆپ كۈچ سەرپ قىلىپ، ئون ئىككى مۇقامنى تۇنجى قېتىم بەش سىزىقلىق خەلقئارا بەلگىلەر بىلەن نوتىلاشتۇردى. تېكىستلىرىنى يېزىۋېلىشتا ئاتاغلىق شائىرلى-رىمىز ئەمگەك سىڭدۈردى. شۇنىڭ بىلەن، ئون ئىككى مۇقام ئۈزۈلۈپ قېلىش گىردابىدىن دەستلەپكى قەدەمدە قۇتقۇزۇپ قېلىندى. ئون ئىككى مۇقامنى قېزىش، رەتلەش خىزمىتى داۋاملىق ئىشلەندى. يەنى مەدەنىيەت-سەنئەت ئورۇنلىرىدىن مەلۇم مۇتە-خەسسىسلەر ئاجرىتىلىپ، ئۇلار سىمغا يېزىۋېلىنغان نۇسخىنى ئۆز-لەشتۈرۈپ، ئەمەلدە ئىجرا قىلىش ۋە رادىئو ئارقىلىق تارقىتىش ئىشى بىلەن شۇغۇللاندى. بۇ ساھەدە زىكرى ئەلفەتتاھ قاتارلىق بەستىكارلىرىمىز ئۆز قابىلىيىتىنى نامايەن قىلدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق رادىئو ئىستانسىيىسى زور ماھارەت بىلەن كۈچ چىقاردى. دەرۋەقە 30-يىللاردىن باشلاپ، يېڭىچە تىياتىرچىلىق سەنئىتىنىڭ مەيدانغا كېلىشى ئارقىسىدا، مۇقام مۇزىكىسى خەلق ئىچىدىكى سورۇندىن تىياتىر سەھنىسىگە چىقتى. 30-يىللاردىن 60-يىللارغىچە، سەھنىلەشتۈرۈلگەن ناخشا-غەزەللەرنىڭ تولىسى مۇقام كۈيلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. 60-يىللاردىن كېيىن سىيا-سىي-ئىجتىمائىي تېمىلاردا يېزىلغان بەزى سەھنە ئەسەرلىرىگە

بىرەر مۇقامنىڭ موھىم كۈيلىرى ئاساس قىلىنغان ھالدا باشقا مۇقاملاردىنمۇ ئايرىم كۈيلەر تەتبىق قىلىنىپ قوللىنىلدى. سىياسىي تېمىلاردىكى سەھنە ئەسەرلەر ۋە ناخشىلاردىمۇ مۇقام ئۆزىنىڭ جەزى-بىدار ۋە تەسىرچان رولىنى جارى قىلدى ھەم ھاياتىي قۇدرىتىنى كۆرسەتتى. پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتې-تىنىڭ 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ئون ئىككى مۇقامنى قې-زىش، رەتلەش، تولۇقلاش ۋە تەتقىق قىلىش جەھەتلەردە ئۇنۇملۇك خىزمەتلەر ئىشلەندى. بولۇپمۇ ئىسلاھات ۋە ئىشىكنى ئېچىۋېتىش ھەمدە ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى تەڭ ئېلىپ بېرىش فاڭ-جېن-سىياسەتلىرى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئون ئىككى مۇقام-نى تەتقىق قىلىش خىزمىتى تېخىمۇ جانلاندى. 1987-يىلى ش ئۇ ئا ر مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى قورۇلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن ش ئۇ ئا ر مۇقام ئانسامبلى قۇرۇلدى. ئاپتونوم رايون بويىچە، مەملىكەت بويىچە ۋە خەلقئارالىق مۇقام ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى كەينى-كەينىدىن ئۆتكۈزۈلدى. ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى بىلەن ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى بىرلىكتە ئون ئىككى مۇقامنىڭ تېكىستلىرى ئۈستىدە كۆپلىگەن ئىلمىي خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. شۇنىڭ بىلەن مۇقامشۇناسلىق ۋۇجۇدقا كەلدى. ئون ئىككى مۇقام پۈتۈن مەملىكەت دائىرىسىدىن چىقىپ، دۇنياغا يۈزلە-نىپ، خەلقئارا سەھنىلەردە جەلىبكار سادا ياڭراتتى ۋە تىڭشىغۇچى-لارنى ھەيران قالدۇردى.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى كۈيلەر ۋە تېكىستلەردىن ئىبارەت

ئىككى ساھەگە بۆلۈنىدۇ. تۇردى ئاخۇن ئاكا باشلىق مۇقامچىلار بىزگە يەتكۈزۈپ بەرگەن كۈيلەر ۋە تېكستلەر ئون ئىككى مۇقامنى رەتلەش ۋە تولۇقلاش خىزمىتىدە موھىم ئاساس بولدى. بۇ ئاساس بويىچە، ئون ئىككى مۇقامنىڭ كۈي-نەغمىلىرى ۋە تېكستلىرى بىرقانچە قېتىم رەتلەندى، نەشىر قىلىندى ۋە بارغانسىرى مۇكەممەل-لىشىشكە باشلىدى. ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام ئىلمىي تەتقىقات جەمئىيىتى بىلەن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيە-تىدىكى بىر قىسىم مۇتەخەسسىسلەرنىڭ جاپالىق ئىزدىنىشى بىلەن مۇقام كۈيلىرى ۋە تېكستلىرى ئەسلىگە ۋارىسلىق قىلىش پرىنسىپى ئاساسىدا تولۇقلاندى. شۇ ئارقىلىق مۇقام تەتقىقاتىدا يەنە بىر ئەھمىيەتلىك چوڭ قەدەم تاشلاندى. XVIII ئەسىردە ئۆتكەن خوتەن-لىك مۇقامشۇناس، ئالىم ئىسمەتۇللا ئىبنى نېمەتۇللا مۇئجىزى ئۆزىنىڭ «تارىخىي مۇسقىيۇن» ناملىق ئەسىرىدە: «ئامانىساخان ئۆزىنىڭ گۈزەل لىرىكىلىرىدىن〈دىۋان نەفسى〉 ناملىق بىر دىۋان تۈزگەن، 〈شۇرۇھۇل قۇلۇپ〉، 〈ئەخلاقۇل جەمىل〉 ناملىق ئەسەر-لەرنى يازغان، 〈ئىشرەت ئەڭگىز〉 ناملىق مۇقامنى ئىجاد قىلغان» دېگەن.

ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى ۋە ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتىدى-كى ئالىم-مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئەستايىدىل ئىزدىنىشى، جاپالىق ئەمگەك سىڭدۈرۈشى بىلەن بۇ قېتىم ئامانىساخاننىڭ ئىجادىيىتى بولغان «ئىشرەت ئەڭگىز» (شاتلىق قوزغىغۇچى) ناملىق مۇقام تېپىلدى. بۇ مۇقام 92 مىسرالىق كلاسسىك شېئىر ۋە 20 مىسرالىق

خەلق قوشاقلىرى بىلەن باغلانغان 11 ئاھاڭنى ئۆزئىچىگە ئالىدۇ.
شۇنىڭ بىلەن بىللە ئون ئىككى مۇقام تەركىبىدىكى ھەر بىر مۇقامنىڭ خاتىمىسى بولغان «ئابى چەشمە»لەر ۋە ئون ئىككى مۇقامنىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى مۇزىكا بۆلەكلىرىدىن بولغان «مۇستەھزاد»لار تېپىلدى. بۇلار 242 مىسرالىق كلاسسىك شېئىرلار بىلەن باغلانغان 39 ئاھاڭنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

يەنە «راك»، «چەببايات» مۇقاملىرىنىڭ مۇھىم تەركىبى قىسىملىرىدىن بولغان 13 ئاھاڭ تېپىلدى، بۇ ئاھاڭلار ئارقىلىق يۇقىرىقى مۇقاملار تولۇقلاندى.

يېڭىدىن تېپىلغان «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامى ۋە ئون ئىككى مۇقامنىڭ «ئابى چەشمە»، «مۇستەھزاد» قاتارلىق مۇزىكا بۆلەكلىرى «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ 13-كىتابى سۈپىتىدە بۇ قېتىم نەشر قىلىنغان «ئابى چەشمىلەر ۋە ئىشرەت ئەڭگىز» ناملىق كىتابقا كىرگۈزۈلدى.

يۇقىرىقى مۇقام ۋە ئاھاڭلارنىڭ تېپىلىشى مەدەنىي ھاياتىمىزدىكى خوشاللىنارلىق زور ۋەقە. چۈنكى بۇ ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامنىڭ تارىختىكى ئۈچىنچى قېتىملىق رەتلىنىشى ۋە تولۇقلىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

تولۇقلاپ نەشر قىلىنغان بۇ نۇسخا نوتا، ئۇيغۇرچە ترانسكرىپسىيلىك تېكىست، يەشمە، لۇغەت، ئىزاھات، تېكىستلەرنىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسى، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامغا تېكىستلىرى كىرگەن كلاسسىك شائىرلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمھالى، نوتا بەلگىلىرى توغرىسىدا ئىزاھات، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامنىڭ ئاھاڭ

كۆرسەتكۈچلىرى قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ تېكىستلىرى، بۇنىڭدىن ئىلگىرى(1964-، 1983-يىللىرى) تۇردى ئاخۇن ئېيتقان تېكىستلەر بويىچە رەتلىنىپ نەشر قىلىنغانىدى. لېكىن ئۆتمۈشتە خىلمۇخىل ئىجتىمائىي سەۋەبلەر ۋە ئوقۇش-ئورۇنداش جەھەتتىكى سەۋەنلىكلەر تۈپەيلىدىن بەزى تېكىستلەر قىسقارتىۋېتىلگەن ياكى ئۆزگەرتىۋېتىلگەن، بەزىلىرى تەكرارلىنىپ كەتكەن ياكى ئىككى-ئۈچ شائىرنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ بېيىتلاردىن قۇراشتۇرۇلغانىدى. 1993-يىلى، تېكىستلەرنى ئىككىنچى قېتىم رەتلەشتە، بۇ كەمچىلىكلەر مەلۇم دەرىجىدە تۈزىتىلگەن بولسىمۇ، لېكىن يەنىمۇ چوڭقۇرلاپ تەكشۈرۈپ-تەتقىق قىلىش جەريانىدا، بەزى سەۋەنلىكلەر بايقالدى. 1995-يىلى ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى بىلەن ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى 47 نەپەر ئالىم-مۇتەخەسسىسلەردىن تەركىب تاپقان 4 گۇرۇپپا تەشكىللەپ، 11 ماددىلىق ئىلمىي قائىدە-پرىنسىپلارنى بەلگىلەپ، شۇ قائىدە-پرىنسىپلار ئاساسىدا تېكىستلەر ئۈچىنچى قېتىم ئەستايىدىل رەتلەندى. تېكىستلەرنىڭ مەنبەلىرى تەھقىقلەندى. تېكىستلەرنىڭ مەزمۇن ھەم ۋەزنلىرى كۈيلەرنىڭ تېما ھەم ۋەزنلىرىگە ماس بولۇش ئەنئەنىسىگە تولۇق ۋارىسلىق قىلىندى. ئايرىم تېكىستلەردىكى كەم جايلار شۇ تېكىستنىڭ قەدىمكى قول يازمىلىرى ئاساسىدا تولۇقلاندى. تەكرار ئېيتىلغان تېكىستلەر قايسى شائىرنىڭ شېئىرلىرىدىن ئېلىنغان بولسا، شۇ شائىرنىڭ ياكى زامانداش شائىرنىڭ مۇۋاپىق كېلىدىغان باشقا

شېئىرلىرى بىلەن يەكگۈشلەندى. كلاسسىك شېئىردىن ئېلىنغان تېكىستلەردە، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ لىرىكا جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرىنىڭ نەمۇنىلىرىنى نامايەن قىلىشقا ئەھمىيەت بې- رىلدى. بۇ قېتىم رەتلەنگەن تېكىستلەر كلاسسىكلىرىمىزدىن 44 نەپەر شائىرنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ بولۇپ ئاساسەن ئارۇز ۋەزنىنىڭ رەمەل، ھەزەج، رەجەز، مۇتەقارىب، مۇجتەس... قاتارلىق بەھرىلەر- نىڭ ھەرخىل ۋەزنلىرىدە يېزىلغان غەزەللەردىن تەركىب تاپتى. مۇقاملارنىڭ داستان قىسمىغا كىرگۈزۈلگەن شېئىرلار ئىلگىرىكى تېكىستلەردە ئاساسەن ئىككىلا داستاننىڭ ئۈزۈندىلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. بۇ قېتىمقى رەتلەشتە، خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغان مۇنەۋۋەر داستانلار مەسىلەن، «غەرىب-سەنەم»، «بەھرام-دىلئارام»، «يۇ- سۇف-ئەھمەد»، «ھۆرلىقا-ھەمراجان»، «سەنەۋبەر»، «فەر- ھاد-شىرىن»، «شاھزادە نىزامىددىن ۋە مەلىكە رەئنا» قاتارلىقلار- نىڭ قول يازمىلىرى ئاساسىدا پارچىلار بېرىلدى. مۇقامنىڭ داستان قىسمىدا 14 داستان پارچىلىرىدىن باشقا، كلاسسىك شائىرلىرىمىز- نىڭ قەسىدە ژانىرىغا ياندىشىدىغان غەزەللىرىمۇ قايتا رەتلەندى. خەلق بېيىت-قوشاقلىرىدىن ئېلىنغان تېكىستلەرنىڭ مەزمۇنى، شەكلى، سيۇژىتلىق باغلىنىشى ۋە مەنتىقى مۇناسىۋەتلىرى، تارى- خىيلىقى ۋە بەدىئىي قىممىتى كۆزدە تۇتۇلدى.

ئون ئىككى مۇقامنى نوتىلاشتۇرۇش خىزمىتى پەيدىنپەي ياخشى ئىشلەندى. مۇزىكا شۇناس ۋەن تۇڭشۇ، تۇردى ئاخۇن باشلىق مۇقامچىلاردىن خاتىرىگە ئالغان ئۇنئالغۇ لىنتىسى بويىچە يېزىپ چىققان تونجى نوتىدىن بۇ قېتىم مۇۋاپىق پايدىلىنىپ

قايتىدىن نۇتىلاشتۇرۇلدى. نوتىغا ئېلىشتا، ئاھاڭ ئايرىش مېخانىز. مىدا تېخىمۇ ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈپ-تەتقىق قىلىش ئارقىلىق ھەربىر كۈينىڭ ئەسلى ھالىتىنى ئەينەن ئىپادىلەشكە ئەھمىيەت بېرىلدى. قايتا يېزىلغان نۇتا پايتەختتىكى مۇزىكا تەتقىقات ئورۇنلى. رىنىڭ، ئاتاقلىق مۇزىكاشۇناسلىرىدىن تەتقىقاتچى خۇاڭ شياڭپىڭ، پروفېسسور تيەن ليەنتاۋ، قاتارلىق مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تەكشۈرۈ. شىدىن ئۆتكۈزۈلدى.

باشقا مىللەت مۇزىكاشۇناسلىرى ياكى مۇزىكا ھەۋەسكارلىرى. نىڭ ئوقۇشى ۋە ئىپتىشىغا ئوڭاي بولۇشى نەزەردە تۇتۇلۇپ، ئومۇمراق بولغان خەلقئارالىق گرافىك بەلگىلەر بىلەن تېكىستلەر. نىڭ ترانسكرىپسىيىسى بېرىلدى. تېكستلەر خەنزۇچىگە قايتىدىن تەرجىمە قىلىندى.

«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ بۇ قېتىمقى نەشرىنى تەييارلاشتا، مۇقامچىلار، ئەدەبىياتشۇناسلاردىن، كومپوزىتورلاردىن كەڭ، تەكرار پىكىر ئېلىندى، قايتا-قايتا تەھلىل-تەھرىردىن ئۆت. كۈزۈلدى.

«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ قولىمىزدىكى بۇ نۇسخى. سى مۇقام پېشۋالىرىنىڭ، مۇقامشۇناسلارنىڭ، مۇقامچىلارنىڭ، كومپوزىتورلارنىڭ، كلاسسىك ئەدەبىياتچىلارنىڭ كۆپ يىللىق جا. پالىق ئەجرىنىڭ نەتىجىسى. ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق تەتقىق قىلىپ، يەنىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش، باشقا مىللەتلەرنىڭ مۇقاملىرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىش، مۇقام نەزەرىيىسىنى بەرپا قىلىش، ئەدەبىيات-سەنئەتنىڭ تۈرلۈك

ۋاستىلىرى ۋە ھەرخىل ژانىرلىرىدىن پايدىلىنىپ ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئۈنۈملۈك خىزمەت قىلدۇرۇش جەھەتلىرىدە، بۇ نۇسخا دەستۇر بولۇپ قالغۇسى.

ئىككى يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە ئىككى جەمئىيەتتىكى ئالىم-مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تىرىشچانلىقى، جاپالىق ئىزدىنىشى، زور كۈچ چىقىرىشى ئارقىلىق ئون ئىككى مۇقام نوتىلىرى ۋە تېكىستلىرى ئەسلىگە ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا تولۇقلاندى. نوتا ۋە تېكىستلەردە ئۇزاقتىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان بەزى نۇقسانلار تۈزىتىلدى، شۇنداقتىمۇ بۇ نۇسخىدا يەنە ئايرىم يېتەرسىزلىكلەر ساقلانغان بولۇشى مۇمكىن. كەسپداشلارنىڭ كېيىنكى ئىلمىي تەتقىقات خىزمىتى جەريانىدا تۈزىتىپ كېتىشىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمەن.

تۆمۈر داۋامەت

1996-يىل ئۆكتەبىر

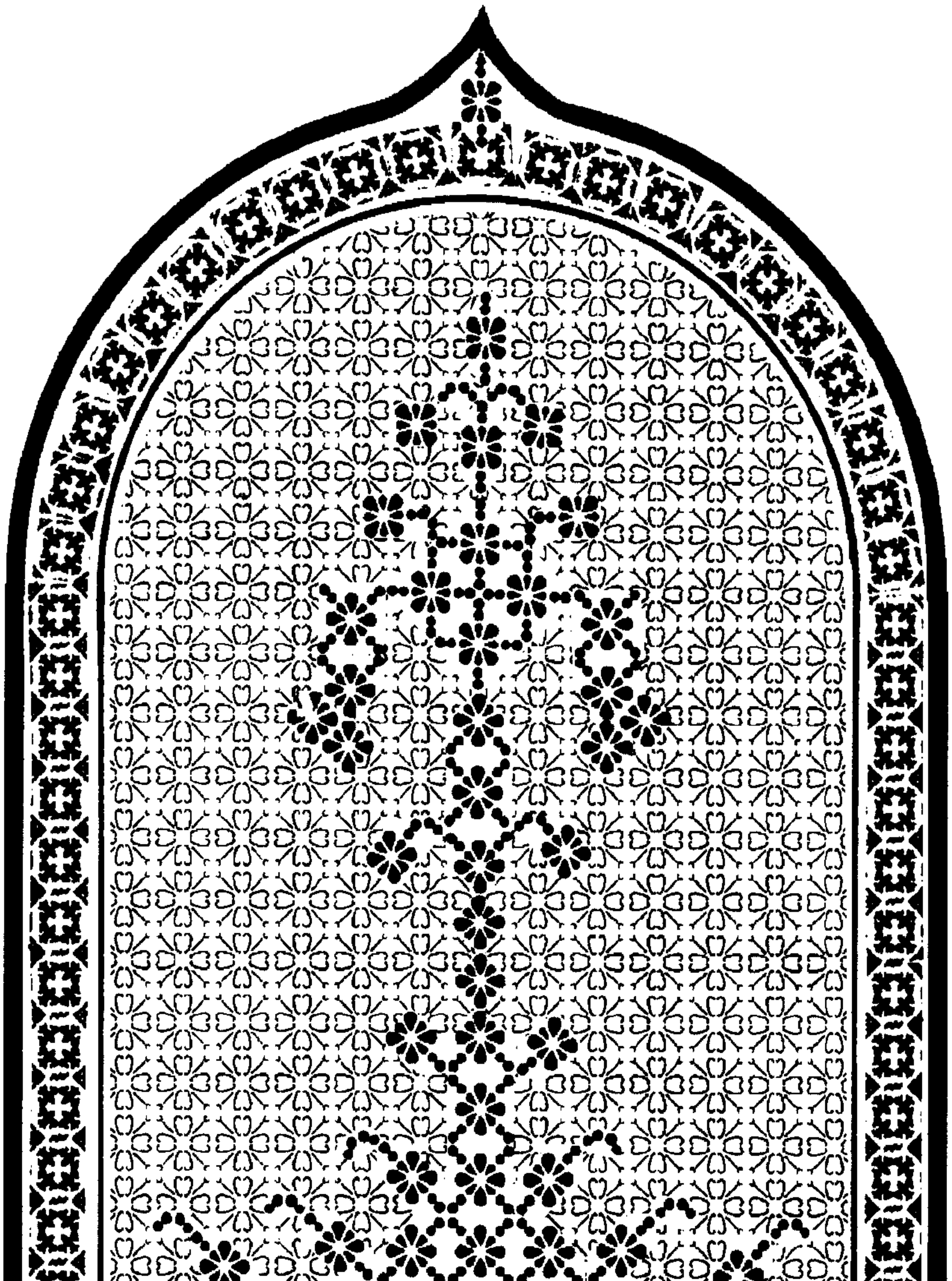

ئومۇمىي مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1

ترانسكرىپسىيىلىك تېكىستلەر 3

يەشمىلەر 47

لۇغەت 69

ئىزاھاتلار 87

كلاسسىك شائىرلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى 115

«ئون ئىككى مۇقام» نوتىسىدا قوللىنىلغان شەرتلىك بەلگىلەر

ھەققىدە ئىزاھات 128

ئاھاڭ كۆرسەتكۈچ 130

ترانسكرىپسىيەلىك تېكىستلەر

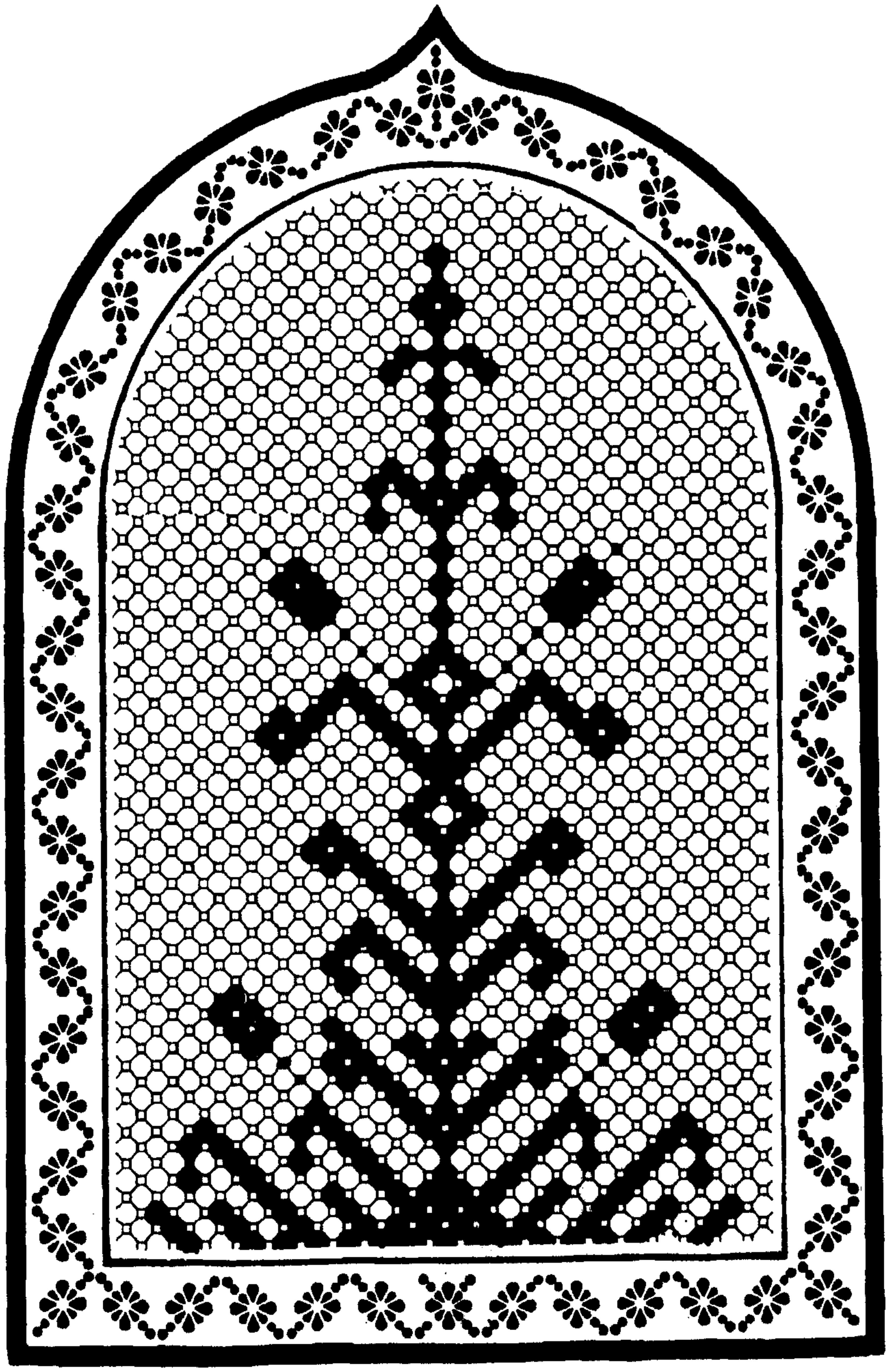

مۇندەرىجە

چوڭ نەغمە

مۇقەددىمە

ۋىسالى ھەجرىدىن .... **ئەرشى** (7)

تەئەززە

ئارەزىن ياپقاچ .... **نەۋائى** (10)

تەئەززە چۇشۇرگىسى

قاشى ئالىندا .... " (11)

نۇسخە

دەرىغاكىم، مېنى تاشلاپ .... **ئەرشى** (12)

مۇستەھزاد (**بىرىنچى ئاھاڭ**)

ئەي مەلاھەت كىشۋەرىنىڭ .... **بىلال نازىم** (14)

ئىككىنچى ئاھاڭ

نەزاكەت بوستانىدا .... **مەشھۇرى** (15)

مۇستەھزاد چۇشۇرگىسى

گۇلسۇرخ يەڭلىغ .... (بىلال نازىم) (17)

جۇلا

مەن سىنى كۆرۈپ .... **خەلق قوشقى** (18)

سەنەم
دىلبەرا، ساڭا مىنىڭدەك .... ھۆۋەيدا (21)
چوڭ سەلقە
بوگۈن ئايغا ئالتە دەيدۇ .... خەلق قوشقى (23)
كىچىك سەلقە (بىرىنچى ئاھاڭ)
كۆرگەلى ھوسنوڭنى زارۇ .... نەۋائى (24)
ئىككىنچى ئاھاڭ
پەردەغە كىرگەن كەبى .... نەۋائى (25)
ئۈچىنچى ئاھاڭ
ۋەھ، نە خۇشدۇر .... بىلال نازىم (27)
كىچىك سەلقە چۇشۇرگۈسى
نەچچە ۋەقت .... ″ (27)
تەئكىد
ئىشق ئارا مەنمەن دەمى .... نەۋائى (29)

داستان

بىرىنچى داستان
كۆكسۇمنى چاك ئىتىپ ...... «سەنەۋبەر»دىن (31)
ئىككىنچى داستان
نەمايان ئولدۇڭ .... زەلىلى (32)
ئۈچىنچى داستان
باغبان بولۇپ .... «غەرىب-سەنەم»دىن (34)
تۆتىنچى داستان
ئارادىن ھىچ سۆز .... «غەرىب-سەنەم»دىن (36)

مەشرەب

بىرىنچى مەشرەب

قىلدى ئۇل ئاي ئالىدا .... نەۋائى (38)
سېنى ئۇششاق كۆڭلىن .... مەشھۇرى (39)

ئىككىنچى مەشرەب (بىرىنچى ئاھاڭ)

ئەي پەرىزادى زەمانىم .... قەلەندەر (41)

ئىككىنچى ئاھاڭ

ئەرزىم ئىشتكىل .... بىلال نازىم (42)

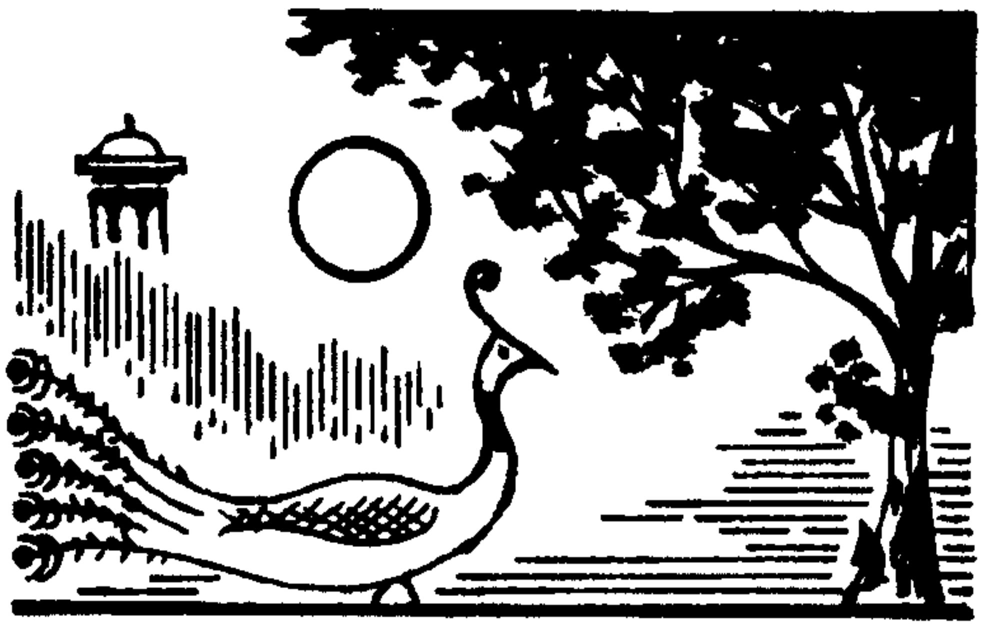

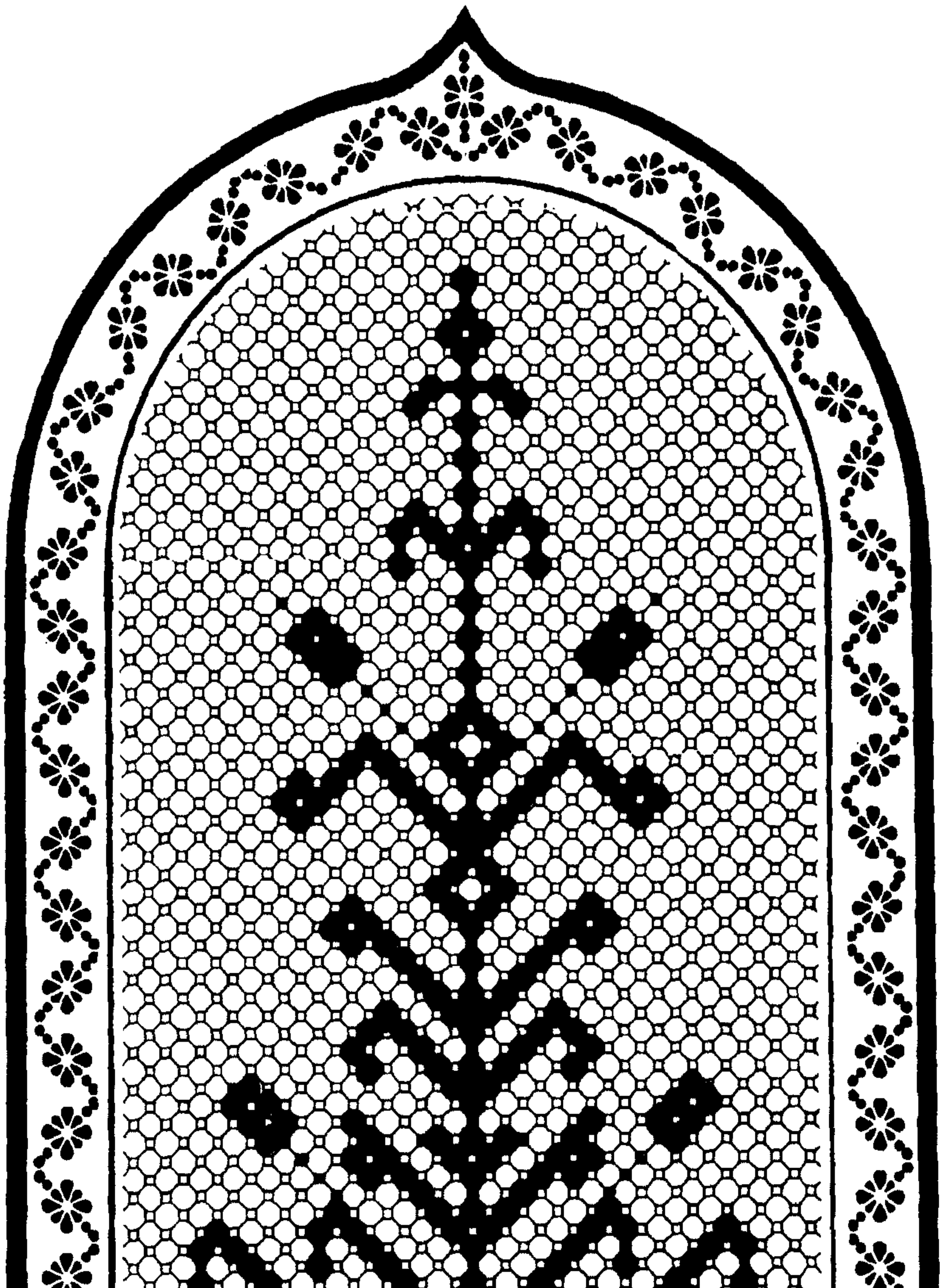

چوڭ نەغمە

مۇقەددىمە

ۋىسالى ھەجرىدىن نالان كۆرەرمەن جانى زارىمنى،
ماڭا، يارەب، نەسىب ئەتسەڭ نە بولغاي گۈلئۇزارىمنى.

نەچە بىرەھم ئىلكىگە بولۇپمەن مۇبتەلا ئاخىر،
ساۋۇرمىشلار ھەۋاغە ھەركۇنى غەمكىن غۇبارىمنى.

تاپىپ ئىشقىم كەمال ئانداغكى رۇھى ۋامىقۇ فەرھاد،
كېلىپ پەرۋانە يەڭلىغ ئۆيرۈلۈر شەمئى مەزارىمنى.

كۆرۈپ ئەھلى تەماشا نەۋ بەھارى لالەزارى دەر،
باغىر قانىن شەفەقگۇن ئەيلەگەن كاھى ئۇزارىمنى.

دېگىل بۇ ئۆمر ئالەمدىن ۋەفانى كۆرمەدىم ھەرگىز،
بۇ دەھر ئىچرە نەفەس ئالغۇنچە بىلمەسمەن تۇرارىمنى.

ئەگەر گۈل پەردەدە بولسا، نېچۈك ئارام ئالۇر بولبۇل،
يۈز ئاچقىل، بىقەرار ئەتكىل، بۇ جانى بىقەرارىمنى.

نەچەكىم خەستە جاندۇرمەن مەيى لەئلىگگە، ئەي ساقى،
تەبەسسۇم جامىنى پۇر ئەيلەگىل، دەفئ ئەت خۇمارىمنى.

جەمالىڭدىن نېچە مەھرۇم ئولۇپ مەھزۇن يۈرۈي، جانا،
ۋىسالىڭ بىرلە مەمنۇن قىل دىلى ئۈممىدۋارىمنى.

بولۇرمەن شاد كۆكسۇم داغىنى قايغۇ قاناتقاندىن،
كۆرۈپ خۇرسەند ئولۇپ بىرەھم ئاچىلغان لالە زارىمنى.

ئەگەر ئەنقا ئالۇر بولسە نىشان، مەندىن نىشان تاپماس،
فەنا دەشتىدە نا پەيدا كۆرەرمەن مەرغىزارىمنى.

لىقا مۇمكىن ئەمەس تەجرىد ھاسىل قىلمايىن، ئەرشى،
خەزان بەرگى كەبى بەرباد ئەيلەي ھەرنە بارىمنى.❶

— ئەرشى.

❶ «دىۋانى ئەرشى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 95-بەت.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن

تەئەززە

ئارەزىن ياپقاچ كۆزۈمدىن ساچىلۇر ھەر لەھزە ياش،
ئۇيلەكىم پەيدا بولۇر يۇلدۇز، نىھان بولغاچ قۇياش.

قۇتى بىر بادامۇ دەيرىم گۇشەئى مىھراب ئىدى،
غارەتى دىن ئەتتى ناگەھ بىر بەلالىق كۆزۈ قاش.

بۇ دەما-دەم ئاھىم ئىفشا ئەيلەر ئول ئاي ئىشقىنى،
سۇبھىنىڭ پات-پات دەمى ئانداقكى ئەيلەر مىھر فاش.

بۇسەئى قىلماق مۇرۇۋۋەت ئەسرۇ قاتتىقدۇر، ۋەلېك
دېسەم ئاغزى ئىچرە ئايتۇر لەئل ھەم بار نەۋئى تاش.

ناۋەكىڭ كۆڭلۈمگە كىرمەك جان تالاشماقمۇ ئىكىن،
كىم قىلۇر پەيكانىنى كۆڭلۈم بىلە جانىم تالاش.

ئۇمر جاۋىد ئىستەسەڭ فەرد ئولكى بوستان خىزرىدۇر،
سەرۋكىم دەئب ئەيلەدى ئازادەلىغ بىرلە مەئاش.

قاشى ئالىندا نەۋائى بەرسە جان، ئەيب ئەتمەڭىز،
كىم بۇدۇر مىھراب، بىر-بىر قويغۇسىدۇر بارچە باش.

تەئەززە چۈشۈرگىسى

قاشى ئالىندا نەۋائى بەرسە جان، ئەيب ئەتمەڭىز،
كىم بۇدۇر مىھراب، بىر-بىر قويغۇسىدۇر بارچە باش.❶

— نەۋائى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف
فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن
—◡— —— ◡— —— ◡— —— ◡—

❶ بىرىنچى دىۋان — «غەرايىبۇس-سىغەر»، قول يازما نۇسخا، 136-بەت.

نۇسخە

دەرىغاكىم، مېنى تاشلاپ بۇكۇن ئول دىلرەبا كەتتى،
قالىپدۇرلار نەچە نائاشنا، ئول ئاشنا كەتتى.

نەزەردىن كەتتى ئاتىن ئويناتىپ ئول چابۇكى چالاك،
ئىزىنىڭ تۇفراغىن كۆزۈمگە ئەيلەپ تۇتىيا، كەتتى.

نەسۇد ئەمدى ئەگەرچە بولسە چۇن خەر مۇھرەلەر پەيدا،
نېتەي ئەمدى ئىكى ئالەمنى، دۇررى بىبەھا كەتتى.

خۇشا، بەزمى ۋىسالىدىن نەچە كۇن كامران ئېردىم،
بۇكۇن مەھتاب ئەينىم تىيرە ئەيلەپ مەھلىقا كەتتى.

ئەبەس مەھبۇبلاردىن ئەمدى ئۇممىدى ۋەفا قىلماق،
ئەسىرى دەردى ھىجران ئەيلەبان ئول بىۋەفا، كەتتى.

نېچۇك بىر بىۋەفا، بىرشوخ زالىم، شوخ ئىدى، يارەب،
تۇمەن دەرد ئىلە بەس ئەرشىنى ئەيلەپ بىنەۋا، كەتتى.❶

—— ئەرشى.

❶ «دىۋانى ئەرشى» ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 97-بەت.

ۋەزىن ئاپىرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن

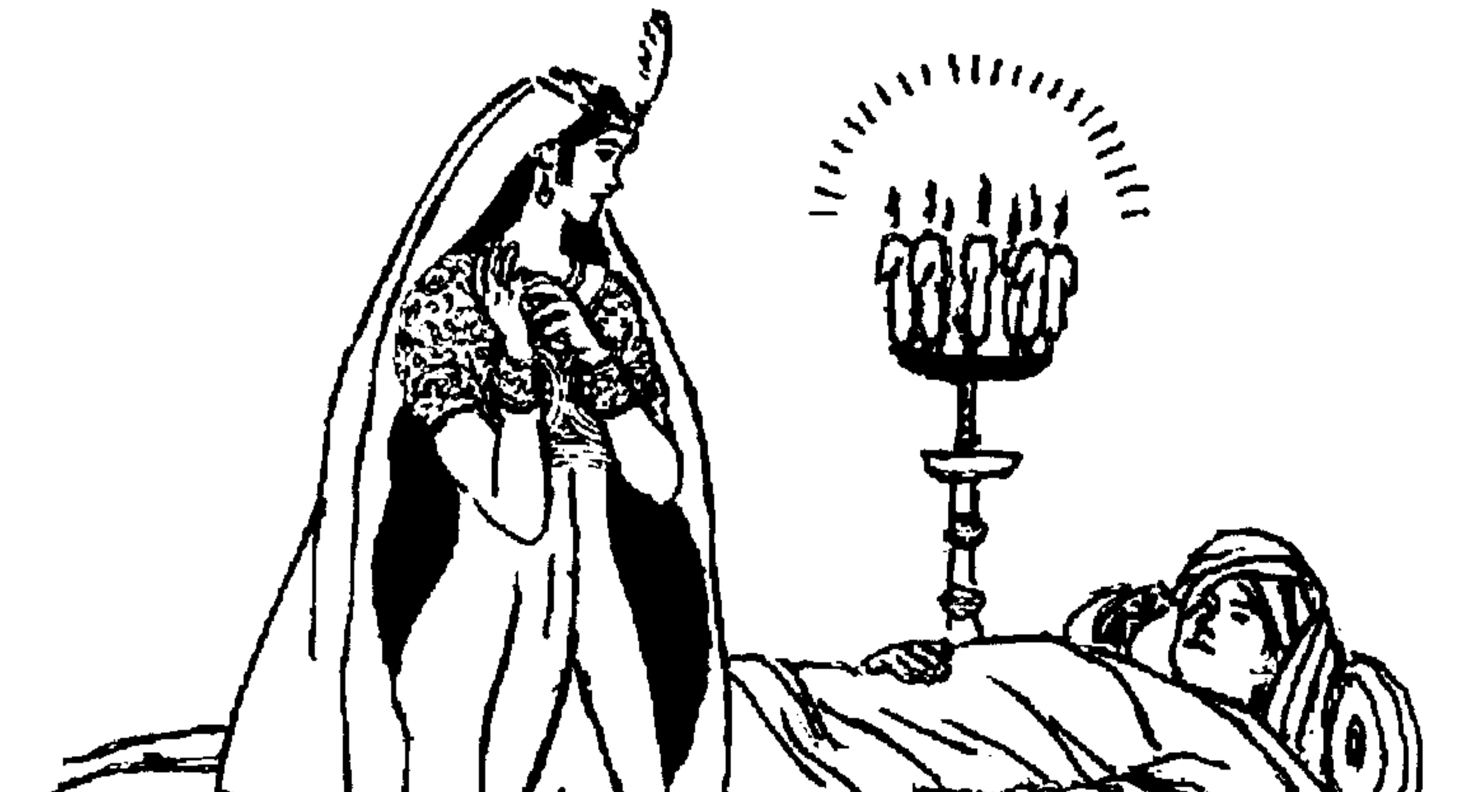

مۇستەھزاد

بىرىنچى ئاھاڭ

ئەي مەلاھەت كىشۋەرىنىڭ خەيلىغە سۇلتانمۇ سەن،
بىر باقىپ كۆڭلۈمنى ئالدىڭ ئافەتى دەۋرانمۇ سەن.

كۆڭلۈم ئالدىڭ ئىرسە ھەرگىز باقمادىڭ، ئەي مەھلىقا،
دۇرمۇ سەن يا لەئلمۇ ياخۇد لەبى مەرجانمۇسەن.

ئۆلتۈرۈرسەن، كۆيدۈرۈرسەن فۇرقەتىڭدە، ئەي پەرى،
يىغلاتىپ ھەم كۈلدۈرۈرسەن بىر بەلايى جانمۇسەن.

ئاتەشى ئىشقىڭنى ياقدىڭ بۇ ۋۇجۇدۇمغە بۇ كۈن،
دوستمۇ سەن، دۇشمەنمۇسەن، مەن بىلمەدىم جانانمۇ سەن.

گۇل يۈزۈڭگە ئەندەلىب يەڭلىغ قىلىپ زار ئەيلەدىڭ،
گۇلمۇ سەن يا خارمۇسەن يا ھۇرمۇ سەن، غۇلمانمۇسەن.

گۈل سىفەت گۈللۈقدا تۇرساڭ نەستەرىن بولغاي خىجىل،
كۆرمەدىم ھەرگىز مەلاللىقدە، لەبى خەندانمۇ سەن.

جىلۋە ئەيلەپ چىقساڭ ئۆيدىن رەشك ئەيلەر مۇشتەرى،
ھۇسن ئىقلىمىغە گويا بىر مەھى تابانمۇ سەن.

كۆرمەدىم بۇ فانىدە سەندەك مەلاھەتلىك كىشى،
يا پەرىسەن، يا مەلەكسەن، بىلمەدىم، ئىنسانمۇ سەن.[1]

— بىلال نازىم.

ۋەزىن ئارىيسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

—⏑— ——⏑— ——⏑— ——⏑—

ئىككىنچى ئاھاڭ

نەزاكەت بوستانىدا قەدىڭ سەرۋى خىرامانىدۇر،
مەلاھەت گۈلستانىدا يۈزۈڭ گۈلبەرگى خەندانىدۇر.

---

[1] «بىلال نازىم»، قازاقىستان دۆلەت گۈزەل ئەدەبىيات نەشرىياتى 1961-يىل نەشرى، 93-بەت.

ساڭاكىم بىقەرار ئېرمەس، كۆرەي دەپ ئىنتىزار ئېرمەس،
جەمالىڭ ئافتابىغە ھەمە زەرراتى رەقساندۇر.

زىھى ھۇسنۇڭ سىفاتىدا مەنى شەيدايىكىم سەندىن،
چەمەنلەر ئىچرە كىرسەڭ ئەنجۇمەنلەر ئىچرە داستاندۇر.

نەدىن مەن بولماغايمەن ئادەمىيلەر شاھى ئالەمدە،
كى بۇلبۇل دىلكۇشا گۇفتارى بىرلە شاھى مۇرغاندۇر.

زەمان پۇر شورىشۇ ئافاق پۇر فىتنە، جەھان ھاسىد،
خەلايىق كۆزلەرىدىن غەيبدەك مەشھۇرى پىنھاندۇر.[1]

— مەشھۇرى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن

—— —— ——◡ —— —— ——◡ —— —— ——◡ —— —— ——◡

[1] «دىۋانى مەشھۇرى» ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 61-بەت.

مۇستەھزادچوشۇرگىسى

گۇلسۇرخ يەڭلىغ يۈزۈڭغە بۇ بىلال بىچارەنى
ئەيلەدىڭ مانەندى بۇلبۇل، غۇنچەئى رەيھانىمۇ سەن.

(بىلال نازىم)

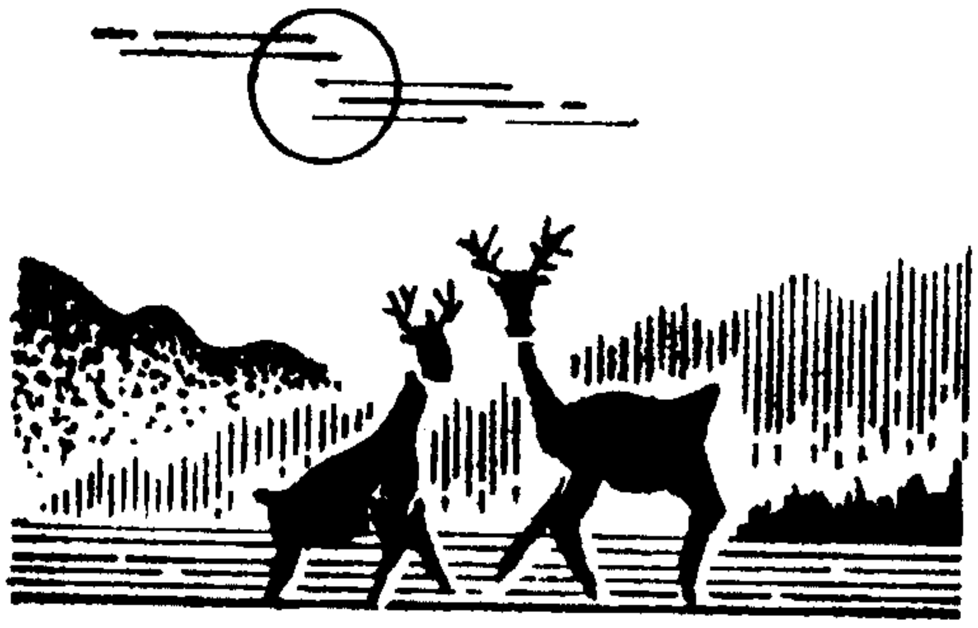

جولا

مەن سىنى كۆرۈپ جانان،
غەمگە مۇبتەلا بولدۇم،
ئوت ياقتىڭ يۈرەكىمگە،
ئاشىق بىقەرار بولدۇم.

ياھۇ-يارەي، ئاللا يەي،
بىر گۈل يارەي، ئاللا يەي.
ئاتەش كۆزلۈك جانانىم،
جانانىمەي، ئاللا يەي،
ۋاي، ئاللايەي، دوست ئاللا يەي،
ۋاي، ئاتەش كۆزلۈك جانانىم.

ئايغا ئوخشايدۇ يۈزۈڭ،
چولپانغا ئوخشايدۇ كۆزۈڭ.
ئوخشايدۇ ناۋات-قەنتگە،
شۇ سىنىڭ شىرىن سۆزۈڭ.

ئا، ياھۇ-يارەي، ئاللا يەي،

ئا، بىر گۈل يارەي، ئاللا يەي.
ئاتەش كۆزلۈك جانانىم،
جانانىمەي، ئاللا يەي،
ۋاي، ئاللا يەي، دوست ئاللا يەي،
ۋاي، ئاتەش كۆزلۈك جانانىم.

ئاي بولدى، يىلمۇ بولدى،
سېنىڭ ئۇتۇڭدا كۆيگىلى.
ئىنتىزار بولدۇم ئەجەپ،
ئاي يۈزۈڭنى كۆرگىلى.

ياهۇ-يارەي، ئاللا يەي،
ئا، بىر گۈل يارەي، ئاللايەي.
ئاتەش كۆزلۈك جانانىم،
جانانىمەي ئاللا يەي.
ۋاي، ئاللا يەي، دوست ئاللايەي،
ۋاي، ئاتەش كۆزلۈك جانانىم.

ئاللا، ئىتىم سەمرىمەيدۇ،
ئېگىز ئوتىدا.
يۈرەك-باغرىم پارە بولدى،
يارنىڭ ئوتىدا.

ئاللا، يارىم جامالىڭدىن،

بولدۇم ۋەيرانە.
ئىشق ئوتى يامان ئىكەن،
قىلدى دىۋانە.

ياھۇ، يارەي، ئاللا يەي،
ئا، بىر گۈل يارەي، ئاللا يەي.
ئاتەش كۆزلۈك جانانىم،
جانانىمەي، ئاللا يەي.
ۋاي، ئاللا يەي، دوست ئاللايەي،
ۋاي، ئاتەش كۆزلۈك جانانىم.❶

— خەلق قوشاقلىرىدىن.

❶ «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى» 6-كىتاب، 153-بەت؛ 7-كىتاب، 98-بەت؛ شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1984-يىل نەشرى.

سەنەم

دىلبەرا، ماڭا سىنىڭدەك يارۇ جانان قايدادۇر،
ساڭاھەم مەندەك ئەل ئىچرە زارۇ ھەيران قايدادۇر.

يۈرەكىم بولدى جەراھەت، باغلادى زەردابۇ قان،
سەن كەبى مەرھەم قىلغۇر يارى قەدىردان قايدادۇر.

خەستەۋۇ بىمار ئولۇپ، يولۇڭدا ياتسام مۇردەۋار،
سورغۇچى ھالى غەرىبىن مەرھەمى جان قايدادۇر.

ئەرز ئېتەي دەردىمنى ئايتىپ، ئەي پەرى، دادىمغە يەت،
كىشۋەرى ئىشق ئىچرە سەندەك ئەدلى سۇلتان قايدادۇر.

كۆرگەلى زۇلفى پەرىشانىڭ، پەرىشاندۇر كۆڭۈل،
بول پەرىشان زۇلفىغە مەندەك پەرىشان قايدادۇر.

لۇتف ئېتىپ، جانا، كۆتەر ئايدەك جەمالىڭدىن نىقاب،
كۆرگەلى ھۇسنۇڭنى مەندەك زارۇ ھەيران قايدادۇر.

غۇنچە يەڭلىغ قان بولۇپ، ئىشقىڭ بىلە خامۇشمەن،
بول ھۇۋەيدادەك ساڭا باغرى تولا قان قايدادۇر.❶

— ھۇۋەيدا.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

— ᵕ — — — ᵕ — — — ᵕ — — — ᵕ —

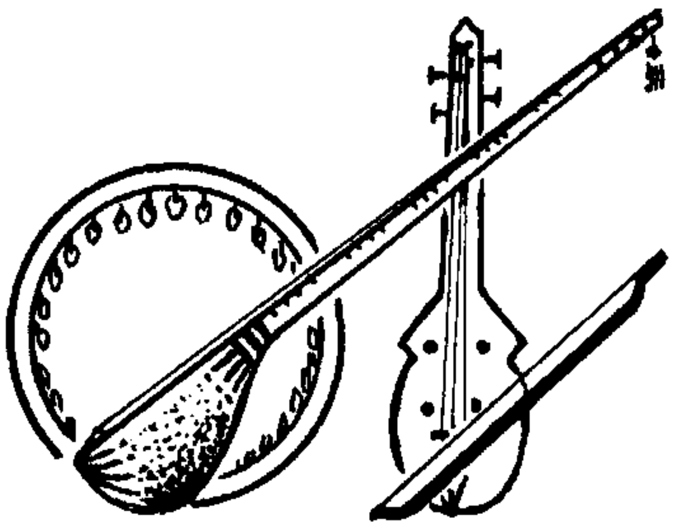

❶ 1) «دىۋانى ھۇۋەيدا»، چاپ نۇسخا، 1909-يىل تاشكەنت نەشرى.
2) «مۇقام تېكىستلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1964-يىل نەشرى، 276-بەت.
3) «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1989-يىل 1-سان، 92-بەت.

چوڭ سەلقە

بۈگۈن ئايغا ئالتە دەيدۈ، سانسام يەتتى،
بۇۋاپاغا ئاشىق بولسام، تاشلىدى-كەتتى.

تاشلاپ كەتسەڭ كەتكىنىڭنى ئۇنۇتمىغايمەن،
ئەمدى كەلسەڭ سەن قېشىمغا يولاتمىغايمەن.

يولاتمايمەن قېشىمغا مۇڭلۇنۇپ قالسۇن،
ئارپا، بۇغداي سامانىدەك سارغىيىپ قالسۇن.

قانداق كىشى كېتەر ئىكەن يارىنى تاشلاپ،
مەيلى بولسا ئېلىپ كەتسۇن بىللىلا باشلاپ.[1]

— خەلق قوشاقلىرىدىن.

[1] «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى» 6-كىتاب، 149-بەت، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1984-يىل نەشرى.

كىچىك سەلقە

بىرىنچى ئاھاڭ

كۆرگەلى ھۆسنۈڭنى زارۇ مۇبتەلا بولدۇم ساڭا،
نې بەلالىغ كۈن ئىدىكىم ئاشىنا بولدۇم ساڭا.

ھەر نەچە دىدىمكى كۈن-كۈندىن ئۆزەي سەندىن كۆڭۈل،
ۋەھكى، كۈن-كۈندىن بەتەرراق مۇبتەلا بولدۇم ساڭا.

مەن قاچان دىدىم ۋەفا قىلغىل، ماڭا زۇلم ئەيلەدىڭ،
سەن قاچان دىدىڭ فىدا بولغىل، فىدا بولدۇم ساڭا.

قاي پەرى پەيكەرغە دەرسەن تەلبە بولدۇڭ يۇسفەت،
ئەي پەرى پەيكەر، نې قىلساڭ قىل ماڭا، بولدۇم ساڭا.

ئەي كۆڭۈل، تەركى نەسىھەت ئەيلەدىم ئاۋارە بول،
يۈز بەلا يەتمەسكى، مەن ھەم بىر بەلا بولدۇم ساڭا.

جامى جەم بىرلە خىزىر سۇيى نەسىبەمدۇر مۇدام،
ساقىيا، تا تەركى جاھ ئەيلەپ گەدا بولدۇم ساڭا.

غۇسسە چەڭگىدىن نەۋائى تاپمادىم ئۇششاق ئارا،
تا نەۋائىدەك ئەسىرۇ بىنەۋا بولدۇم ساڭا.❶

— نەۋائى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

— ᐯ — — — — ᐯ — — — ᐯ — — — ᐯ —

ئىككىنچى ئاھاڭ

پەردەغە كىرگەن كەبى خۇرشىدى رەخشان ھەر كېچە،
ئەزمى خىلۋەت ئەيلەر ئول شەمئى شەبىستان ھەر كېچە.

ئول كۆلۈپ ئەھباب بىرلە سۇبھىدەك، مەن شەمئۋار،
ئۆرتەنىپ كۆڭلۈم، تۆكەرمەن دۇررى غەلتان ھەر كېچە.

❶ بىرىنچى دىۋان — «غەرايىبۇس-سىغەر»، قول يازما نۇسخا، 55-بەت.

بىر قۇياش ھىجرانىدە ئۇرىيان تەنىم گەردۇن كەبى
مىھر ئۇتىدىن كۆرگۈزۈر مىڭ داغى پىنھان ھەر كېچە.

گەھ-گەھ، ئەي مەخمۇرى خاب ئالۇد، سور ئۇل خەستەنى،
كىم يېتەر ئاغزىغە لەئلىڭ يادىدىن قان ھەر كېچە.

ناسىھا، نې نەۋئ پىنھان تائەت ئەيلەيكىم، ئالۇر
دىنۇ دانىش نەقدىنى بىر نامۇسۇلمان ھەر كېچە.

بىر كېچە سورغىل مېنى، ئاندىن بۇرۇنكىم سورغاسەن:
«قانى ئۇل بىدىلكى، ئەيلەر ئىردى ئەفغان ھەر كېچە»

چەك، نەۋائى، نالە، كۆز مەي بەرسۇنۇ باغرىم كەباب،
چۈن بولۇر ئۇل ئاي خەيالى بىزگە مىھمان ھەر كېچە.❶

— نەۋائى.

ۋەزنى ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

—◡—— —◡—— —◡—— —◡—

❶ ئىككىنچى دىۋان — «نەۋادىرۇش-شەباب»، قول يازما نۇسخا، 497-بەت.

ئۇچىنچى ناخشا

ۋەھ، نە خۇشدۇر خەستەلىكدە كۆرسەلەر يارىم كېلىپ،
ياكى يالغۇزلۇقدا ياندا تۇرسا دىلدارىم كېلىپ.

ياد ئېتەر ئۇلسام بەناگاھ ئول پەرى يۈزلۈكنىكىم،
كۇلبەم ئىچرە ئول دەمى ئولتۇرسە گۈلزارىم كېلىپ.

كەلسە غەمنىڭ لەشكەرى باشىمنى ئايلاندۇرماغە،
گۇفتەلىغ قىلسە، يانىمغە ئول شەكەرخارىم كېلىپ.

قۇتۇلۇر ئېردىم بۇ غەمدىن، ئول دىلئارامىم كۆرۈپ،
ۋەھ، ئەگەرچەندىكى قەتل ئەتسە دىلئازارىم كېلىپ.

بۇ كۆڭۈلنى بارچە غەملەردىن خەلاس قىلغاي ئىدى،
بىر نەزەر قىلماق بىلە ئول شوخى خۇنخارىم كېلىپ.

كىچىك سەلقە چوشۇرگىسى

نەچچە ۋەقت ئەيلەپ تەھەممۇل، ئەي بىلال، بولغىل خەمۇش،

مەرھەمەت ئەيلەر ستەم يەتكەندە غەمخارىم كېلىپ.❶

— بىلال نازىم.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

—ᐯ— — —ᐯ— — —ᐯ— — —ᐯ—

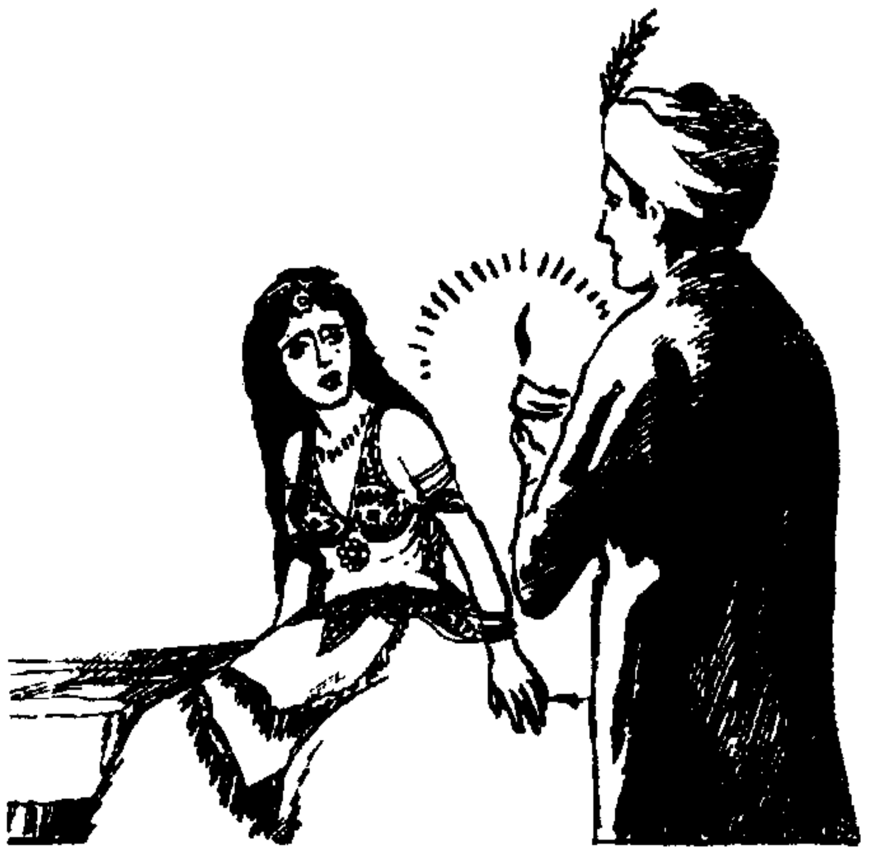

❶ «بىلال نازىم»، قازاقىستان دۆلەت گۈزەل ئەدەبىيات نەشرىياتى 1961-يىل نەشرى، 32-بەت.

تەئكىد

ئىشق ئارا مەنمەن دەمى بىمھنەتۇ غەم بولماغان،
جانىدىن مەھرۇم ئولۇپ، جانانغە مەھرەم بولماغان.

يۈز ۋەفا ئەيلەپ، جەفادىن ئۆزگە نەفئى كۆرمەگەن،
مىڭ جەفا كۆرۈپ، ۋەفاسى زەررەئى كەم بولماغان.

مىڭ قوياشچە كۆرگەن ئۆز يارىن، ۋەلې يار ئالىدا،
مىڭ ئۈلۈشىدىن بىرىچە زەررەنىڭ ھەم بولماغان.

ئالەم ئەھلى ئىشق ئارا رەسۋالىغىم تەئن ئەتمەگىز،
كىمدۇرۇر ئاشىق بولۇپ، رەسۋايى ئالەم بولماغان.

ئەنجۇم ئېرمەس تەردۇر ئاھىم ئوتىدىن كۆك سەقفىدە،
ۋەھكى، بۇ تەردىن بىنايى قالمادى نەم بولماغان.

دەستگىرى ئىستەكىم غەمدىن خەلاس ئىمكان ئەمەس،
ئولكى بىر زەررىن كەمەر بېلىگە مەھكەم بولماغان.

ئەي نەۋائى، بىلكى، تاپماس لەئلىدىن قۇتى ھەيات،
جاننى تەسلىم ئەيلەمەكلىككە مۇسەللەم بولماغان.❶

— نەۋائى.

ۋەزن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

—∨— — —∨— — —∨— — —∨—

❶ تۆتىنچى دىۋان — «فەۋايىدۇل-كىبەر»، قول يازما نۇسخا، 972-بەت.

داستان

بەشىنجى داستان

كۆكسۇمنى چاك ئېتىپ قانلار يىغلادىم،
كېسىپ-كېسىپ قارا باغرىم تۇزلادىم.
ئەرزى ھالىم بىرىن-بىرىن سۆزلەدىم،
رەھمى كېلىپ بىزگە نىگاھ ئەيلەدى.

كۆپ جەفالار چېكىپ باغىڭە كىردىم،
باغبان بولۇپ ئالما، نارىن تەرمەدىم.
شۇكر لىللاھ يەنە جەمالىڭ كۆردۇم.
تەڭرى سېنى بىزگە ئەتا ئەيلەدى.

بەلالاردىن قاچىپ كىردىم دەرياگە،
ھەر زەمان ئۇچرادىم تۈرلى جەفاگە.

قولاق سال، دىلبەرا، ئۇشبۇ سەۋداگە،
بىزگە بۇ قىسمەتنى خۇدا ئەيلەدى.

سەنسەن سەنەۋبەرنى ۋەفالىق يارى،
ساڭا فىدا بولسۇن جانى ئەفگارى.
مۇختەسەر ئەيلەسەم ئۇشبۇ دەفتارى،
بىۋەفا دۇن كىمگە ۋەفا ئەيلەدى.❶

— «سەنەۋبەر» داستانىدىن.

ئىككىنچى داستان

نەمايان ئولدۇڭ، ئەي دىلبەر، يۈزۈڭنى ئافتاب ئەيلەپ،
قارا كاكۇل بىلە زۇلفى پەرىشانىڭ نىقاب ئەيلەپ.

لەبىڭ خالىنى كۆرگەچ، تەن ئۆيىدە ناتەۋان كۆڭلۇم،
قۇشىدۇركىم قەفەسدە تەلپىنىپ كۆپ ئىزتىراب ئەيلەپ.

---

❶ «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1991-يىل 1-سان، 110-بەت.

جەمالىڭ دەفتەرىدىن نۇكتەئىنى شەرھ ئېتە ئالمان،
يىلى ئۇمرۇم ئىچىدە، ئەي پەرى، يۈزىڭ كىتاب ئەيلەب.

نە كافىر كۆزلەرىڭ ئالەمنى تەنھا ئەيلەدى تاراج،
شەبىخۇن كەلتۈرەر غەم جانىمە يۈزىڭ ئىتاب ئەيلەب.

ۋەفا ھەرفىنى سورغاندا ماڭا سەن تازە جان بەردىڭ،
مەسىھا لەبلەرىڭ ئېئجازىدىن گويا جەۋاب ئەيلەب.

سەھەر تۇرفە چەمەندە گۇل بىلە تەنھا شەراب ئىچتى،
ئەجايىب باغبانى سىنەئى بۇلبۇل كەباب ئەيلەب.

گۇلىستانى سۇخەننى سەيرئېتەردە ساھىبى دىۋان،
چېكەر باشىغە گۇلدەك مىسرەئىنى ئىنتىخاب ئەيلەب.

نەكۈندۈز شەرتدۇر مەي ئىچكەلى شۇربى مۇدامىڭدىن،
قەدەھ تۇت ساقىئى سىيمىن بەدەنكىم ماھتاب ئەيلەب.

ھەقىقەت جىلۋەگەردۇر، دەر ھەقىقەت ياشۇرۇپ بولماس،
مەجاز ئەھلى زەلىلى تەلبەگە مۇنداغ قەباب ئەيلەب.❶

— زەلىلى.

❶ «دىۋانى زەلىلى»، ش ئۇ ئار مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتقان 05-نومىرلىق قول يازما نۇسخا، 157-بەت.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن

ئۈچىنچى داستان

باغبان بولۇپ باغىڭ ئىچرە،
تەرسەم تازە گۈللەرىڭنى.
ئىگەم سېنى خۇش ياراتمىش،
ئەگسەم نازۇك بەللەرىڭنى.

مېنى سورساڭ ئۇشبۇ دەمدە،
رەڭگىم سارىغ، كۆزۈم نەمدە.
ئاي يۈزۈڭگە تۇتما پەردە،
تەرھىناله قوللارىڭنى.

مەڭزىڭ ئەسلى لالەدۇر،
باقىشىڭ جاننى ئالەدۇر،
لەبىڭ ئالتۇن قىيالەدۇر،
ئىچىپ قانسام باللارىڭنى.

سەھەر قوپۇپ ساچىڭ تارا،
گۈل يۈزۈڭگە رومال ئورا،
رەقىب يۈزى بولسۇن قارا،
بىلىپ يۈرسەم يوللارىڭنى.

غەرىب ئاشىق بولدۇم فەقىر،
گۇناھىمغە بولدۇم مۇنكىر،
دۇئا بىرلە ئەرزىن ئوقىر،
قىبلە ئەيلەپ خاللارىڭنى.❶

— «غەرىب-سەنەم» داستانىدىن.

---

❶ 1) «شاھ غەرىب-شاھ سەنەم»، قول يازما نۇسخا، 59-بەت.
2) «ئون ئىككى مۇقام تېكىستلىرى»، 1964-يىل نەشرى، 87-بەت.

تۇتىنچى داستان

ئارادىن ھېچ سۆز كەچمەيىن،
جان ئاكا، قايان بارۇرسەن؟
مېنىڭ گۇلۇم ئاچىلمايىن،
جان ئاكا، قايان بارۇرسەن؟

ئانامنىڭ خىزمەتىن قىلماي،
كەفەن سوراغىدا بولماي،
ئۆز قولۇڭدا گۆرگە قويماي،
جان ئاكا، قايان بارۇرسەن.

بىزگە دۇنيا زىندان بولدى،
كىيگەنىمىز كەفەن بولدى،
ئىچكەنىمىز زەھەر بولدى،
جان ئاكا، قايان بارۇسەن؟

بىزنى ئەيلەدىڭ بىچارە،
باغرىم بولدى پارە-پارە،
يۈرەكىمگە سالىپ يارە،

جان ئاكا، قايان بارۇرسەن؟

گۈلجامالنى كۆپ زارلاتىپ،
يۈرەكىن ئوتقا داغلاتىپ،
بەختى قارانى قان يىغلاتىپ
جان ئاكا قايان بارۇرسەن؟❶

— «غەرىب-سەنەم» داستانىدىن.

❶ 1) «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى» (2)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1986-يىل نەشرى، 244-245-بەتلەر.
2) «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى» (1)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1991 -يىل نەشرى، 263-264-بەتلەر.

مەشرەب

بەڭچى مەشرەب

قىلدى ئۇل ئاي ئالىدا ئاشىقلىغىم ئىزھارىنى،
مەن ئاڭا سىررىم دېدىم، بىلمەن ئانىڭ ئەسرارىنى.

كۆز قاراسىن ھەل قىلىپ، ئۇل ئايغا يازغۇم نامەئى،
بارى بۇ تەزۋىر ئىلە كۆرگەي كۆزۈم رۇخسارىنى.

كۆزىدىن تا جانغە يەتمەي لەئلىدىن بەرمەس ھەيات،
ئۇل مەسىھ ئۆلدۈم دېگەندە تىرگۈزۈر بىمارىنى.

ھەيفدۇركىم، رىشتەئى تەسبىھ قىلغاي ئەھلى زۇھد،
كۇفر زۇلفى ئىچرە ئۆلگەن زۇلفىنىڭ زۇننارىنى.

ئارەزىڭ دەۋرىڭ چېكەردە گويىيا نەققاشى سۇنئ،
مىهر دەۋرى بىرلە تەڭ ئاچمىش ئىدى پەركارىنى.

تۆكمە جامىنكىم، بەلا سېيلى جەھاننى بۇزماسۇن،
مەست كۆرسەڭ، زاھىدا، دەيرى فەنا خەممارىنى.

ئەي نەۋائى، شەۋقىدىن ئۆلسەم، ئىمارەت قىلغاسەن،
تۇفراغىم بىرلە مۇھەببەت كوينىڭ دىۋارىنى.❶

— نەۋائى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

—ᵕ— ——ᵕ— ——ᵕ— ——ᵕ—

* *

سېنى ئۇششاق كۆڭلىن غارەت ئەتكەچ، دىلرەبا دەرلەر،
مېنى سەن شوخ دامىغە ئەسىرۇ مۇبتەلا دەرلەر.

❶ تۆتىنچى دىۋان — «فەۋايىدۇل-كىبەر»، قول يازما نۇسخا، 1021—1022-بەتلەر.

سىنى قەسرى جەمالى ھۆسن ئۆزرە شاھى مەھرۇيان،
مىنى رەسۋايى ئىشقىڭ كوچەسىدە بىر گەدا دەرلەر.

بۇكۇن ھەر زەرد رويى ئىشقىڭ ئوقىدە شەھىد ئولسە،
قىيامەت كۇنى بىر گۇلچىھرەئى گۇلگۇن قەبا دەرلەر.

ئەجەب قەۋمىدۇر ئەسھابى رىزا بىرلە ۋەفالاركىم،
بەلا تىيغى باشىدا سايەئى بالى ھۇما دەرلەر.

ئەگەر ئۇمرى جىگەر پەرگالەسىدىن مەن غىزا بەرسەم،
قاچان نامىھرىبان ئىتلارنى ئۆزگە ئاشنا دەرلەر.

كۆرۈپ مەشھۇرىنى بۇ نەۋئ سەرگەردانۇ سەرگەشتە،
غەم ئابادى جەھان ئىچرە غەرىبۇ بىنەۋا دەرلەر.❶

— مەشھۇرى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن

— — —ᵥ — — —ᵥ — — —ᵥ — — —ᵥ

❶ «دىۋانى مەشھۇرى» ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 67-بەت.

ئىلگىچى مەشرەب

بىرىنچى ئاھاڭ

ئەي پەرىزادى زەمانىم، جان بىلە قۇل مەن ساڭا،
گۇلشەنى ھۇسنۇڭداقى بىر دەستە سۇنبۇل مەن ساڭا.

ئەي گۇلى گۇلزارى جەننەت، دىلبەرى ساھىب جەمال،
گۇل يۈزۈڭنىڭ ئوتىدا بىر خەستە بۇلبۇل مەن ساڭا.

باردۇرۇر ھۇسنىڭ سىنىڭ بىلقىسۇ يۇسۇفدىن فۇزۇن،
مەي ئىچەر بولساڭ، نىگارا، ساغەرى مۇل مەن ساڭا.

ياستانىپمەن ئىشكىڭنى جانۇ دىل بىرلە مۇدام،
ساقلاساڭ قۇل مەن ساڭا، گەر خەرجلەسەڭ پۇل مەن ساڭا.

قىل قەلەندەرغە، نىگارا، لۇتفىدىن بىر ئىلتىفات،
مۇددەتى بولۇپدۇرۇر، ئەي دىلرەبا، قۇلمەن ساڭا[1]

— قەلەندەر.

[1] «دىۋانى قەلەندەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 9-بەت.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

—ᐯ— —ᐯ— —ᐯ— —ᐯ—

ئىلكىنچى ئاھاڭ

ئەرزىم ئىشتكىل، ئەي با لەتافەت،
قىلغىل تەرەھھۇم ئەيلەپ شەفائەت.

سەن بىر ھۇمايى، مەن بىر گەدايىڭ،
يايغىل باشىمغە چەترى سەئادەت.

نە گىريە قىلماي، نە زار بولماي،
نە غەمغە قالماي، ئەي سەرۋى قامەت.

دەردىم بەسى كۆپ، ھەددىن زىيادە،
دايىم كۆرەرمەن ئەلدىن مەلامەت.

مەجنۇنلۇغۇمدە بىمھرى گەردۇن،
باشىمغە ئۇردى سەڭگى شەقاۋەت.

مەن زارىغەكىم يارى ۋە فاسىز،
دىلخەستە قىلدى ئەيلەپ زەرافەت.

فەقرى بىلالى قىلغىل دۇئايى،
يارغە يېتەرسەن بولساڭ سەلامەت.❶

— بىلال نازىم.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى مۇتەقارىبى مۇسەممەنى ئەسلەم

فەئۇلۇن فەئۇلۇن فەئۇلۇن فەئۇلۇن

— — ᐯ — — — — ᐯ — —

❶ «بىلال نازىم»، قازاقستان دۆلەت گۈزەل ئەدەبىيات نەشرىياتى 1961-يىل نەشرى، 44-بەت.

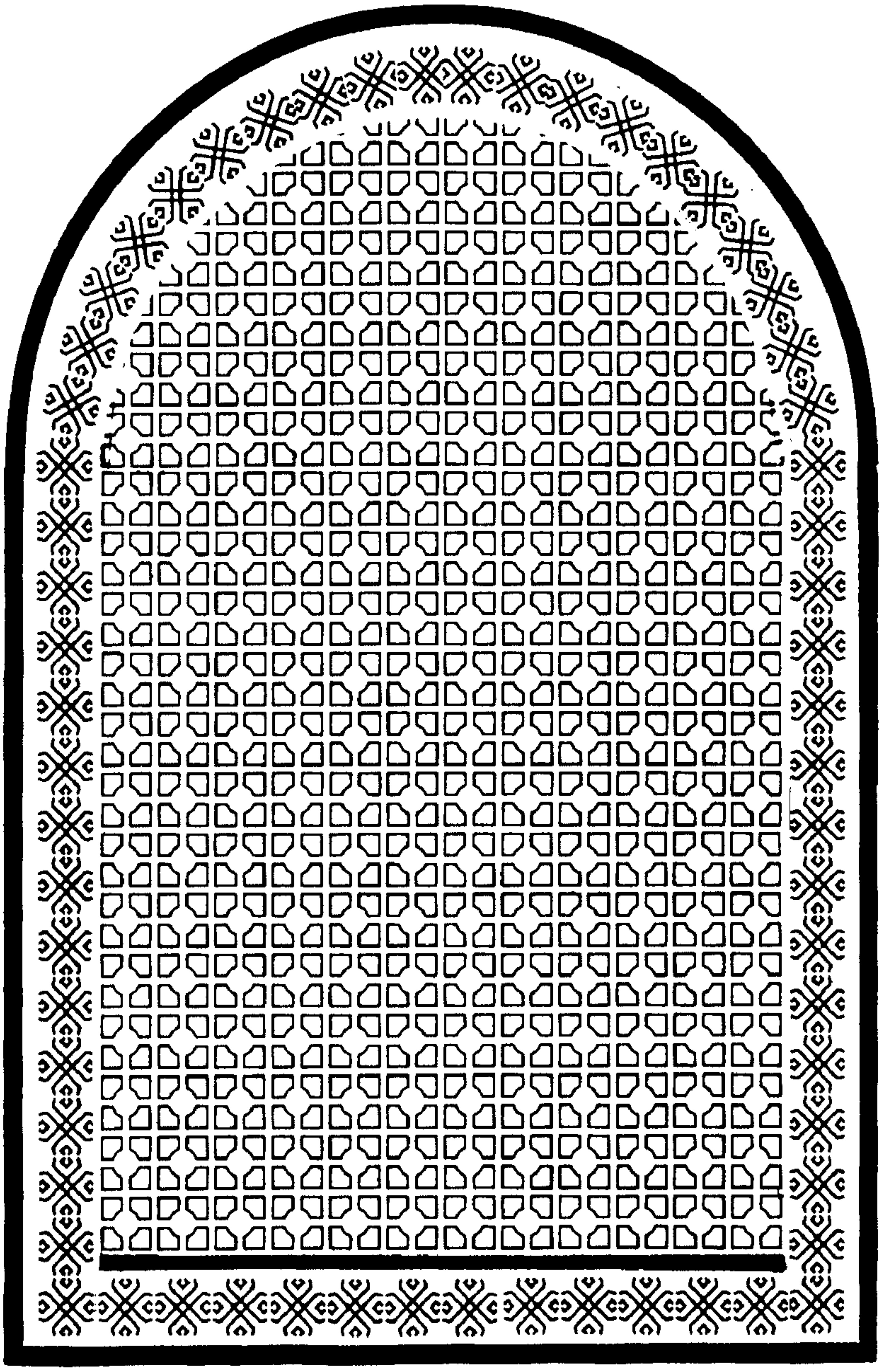

پەشملەر

مۇندەرىجە

چوڭ نەغمە

مۇقەددىمە

ناتىۋان جېنىم .... ئەرشى (49)

تەئەززە

خۇددى قۇياش پېتىشى بىلەن .... نەۋائى (50)

نۇسخە

ۋاي دەرىغ .... ئەرشى (51)

مۇستەهزاد (بىرىنچى ئاهاڭ)

ئەي، هۆسن مەملىكىتىنىڭ .... بىلال نازىم (53)

ئىككىنچى ئاهاڭ

قەددىڭ گۈزەللىك .... مەشھۇرى (54)

سەنەم

ئەي دىلبەر .... هۇۋەيدا (55)

كىچىك سەلقە (بىرىنچى ئاهاڭ)

ساڭا ئاشنا بولغان شۇ كۆن............ نەۋائى (56)

ئىككىنچى ئاهاڭ

نۇرلۇق قۇياش هەر ئاخشىمى .... نەۋائى (57)

ئۈچىنچى ئاھاڭ
ئاھ، خەستىلىكىمدە.................. بىلال نازىم (57)
تەئكىد
مۇھەببەت يولىدا .... نەۋائى (58)

داستان

ئىككىنچى ئاھاڭ
ئەي دىلبەر،.......................... زەلىلى (60)

مەشرەب

بىرىنچى مەشرەب
ئۇ ئاينىڭ ئالدىدا .... نەۋائى (62)
ئاشىقلار كۆڭلىنى .... مەشھۇرى (63)
ئىككىنچى مەشرەب (بىرىنچى ئاھاڭ)
ئەي زامانىنىڭ پەرىزادى .... قەلەندەر (64)
ئىككىنچى ئاھاڭ
ئەي گۈزىلىم، .... بىلال نازىم (65)

چوڭ نەغمە

مۇقەددىمە

ناتىۋان جېنىم ۋىسال پىراقىدا پىغان چېكىدۇ. ئەي ئىگەم، گۈل يۈزلۈكۈمنى ماڭا نېسىپ قىلىساڭ بولماسمىدى.

ئۇزاقتىن بېرى بىر رەھىمسىزنىڭ قولىغا مۇپتىلا بولۇپ قالدىم. ئۇ غەمكىن غۇبارىمنى ئاخىرى كۆككە سورۇدى.

ئىشقىم شۇنداق كامالەتكە يەتتىكى، ۋامىق بىلەن فەرھادنىڭ روھى كېلىپ مازىرىمنىڭ شېمىنى پەرۋانىدەك ئايلىنىدۇ.

يۈرەك قېنىمنىڭ ساماندەك چىرايىمنى شەپەق رەڭگىگە كىرگۈزگەنلىكىنى كۆرگەن تاماشاچىلار بۇ باھارنىڭ لالىزارىمكىن دەپ قالىدۇ.

بۇ دۇنيادا نەپەس ئالغۇچىلىك تۇرالىشىمنى بىلمەيمەن، چۈنكى بۇ ئالەمدىكى ئۆمرۈمدىن ھەرگىز ۋاپا كۆرمىدىم.

يۈزۈڭنى ئاچ، بۇ بىقارار جېنىمنى تېخىمۇ تەلپۈندۈر، ئەگەر گۈل ئۆزىنى نىقابلىسا، بۇلبۇل قانداق ئارام تاپالايدۇ.

ئەي ساقى، لىۋىڭنىڭ شارابى ئۈچۈن جىنىم كۆپ دەرد چەكتى،
تەبەسسۇم جامىنى تولدۇرۇپ، مىنى خۇماردىن چىقار.

ئەي جانان، جامالىڭدىن مەھرۇم بولۇپ قاچانغىچە غەمكىن يۈرۈ-
مەن؟ ۋىسالىڭ بىلەن ئۈمىدۋار دىلىمنى مەمنۇن قىلغايسەن.

كۆكسۈمدىكى جاراھەتنى قايغۇنىڭ قاناتقانلىقىدىن خۇشالمەن.
چۈنكى ئۇ رەھىمسىز يار بۇ ئېچىلغان لالىزارىمنى كۆرسە خۇشال بولۇپ
قالار.

يوقلۇق ۋادىسىدىن مايىسزارىمنى تاپالمىدىم. شۇڭا ئەنقا قۇشى
ئىزدىگەن تەقدىردىمۇ مەندىن نىشانە تاپالمايدۇ.

ئەي ئەرشى، ئۆزلىكىدىن كەچمەي تۇرۇپ ۋىسالغا يىتىش مۇمكىن
ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن خازان بولغان يوپۇرماققا ئوخشاش بارلىقىمنى
بەرباد قىلاي

— ئەرشى.

تەئەززە

خۇددى قۇياش پىتىشى بىلەن يۇلتۇزلار چاقنىغاندەك، ئۇ يۈزنى
ياپسىلا كۆزۈمدىن ياشلار تۆكۈلىدۇ.

بالاخىر كۆز بىلەن قاش ئىمانىمنى بۇلاپ كەتكەچكە، بىر تال

بادام ئۇزۇقۇم، مەيخانىنىڭ بىرچېتى مېھرابىم بولدى.

تاڭ سەھەرنىڭ سەلكىن شاملى قۇياشنىڭ يۈزىنى ئاچقاندەك،
ئاھىم ئۇ ئاينىڭ ئىشقىنى بارغانسىرى ئاشكارىلىدى.

سېخىيلىق بىلەن بىرەر قېتىم سۆيدۈرمىدىڭ، بەك قاتتىق ئىكەن-
سەن، دېسەم، ئۇ: ياقۇتمۇ قاتتىق تاشنىڭ بىرخىلىغۇ، دەپ پىچىرلىدى.

ئوقۇڭنىڭ يۈرىكىمگە قادالغانلىقى مەندىن جان تالاشقانلىقىمى-
كىن، ئەمما جېنىم ۋە يۈرىكىم سېنىڭ ئوقۇڭنى تالىشىدۇ ئەمەسمۇ.

ئەبىدى ھايات ئىزدىسەڭ يالغۇزلۇقنى ئىختىيار قىل، چۈنكى سەر-
ۋى دەرىخى تۈز ئۆسۈپ ئادەتلەنگەچكە بوستاندا ھەمىشە كۆكلەپ
تۇرىدۇ.

نەۋائى ئۇنىڭ قېشى ئالدىدا جان بەرسە ئەيىپلىمەڭ، چۈنكى ئۇ
ھەممە ئادەم باش قويىدىغان مېھرابتۇ.

—— نەۋائى.

نۇسخە

ۋاي دەرىغ، بۈگۈن ئۇ گۈزەل مېنى تاشلاپ كەتتى، بىر مۇنچە
ياتلار قېلىپ، ئۇ يار-جانان كەتتى.

ئۇ چەۋەنداز ئېتىنى ئوينىتىپ نەزەردىن غايىب بولدى، ئىزىنىڭ

تۇپرىقنى كۆزۈمگە تۇتيا قىلىپ كەتتى.

گەرچە [ئاسماندا] قۇياشلا پەيدا بولسا، ئۇنىڭ نىمەكېرىكى، ئەمدى ئىككى ئالەمنى نىمە قىلاي، باھاسىز گۆھەر كەتتى.

نىمىدىگەن ياخشى، ئۇنىڭ ۋىسال بەزمىسىدىن بىرنەچچە كۈن بەختىيار بولغان ئىدىم. بۈگۈن نۇرلۇق كۆزۈمنى قاراڭغۇلاشتۇرۇپ، ئۇ ئاي سۈرەتلىكىم كەتتى.

ئەمدى ياردىن ۋاپا كۈتۈش پايدىسىز، ئۇ ۋاپاسىز مېنى ھىجرانلىق دەردىگە ئەسىر قىلىپ قويۇپ كەتتى.

ئەي تەڭرىم، ئۇ قانداق بىر بىۋاپا، بىرشوخ، زالىم ئىدىكىن، ئەرشنى تۈمەنمىڭ دەرد بىلەن بىچارە قىلىپ قويۇپ كەتتى.

— ئەرشى.

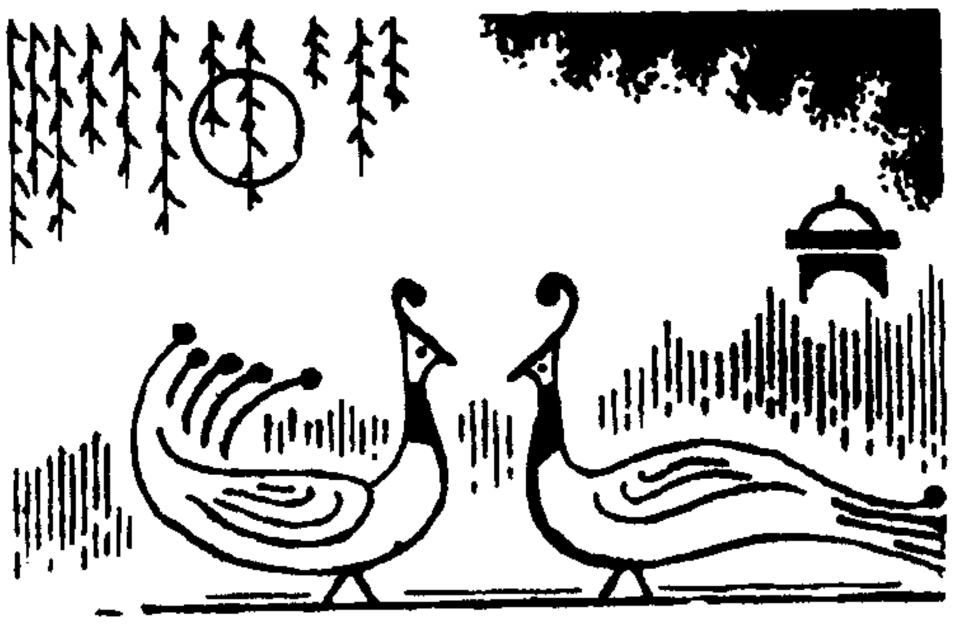

مۇستەھزاد

بىرىنچى ئاھاڭ

ئەي، ھۆسن مەملىكىتىنىڭ سۇلتانىمۇ سەن، بىر بېقىشىڭ بىلەنلا كۆڭلۈمنى رام قىلىۋالدىڭ، سەن جاھانغا ئاپەت سالغۇچىمۇ؟

ئەي ئاي يۈزلۈكۈم، يۈرۈكۈمنى رام قىلىۋالدىڭ، بىراق ماڭا ئەسلا باقمىدىڭ، مەرۋايىتمۇ سەن، ياقۇتمۇسەن ياكى لەۋلىرىڭ مارجانمۇ؟

ئەي پەرى، جۇدالىق ئوتۇڭدا كۆيدۈرۈسەن، ئۆلتۈرۈسەن، ھەم يىغلىتىپ كۈلدۈرۈسەن، سەن جانىنىڭ بىر بالاسىمۇ؟

بۇ كۈنلەردە ۋۇجۇدۇمغا ئىشقىڭنىڭ ئوتىنى ياقتىڭ، بىلەلمىدىم، سەن ماڭا دوستمۇ، دۈشمەنمۇ ياكى جانانمۇ!

مېنى بۇلبۇلغا ئوخشاش گۈل يۈزۈڭگە زار قىلدىڭ، سەن گۈلمۇ، رەيھانمۇ، ھۆرمۇ ياكى غۇلمانمۇ!

سېنى ئەسلا غەمكىنلىكتە كۆرگىنىم يوق، گۈلشەن ئىچىدە گۈلدەك ئېچىلىپ تۇرساڭ، نەستەرەن گۈلى سەندىن خىجالەتچىلىكتە قالدۇ، لېۋىڭ كۈلۈپ تۇرغان غۇنچىمۇ!

ئۆيۈڭدىن جىلۋىلىنىپ چىقساڭ، مۇشتەرى يۇلتۇزىمۇ سەندىن رەشك قىلدۇ، ياكى سەن ھۆسن ئېلىنىڭ نۇرلۇق ئېيىمۇ!

بۇ پانى ئالەمدە سەندەك يېقىملىق كىشىنى كۆرگىنىم يوق، پەرىلە-
كىڭنى ياكى پەرىشتەلىكىڭنى ياكى ئىنسانلىقىڭنى بىلەلمىدىم.
بۇ بىچارە بىلالنى، قىزىلگۈلدەك يۈزۈڭگە بۇلبۇلغا ئوخشاش مەپ-
تۇن قىلدىڭ، سەن غۇنچىمۇ ياكى رەيھانمۇ!

—— بىلال نازىم.

ئەلچى ئاھاڭ

قەددىڭ گۈزەللىك بوستانىنىڭ نازلىق سەرۋىسى، يۈزۈڭ ھۆسن
گۈلىستانىنىڭ ياپراقلار ئارىسىدا ئېچىلغان گۈلىدۇر.
جامالىڭنى كۆرۈشكە ئىنتىزار ۋە بىقارار بولمىغان كىم بار، ھەممە-
كىشى ئاپتاپتەك جامالىڭنى زەررىلەردەك ئايلىنىدۇ.
ئەگەر گۈلزارلىققا كىرسەڭ، ئۇ يەردىكى يىغىلىشلاردا گۈزەل ھۆس-
نۇڭنى مەدھىيلەپ، داستان سۆزلەۋاتقانلىقىمنى كۆرۈسەن.
مەن نېمىشقا دۇنيادىكى ئادەملەرنىڭ شاھى بولالمايمەن، بۇلبۇلمۇ
ئۆزىنىڭ كۆڭۈلنى شادلاندۇرغۇچى ناۋاسى بىلەن قۇشلارنىڭ شاھى
بولالىغانغۇ!
زامان غەۋغاغا، دۇنيا پىتنىگە، جاھان ھەسەتخورلارغا تولغان، شۇڭا
مەشھۇرى ئۆزىنى كىشلەرنىڭ كۆزىدىن قاچۇرۇپ، يوشۇرۇنغان.

—— مەشھۇرى.

سەنەم

ئەي دىلبەر، ماڭا سىنىڭدەك يار ۋە جانان نەدە، ساڭىمۇ كىشىلەر ئارىسىدا مىنىڭدەك زار ۋە ھەيران بولغانلار بارمۇ!

يۈرىكىم يارىلىنىپ قان-زەرداپقا تولدى، ئۇنىڭغا مەلھەم قىلغىلى ساڭا ئوخشاش قەدىردان يار نەدىن تېپىلىدۇ.

كېسەللىكىمدىن يولۇڭدا مۈردىدەك ياتسام، مەندەك غېرىبنىڭ ھالىنى سورىغۇچى سەندەك جانىنىڭ مەلھىمى قايدا؟

ئەي پەرى، دەردىمنى ئېيتىپ ساڭا ئەرز قىلسام، دادىمغا يەتكىن، ئىشق مەملىكىتى ئىچىدە سەندەك ئادالەتلىك سۇلتان بارمىدۇ؟

يېپىلغان چاچلىرىڭنى كۆرگەندىن بىرى، كۆڭلۈم پەرىشاندۇر، بۇ يېپىلغان چاچقا مەندەك پەرىشان بولغان بارمۇ.

ئەي جانان، مەرھەمەت قىلىپ، ئايدەك جامالىڭدىن نىقابىڭنى ئاچقىن، ھۆسنۈڭنى كۆرگىلى مەندەك زار ۋە ھەيران بولغانلار تېپىلارمۇ.

يۈرىكىم غۇنچىدەك قان بولۇپ، ئىشقىڭدا گەپ سۆزدىن قالدىم. ساڭا بۇ ھۆۋەيدادەك باغرى قانغا تولغانلار تېپىلارمۇ؟

— ھۆۋەيدا.

كىچىك سەلقە

بىرىنچى ئاھاڭ

ساڭا ئاشنا بولغان شۇكۈن قانداق باللىق كۈن ئىدىكىن، ھۆسنۈڭنى بىر كۆرۈپلا ساڭا باغلىنىپ قالدىم.

سەندىن كۈنسىرى كۆڭۈل ئۈزەي دەپ قانچە قىلسامۇ، ۋاي دەرىغ، ساڭا كۈنسىرى تېخىمۇ بەتتەررەك باغلاندىم. مەن قاچان: «ۋاپا قىل» دېسەم، زۇلۇم سالدىڭ، لېكىن سەن قاچانكى: «ماڭا پىدا بول» دېسەڭ، پىدا بولدۇم.

قايسى پەرى ئۈچۈن مۇنچىۋالا تەلۋە بولۇپ كەتتىڭ دەۋاتىسەنغۇ، ئەي پەرى، ماڭا نېمە قىلساڭ قىل، ساڭىلا شۇنداق بولدۇم.

ئەي كۆڭۈل، نەسىھەتنى ئاڭلىماي ئاۋارىچىلىققا قالدىڭ، يۈز بالا يەتمىگەندەك مەنمۇ بىر بالا بولدۇم.

ئەي ساقى، مەنسىپىمنى تاشلاپ، ساڭا تىلەمچى بولۇپ كەلگەندىن بېرى، جەمشىد جامى بىلەن خىزىر سۈيى (ئابى ھايات) دائىملىق نېسىۋەم بولدى.

ئاشىقلار ئارىسىدا غەم چاڭى (سازى) دىن پەيزى ئالالماي، نەۋائىغا ئوخشاش ساڭا بىچارە ئەسىر بولۇپ قالدىم.

— نەۋائى.

ئىككىنچى ئاھاڭ

نۇرلۇق قۇياش ھەر ئاخشىمى پەردە ئىچىگە كىرىپ كەتكەندەك، ئۇ كېچەمنىڭ چىرىقىمۇ خىلۋەتكە كىرىۋالىدۇ.

ئۇ ھەر ئاخشىمى دوستلىرى بىلەن تاڭ نۇرىدەك كۈلىدۇ، مەن كۆڭلۈمنى شامدەك ئۆرتەپ، ئۈنچە-مارجان تۆكۈپ چىقىمەن.

يالغاچ گەۋدەم بىر قۇياشنىڭ پىراقىدا ھەركېچىسى ئىشق ئوتىدىن خۇددى ئاسمانغا ئوخشاش مىڭلىغان يوشۇرۇن داغلارنى كۆرسىتىدۇ.

ئەي ئۆگىدىگەن مەست، كېسەلمەننىڭ ھالىدىن ئانچە-مۇنچە خەۋەر ئالساڭچۇ، ھەر كېچە لېۋىڭنى ئويلاپ، ئۇنىڭ ئاغزىغا قان كېلىدۇ.

ئەي نەسىھەتچى، مەن كېچىسى قانداقمۇ يوشۇرۇن ئىبادەت قىلاي، ئىمان ۋە ئەقىل بايلىقىمنى بىر نامۇسۇلمان ئېلىۋالغان تۇرسا.

بىر ئاخشام ھالىمنى سورا، بۇرۇنمۇ: «ھەر كېچىسى داد-پەرياد قىلىدىغان ھېلىقى ئاشىق قېنى؟» دەپ سورايتتىڭغۇ.

نەۋائى، نالە كۈيىنى چال، كۆزۈم شاراب، جىگىرىم كاۋاپ تەييارلىسۇن، چۈنكى ھەر ئاخشىمى ئۇ ئاينىڭ خىيالى ماڭا مېھمان بولۇپ كېلىدۇ ئەمەسمۇ!

— نەۋائى.

ئۈچىنچى ئاھاڭ

ئاھ، خەستىلىكىمدە يارىم يوقلاپ كەلسە ياكى يالغۇزچىلىقتا دىلدارىم كېلىپ يېنىمدا تۇرسا نېمىدىگەن ياخشى بولاتتى.

ئۇ پەرى يۈزلۈكنى يادلىغان چېغىمدا تۇيۇقسىز ھوجرامغا كىلىپ، گۈلدەك ئېچىلىپ ئولتۇرسا ئىدى.

دەرد ۋە غەم لەشكىرى بېشىمنى ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن كەلگىنىدە، ئۇ شىرىن سۆزلۈكۈم يېنىمغا كىلىپ سۆھبەتلەشكەن بولسىچۇ كاشكى.

ئىخ، گەرچە دىلئازارىم كىلىپ جېنىمنى ئالسىمۇ، ئۇنى بىر كۆرسەم، دىلىمغا ئاراملىق يېتىپ، بۇ غەملەردىن قۇتۇلار ئىدىم.

ئۇ شوخ قانخورۇم كىلىپ بىرلا نەزەر تاشلىسا ئىدى، كۆڭلۈم بارچە غەملەردىن خالاس بولاتتى.

ئەي بىلال، بىر قانچە ۋاقىت تاقەت قىل، ساڭا جەبىر-زۇلۇم يەتكەندە غەمخارىڭ كىلىپ رەھىم-شەپقەت قىلىدۇ.

— بىلال نازىم.

تەگىمىدە

مۇھەببەت يولىدا بىر دەممۇ جاپاسىز، غەمسىز ئۆتمىگەن ئادەم پەقەت مەن. جېنىمدىن يىراقلىشىپ، جانانغا يېقىنلىشالمىغانمۇ مەن.

يۈزلەپ ۋاپا قىلىپ، جاپادىن ئۆزگە نەپ كۆرمىگەن، ۋاپانى قىلچە كەم قىلماي، يۈزلەپ جاپا كۆرگەنمۇ مەن.

ئۆز يارىنى مىڭ قۇياشقا تەڭ كۆرسىمۇ، لىكىن يارى ئالدىدا زەررىنىڭ مىڭ ئۇلۇشىدىن بىرسىچىلىك ئېتىۋارغا ئېلىنمىغانمۇ مەن.

ئەي ئالەم ئەھلى، ئىشق يولىدىكى رەسۋالىقىم ئۈچۈن تاپا-تەنە قىلماڭلار، ئاشىق بولۇپ رەسۋايى ئالەم بولمىغان زادى كىم بار؟

ئاسماننى قاپلىغان يۇلتۇز ئەمەس، ئاھىم تۇتۇنىدىن ھاسىل بولغان بۇلۇت، ئۇنىڭ تامچىلىرىدىن ھۆل بولمىغان مەۋجۇدات قالمىدى.

بىر ئۇستازنى ئىزدە، ئۇنىڭ ئالدىدا بېلىڭگە ئالتۇن كەمەرنى مەھكەم باغلىمىغىچە غەمدىن خالاس بولالمايسەن.

ئەي نەۋائى، بىلگىنكى، جاندىن كېچىپ ئۆزىنى يارىغا تاپشۇرمىغان ئادەم ئۇنىڭ لىۋىدىن ھايات ئوزۇقى تاپالمايدۇ.

— نەۋائى.

داستان

ئىلكىنچى ئاھاڭ

ئەي دىلبەر، يۈزۈڭنى قۇياش، ئۇنىڭغا قاپقارا كوكۇلاڭ بىلەن يېپىلىپ تۇرغان چېچىڭنى نىقاب قىلغان ھالدا نامايان بولدۇڭ.

لېۋىڭدىكى خالنى كۆرۈش بىلەن تەن ئۆيىدىكى ناتىۋان كۆڭلۈم خۇددى قەپەستىكى قۇشتەك تەلپۈنۈپ، تاقەتسىزلەندى.

ئەي پەرى، مەن ئۆمرۈم بويى يۈزمىڭلىغان كىتابلارنى يېزىپ جامالىڭ دەپتىرىدىكى بىر ھېكمەتنىمۇ شەرھلىيەلمەيمەن.

قارا كۆزلىرىڭ ئالەمنى يالغۇز ئۆزى ئىشغال قىلدى، ئۇنىڭ غېمى كېچىسى ھۇجۇم قىلىپ، جېنىمغا يۈزمىڭ ئازابلارنى سالدى.

ۋاپا ھەرىپىنى سورىغىنىمدا، سەن ھاياتلىق بەخش ئەتكۈچى لېۋىڭنىڭ مۆجىزىلىرى بىلەن جاۋاب بېرىپ، ماڭا يېڭى جان ئاتا قىلدىڭ.

ئاجايىپ باغۋەن ئىكەن، سەھەردە گۈل بىلەن يالغۇز شاراب ئىچىپ، بۇلبۇلنىڭ باغرىنى كاۋاپ قىلدى.

دىۋان تۈزگۈچى شائىر سۆز گۈلىستانىنى سەيلە قىلغىنىدا، گۈلدەك

مىسرالارنى تاللاپ دەپتەر بېشىغا يازدى.

شارابنى كۆندۈزدىلا ئىچىش شەرت ئەمەس، ئەي كۆمۈش بەدەن-لىك ساقى، ئايدىڭدىمۇ ئۇزۇلدۇرمەي قەدەھ تۇت.

مەجاز ئەھلى زەلىلى تەلۋىنى قانچە قامال قىلغان بىلەن، ھەقىقەت يەنىلا جىلۋىلىنىپ تۇرۇدۇ، ئۇنى يوشۇرغىلى بولمايدۇ.

— زەلىلى.

مەشرەب

بەنچى مەشرەب

ئۇ ئاينىڭ ئالدىدا ئاشىقلىقىم ئۆزىنى كۆرسەتتى. مەن ئۇنىڭغا
سىرىمنى ئېيتقان بولسامۇ، لېكىن ئۇنىڭ سىرىنى بىلمەيمەن.
كۆزۈمنىڭ قارىسىنى سىياھ قىلىپ ئۇ گۈزەلگە خەت يازدىم.
كۆزۈم بۇ ھىيلە بىلەن ئۇنىڭ رۇخسارىنى كۆرسە ئەجەب ئەمەس.
رۇخسارىنى كۆرگەندىن كېيىن تاكى جانىنى تەقدىم قىلمىغىچە
ئۇنىڭ لېۋىدىن ھاياتلىق تاپقىلى بولمايدۇ، ئۆلەي دېگەندىلا، ئۇ جان
بېغىشلىغۇچى ئۆز بىمارىنى تىرىلدۈرۈۋالىدۇ.
ۋاي ئىست، ئۇنىڭ قاپقارا چېچى ئىچىدە يوقالغان زۇننارنى
زاھىدلار تەسۋىيگە يىپ قىلىۋالىدۇ ئەمەسمۇ.
تەقدىر رەسسامى يۈزۈڭنىڭ ئايلانمىسىنى سىزىدىغان چاغدا
پەركارنى گويا قۇياش ئايلانمىسىغا تەڭ قىلىپ ئاچقاندى.
ئەي زاھىت، پانا مەيخانىسىنىڭ خۇشتارلىرىنى مەست ھالەتتە

كۆرگىنىڭدە ئۇلارنىڭ جامىنى ئۆرىۋەتمە، ئۇنىڭ تاشقىنى بۇ جاھاننى خاراب قىلمىسۇن يەنە.

ئەي نەۋائى، مەن ئۇنىڭ ئىشتىياقىدا ئۆلسەم، ۋۇجۇدۇم تۇپرىقى بىلەن مۇھەببەت كوچىسىنىڭ تاملىرىنى قوپارغايسەن.

— نەۋائى.

* *

سىنى ئاشىقلار كۆڭلىنى تالان-تاراج قىلغانلىقىڭ ئۈچۈن كۆڭۈلنى ئۆزىگە تارتقۇچى دەيدۇ، مېنى سەن شوخنىڭ قاپقىنىغا چۈشۈپ قالغان ئەسىر دەيدۇ.

سىنى ھۆسن-جامال قەسرىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان گۈزەللەرنىڭ پادىشاھى دېسە، مېنى ئىشقىڭ كوچىسىدا رەسۋا بولغان بىر قەلەندەر دېيىشىدۇ.

بۈگۈن سىنىڭ ئىشقىڭ ئوقىدا شېھىت بولغان سۇلغۇن چىرايلارنى قىيامەت كۈنى گۈل رەڭلىك لىباسلارنى كىيگەن گۈل يۈزلۈكلەردىن بولۇدۇ دەيدۇ.

قازاغا رىزا بولغۇچى ۋاپادارلار ئاجايىپ كىشىلەر-دە، ئۇلار ئۆزىبېشىغا بالا-قازا تىغى كەلسە، ئۇنى ھۇما قۇشىنىڭ قانىتىدىن چۈشكەن سايە دەپ بىلىشىدۇ.

ئۆمرۈم بويى جىگەر پارىلىرىمنى غىزا قىلىپ بەرگەن تەقدىرىمدىمۇ، ئۇ كۆيۈمسىزنىڭ ئىتلىرى مېنى قاچان ئۆزىگە دوست تۇتسۇن.

مەشھۇرنى بۇنداق سەرسان ۋە سەرگەردان ھالەتتە كۆرگەنلەر ئۇنى غەمگە تولغان بۇ جاھاننىڭ غېرىب بىچارىسى دېيىشىدۇ.

— مەشھۇرى.

ئىگىلىچى مەشرەب

بىرىنچى ئاھاڭ

ئەي زاماننىڭ پەرىزاتى، جىنىم بىلەن سىنىڭ قۇلۇڭمەن. ھۆسن-جامال گۈلشىنىڭدىكى بىر دەستە سۇنبۇلۇڭمەن.

ئەي جەننەت گۈلزارىنىڭ گۈلى بولغان گۈزىلىم، گۈل يۈزۈڭ-نىڭ ئوتىدا كۆيگەن بۇلبۇلۇڭمەن.

سەن بىلقىس بىلەن يۈسۈپتىنمۇ ئارتۇقراق گۈزەلسەن. ئەي نازىنىن، مەي ئىچەر ۋاقتىڭدا قەدىھىڭ بولسام دەيمەن.

ئىشىكىڭدە ھېمىشە جان-دىل بىلەن ئىنتىزار بولۇپ تۇرىمەن، ساقلىساڭ قۇلۇڭمەن، خەجلىسەڭ پۇلۇڭ.

ئەي گۈزەل، قەلەندەر ئۆزۈندىن بىرى سىنىڭ قۇلۇڭ بولۇپ كەلدى، ئۇنىڭغا شەپقەت قىلىپ بىرەر قېتىم ئىلتىپات كۆرسەت.

— قەلەندەر.

ئەللىكىنچى ئاھاڭ

ئەي گۈزىلىم، ئەرزىمنى ئاڭلا، ماڭا رەھىم قىلىپ مەدەتكار بول. سەن بىر ھۇما قۇش، مەن سېنىڭ گادىيىڭ، بېشىمغا سائادەت چېدىرىنى يايغىن.

ئەي سەرۋى بويلۇق يار، سېنى دەپ يىغا-زارە قىلماسقا، دەرد تارتماسقا، غەمگە چۆكمەسكە نېمە چارەم بولسۇن؟!

دەردىم ھەددىدىن زىيادە كۆپ، خەلقتىن دائىم مالامەت ئاڭلاي-مەن.

مەجنۇن بولۇپ قالغىنىم ئۈچۈن بۇ رەھىمسىز پەلەك بېشىمغا بەختسىزلىك تېشىنى ئاتتى.

ۋاپاسىز يار ناز-كەرەشمە قىلىپ، مەن بىچارىنىڭ دىلىنى خەس-تە قىلدى.

ئەي يوقسۇل بىلال، دۇئا قىل، سالامەت بولساڭ يارغا يېتىشەر-سەن.

— بىلال نازىم.

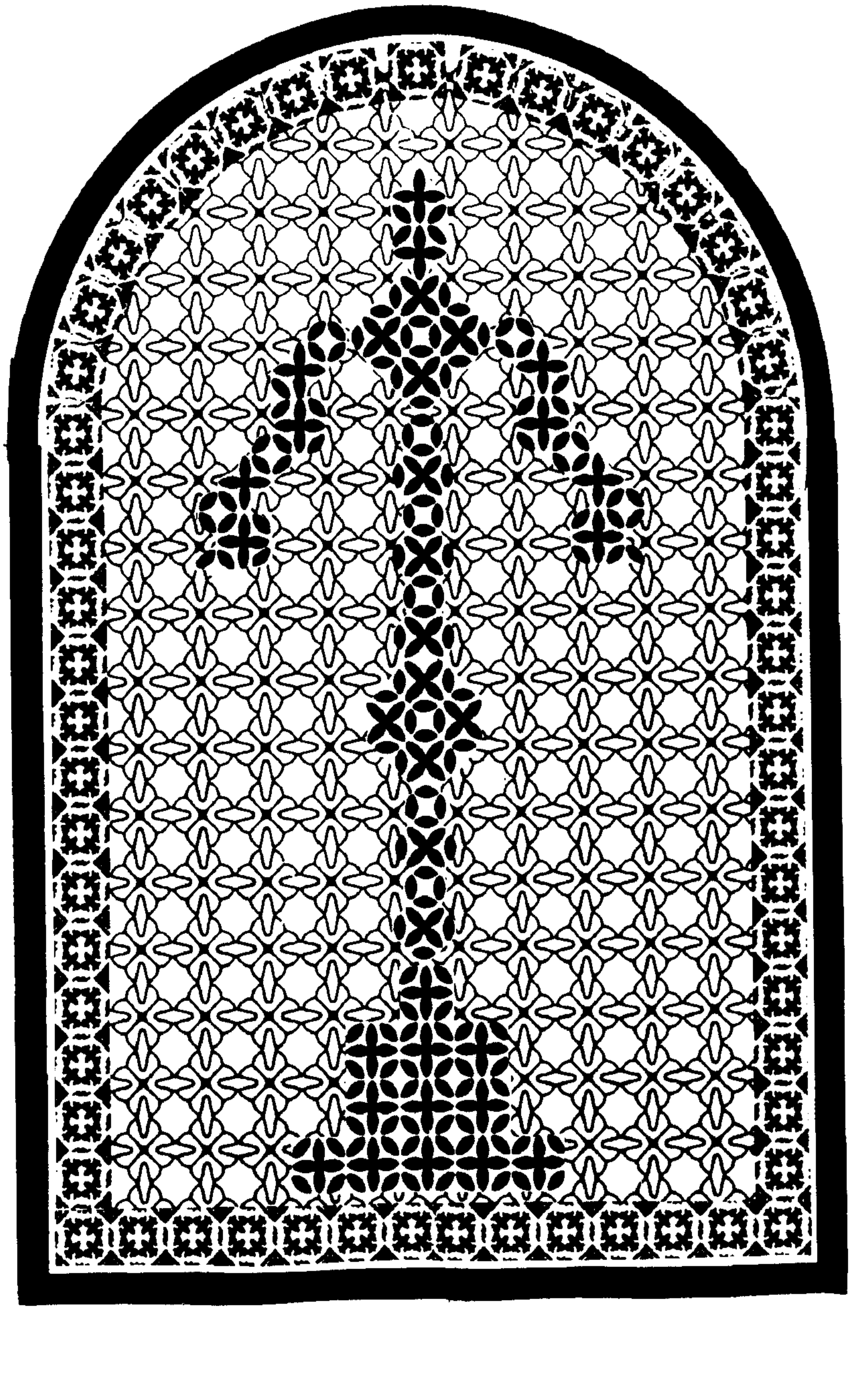

لۇغەت

ئا

ئارەز يۈز، چىراي، بەت، چېھرە.

ئافتاب كۈن، قۇياش،

ئافتابى خاۋەرى — شەرق قۇياشى، كۈن.

ئە

ئەدل ئادالەت، توغرىلىق، ئىنساپ، ھەققانىيەت.

ئەدلۇداد — ئادالەت، ئىنساپ؛

ئەدلى سۇلتان — ئادالەتلىك پادىشاھ، ئادىل خان.

ئەسرار سىرلار، مەخپىيەتلىكلەر، يوشۇرۇن نەرسىلەر.

ئەسھاب سۆھبەتداشلار، ھەمسۆھبەتلەر، ئۈلپەتلەر، دوستلار؛

ئەسھابى رىزا — رازى بولغۇچىلار، قازاغا رىزالىق بەرگەن كىشىلەر.

ئەفغان قايغۇ-ئەلەمدىن نالە-زار قىلىش، قاتتىق پىغان چېكىش.

ئەفگار يارىلانغان، جاراھەتلەنگەن.

ئەنجۇم يولتۇزلار.

ئەندەلىب بۇلبۇل.

ئەنقا 1) رىۋايەتلەردە تىلغا ئېلىنغان بىر قۇش (ئېيتىشلارغا قارىغاندا بۇقۇش كوھىقاپتا ياشارمىش)؛ 2) ئەدەبىيات ۋە پەلسەپىدە ئاساسەن دۇنيادا مەۋجۇد بولمىغان نەرسە مەجازەن ئەنقاغا ئوخشىتىلىدۇ.

ئەھباب دوستلار، يارلار، سۆيۈملۈك كىشىلەر.

ب

بال 1) قانات؛ 2) قول؛

بالۇ پەر — قانات-قۇيرۇق.

بالى ھۇما — ھۇما قۇشىنىڭ قانىتى، دۆلەت قۇشىنىڭ قانىتى.

بەرباد شامالغا، ھاۋاغا، كۆككە؛

بەرباد بەرمەك (ئەيلەمەك) — شامالغا ئۇچۇرماق، ھاۋاغا ئۇچۇرماق، سورۇماق، يوق قىلماق.

بەھر 1) دەريا، كاتتا دەريا، دېڭىز؛ 2) شېئىرىيەتتە ۋەزىن ئۆلچىمى، ئەرۇز ۋەزىن بەھرلىرى

بىدىل 1) كۆڭۈلسىز، روھسىز، ھالسىز؛ 2) يۈرەكسىز، قورقۇنچاق؛ 3) قايغۇلۇق، ھەسرەتلىك، ئاشىق.

بىنەۋا 1) بىچارە، يوقسۇل؛ 2) بەختسىز، بەھرسىز؛ 3) نائۇمىد، مىسكىن؛ چۈشكۈن.

پ

پەرگار پەركار، سىركول، ئايلانما.

پەرگارى لەب — لەۋ ئايلانمىسى.

پەرگالە 1) پارچە، بۆلەك؛ 2) تىتىلغان، يۇڭدالغان.

پەرىشان تارقاق، چېچىلغان، يېيىلغان.

پەيكان 1) كامان ئوقىنىڭ ئوچى، ئوق ئۇچىدىكى مې-تال؛ 2) تىكەن؛ مەجھۇل م: كىرپىك.

پەيكەر 1) ھەيكەل، جىسىم، گەۋدە؛ 2) سۈرەت، رە-سىم؛

پەرى پەيكەر — پەرى سۈرەتلىك، گۈزەل.

ت

تاراج بۇلاڭ-تالاڭ؛ بۇلاش، تارتىۋېلىش، ئىگىلەش.

تەزۋىر ئالدىماق، ھىيلە، نەيرەڭ.

تەجرىد ئارتۇقچە نەرسىدىن خالىي قىلىش، چەتلەشتۇ-رۇش، ئاجرىتىش، ئايرىش.

تەھەممۇل تاقەت، سەۋر، چىدام.

تۇرفە يېڭى، يېڭىلىق؛ قىزىق، كىشىنى ئەجەبلەندۈ-رۈدىغان، كەم ئۇچرايدىغان، ئاجايىپ-غارايىپ.

ج

جام قەدەھ، مەي پىيالىسى.

جامى جەم — جەمشىد ناملىق پادىشاھ ياساتقان تىلسىملىق جام. رىۋايەت قىلىنىشىچە، جەمشىد ھېكىملەرگە بۇيرۇتۇپ ئىككى تال جام ياساتقان ئۇنىڭ بىرىدىكى شارابنى قانچە ئىچسە تۈگىمەيدىكەن، جامنى ئۆڭتۈرسىمۇ شاراپ تۆكۈلمەيدىكەن، بۇ «جامى ئىشرەت فەزاي» دەپ ئاتالغان؛ يەنە بىرىدىكى مەينى ئىچكەندە ئۇنىڭ ئىچىدە، جاھاندىكى جىمى ھادىسىلەر كۆرۈنۈپ تۇرىدىكەن، بۇ جام «جامى جەھاننەما، جامى گىتىنەما، جامى جەھانبىن» دەپ ئاتالغان.

جاۋىد ئەبەدىي، دائىمىي، مەڭگۈ.

جاھ مەنسەپ، يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇن، ئەمەل، مەرتىۋە.

خ

خاب ئۇيقۇ.

خاب ئالۇد — ئۇيقۇ ئارىلاش، ئۇيقىسىرىغان، مۈگدىگەن، ئۇيقۇ باسقان.

خەزان 1) كۈز، كۈز پەسلى؛ 2) كۈزدە سارغىيىپ تۆكۈلگەن ياپراق.

خەزان بەرگى — كۈزدىكى يوپۇرماق، سارغايغان غازاڭ.

خەممار ئىچىملىك ياسىغۇچى؛ ئىچىملىككە بېرىلگەن.

خۇد I ئۇزۇن ئۇچلۇق قالپاق (ئەسكەرلەر ۋە پالۋانلار

كىيىدۇ) .

خۇد II سۆز بېرىكمىسىدە ئورنىغا قاراپ: 1) ئەلۋەتتە، ھەقىقەتەن؛ 2) يالغۇز، بىرلا؛ 3) ياكى، قاتار-لىق ··· مەنىلەردە كېلىدۇ؛

ياخۇد — ياكى، ياكى بولمىسا.

خۇرشىد قۇياش، كۈن؛

خۇرشىدى رەخشان — نۇرلۇق قۇياش، پارلاپ تۇرغان كۈن.

خىزر سۇيى — تىرىكلىك سۇيى، ھاياتلىق سۇيى، ئابىھايات. رىۋايەت قىلىنىشىچە خىزىر پەيغەمبەر بۇ سۇنى ئىچىپ مەڭگۈلۈك ھاياتقا ئېرىشكەنمىش.

چ

چەتر چېدىر؛

چەترى سەئادەت — بەخت-سائادەت چېدىرى؛

چەترى ئىقبال — بەخت، تەلەي، ئامەت.

چەڭ باش تەرىپى ئېگىك چالغۇ ئەسۋابى.

غۇسسە چەڭگى — قايغۇ سازى، دەردلىك ناۋا.

د

داغ 1) كۆيگەن جاي، كۆيۈك؛ 2) بەلگە، نىشان، ئىز، ئەسەر؛ 3) مەجھۇل م: قايغۇ-ئەلەم، كۈلپەت.

دەستگىر 1) يارده‌مچى، قوللىغۇچى؛ 2) قولغائېلىش، قولغا چۈشۈرۈش.

دەفئ قايتۇرۇش، رەد قىلىش، كەتكۈزۈش.

دەھر دۇنيا، ئالەم، زامان، دەۋر.

دەئب ئادەت، قىلىق، خىسلەت، پەيل.

دۇر 1) ئۈنچە، مەرۋايىت، 2) قىممەتلىك سۆز، ھىكمەت.

دۇررى غەلتان — يىرىك يۇمۇلاق مەرۋايىت، قىممەتبا- ھالىق ئېسىل ئۈنچە.

دۇن 1) پەس، پەسكەش؛ 2) رەزىل، ناكەس.

دىلرەبا دىلنى تارتقۇچى، جەزىبىلىك، سۆيۈملۈك.

دىۋار 1) تام، توساق؛ 2) سېپىل.

ر

رىشتە يىپ، تاناپ.

رىشتەئى تەسبىھ — تەسۋىنىڭ يىپى.

ز

زەرافەت 1) زىرىپلىق، چوڭقۇر پىكىرلىك؛ گۈزەللىك، خۇش چاقچاق، 2) چاقچاق گەپ، ھەزىل ئارى- لاش سۆز.

زەرافەت ئەيلەمەك — چاقچاق قىلماق، چىقىشماق.

زەرد سېرىق، سېرىقلىق؛

زەرد روبى — سارغايغان چېھرە، سولغۇن چىراي.

زۇلف چاچ، كوكۇلا؛

زۇلفى پەرىشان — يېيىلىپ تۇرغان چاچ، كوكۇلا.

زۇننار خرىستىئانلارنىڭ بوينىغا ئېسىپ، ياكى بېلىگە باغلاپ يۈرىدىغان يىپى، تەسۋىيى.

زۇھد دۇنيادىن ۋاز كېچىپ، تائەت-ئىبادەت بىلەن شۇغۇللىنىش؛ ياكى ئۆزىنى يالغاندىن شۇ ئىش-لار بىلەن مەشغۇل قىلىپ كۆرسىتىش.

زۇھد ئەھلى — دۇنيادىن ۋاز كەچكۈچىلەر، دەرۋىش-لەر.

س

ساغەر قەدەھ، مەي پىيالىسى، جام؛

ساغەرى مۇل — مەي قەدىھى، شاراب جامى.

ساھىب ئىگە، تەسەررۇپ قىلغۇچى؛

ساھىبى دىۋان — دىۋان مۇئەللىپى، دىۋان تۈزگۈچى شائىر.

سەرگەشتە بېشى ئايلانغان، سەرگەردان، ھەيران.

سەرۋ 1) تۈپتۈز ئۆسىدىغان، قىشمۇ ياز ياپيېشىل تۇرىدىغان، خۇش پۇراق، چىرايلىق ئۆسكەن بىر خىل دەرەخ؛ 2) مەجھۇل م: يارنىڭ قەددى قامىتى، يار؛

سەرۋى قامەت — قامىتى سەرۋىدەك كېلىشكەن.

سەقف تۈرۈس، ئۆينىڭ ئۈستى؛ گۈمبەز؛

سەققى نىلگۇن — كۆك گۈمبەز؛ 2) مەجھۇل م: ئاس-
مان.

سەڭگ تاش؛
سەڭگى شەقاۋەت — بەختسىزلىك تاشلىرى.

سىيمىن 1) كۈمۈش، كۈمۈشتىن ئىشلەنگەن؛ 2)
كۈمۈشتەك ئاپئاق.
سىيمىن بەدەن — ئاق بەدەن، ئاپئاق، گۈزەل.

ش

شەرھ ئىزاھ، كەڭراق چۈشەندۈرۈش.

شەكەرخا شېكەر چاينىغۇچى؛ مەجھۇل م: شېرىن سۆز-
لۈك.

شەمئ شام، چىراق؛ نۇر؛
شەمئى مەزار — مازارنىڭ چىرىقى، شېمى؛
شەمئى شەبستان — تۈن چىرىقى، كېچىدىكى شام؛
ھىجران كېچىسىنىڭ شېمى.

شۇرب ئىچىش؛
شۇرب ئەتمەك — ئىچمەك؛
شۇربى مۇدام — داۋاملىق ئىچمەك.

غ

غارەت تالان-تاراج قىلىش، يوقىتىش، بۇلاش.

غۇبار چاڭ، توزان؛ كىر، قارىلىق.

غۇسسە دەرد-ئەلەم، غەم، مېھنەت.

غۇلمان خىزمەتكارلار، چاكارلار، خادىملار، غۇلاملار؛ جەننەتتىكى خادىملار.

ف

فاش ئوچۇق، ئاشكارا.

فەرد 1) يەككە، يالغۇز؛ 2) ئايرىلغان.

فۇزۇن ئارتۇق، زىيادە، كۆپ.

ق

قەتل ئۆلتۈرۈش

قۇت يېمەكلىك، تاماق، ئوزۇق؛

قۇتى ھەيات — ھاياتلىق ئوزۇقى، يېمەكلىكى.

ك

كاكۇل كوكۇلا، چاچ.

كاھ (كەھ) سامان؛

كاھ چەكمەك — سامانني تارتىۋالماق؛

كاھى ئۇزار — ساماندەك سارغايغان يۈز، سولغۇن چىراي.

گ

گەدا — گادای، تىلەمچى.

گۇشە — 1) بۇرجەك، خىلۋەت؛ 2) نەرسىنىڭ بىر چېتى؛ 3) كاماننىڭ كىرىچىنى باغلايدىغان جاي؛

گۇشەئى مهراب — مېھرابىنىڭ چېتى، مەسچىتنىڭ بۇرجىكى.

گۇلسۇرخ — قىزىلگۈل.

گۇلگۇن — گۈلرەڭ؛

گۇلگۇن قەبا — قىزىل كىيىم.

گۇلئۇزار — گۈل يۈزلۈك، گۈزەل، چىرايى ئىسسىق.

گىريە — يىغى، ياش تۆكۈش، يىغلاش.

ل

لەئل — 1) ياقۇت؛ 2) قىزىل لەۋ، يارنىڭ قىپقىزىل لېۋى.

لۇتف — مۇلايىملىق، رەھىمدىللىك، مەرھەمەت، ياخشى مۇئامىلە.

لىقا — كۆرۈنۈش، يۈز، چېھرە.

م

مانەند — ئوخشاش، ئوخشايدىغان، كەبى.

ماھ (مەھ) — ئاي؛

ماھتاب — ئايدىڭ؛

ماھرويان — ئاي يۈزلۈكلەر، گۈزەللەر.

مەجاز 1) ئۆزىنىڭ تۇپ مەنىسىدە ئىشلىتىلمەي بىرەر مۇناسىۋەت ۋە ئوخشىتىش ئارقىلىق باشقا مەنادا ئىشلىتىلگەن سۆز، مىتافورا، ئاللىگورىيە؛ 2) ھەقىقىي بولمىغان.

مەخمۇر 1) مەست، مەستلىك ھالەتتىكى؛ 2) مەستلىكى تولۇق تارقالمىغان؛ 3) مەي خۇمارىسى؛

مەخمۇرلۇق — مەستلىك، مەستانىلىك، خۇمارلىق.

مەرھەم يارىغا قويۇلىدىغان دورا، مەلھەم،

مەرھەمى جان — جانىنىڭ مەلھىمى، جانىنىڭ ئارامى.

مەسىھ (مەسىھا) ئىيسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى (دىنىي رىۋايەتلەردە ئىيسا پەيغەمبەرنىڭ ئۆز نەپىسى بىلەن ئۆلگەنلەرنى تىرىلدۈرۈش، جان بېغىشلاش قابىلىيىتىگە ئىگە بولغانلىقى بايان قىلىنىدۇ)، كلاسسىك ئەدەبىياتتا يارنىڭ ۋە ئۇنىڭ لېۋىنىڭ جان بېغىشلايدىغانلىقى، مەسىھاغا ئوخشىتىلىدۇ ۋە مەسىھا نەپەس، مەسىھا دەم، مەسىھاۋەش دېگەن تەۋسىپلەر بېرىلىدۇ.

مەقسۇر قىسقارتىلغان، قىسقا، چېگرىلانغان؛ مەخسۇسلاشقان، خاسلانغان.

مەلاھەت 1) گۈزەللىك، ھۆسن، 2) يېقىملىق، شېرىنلىك.

مەھرەم 1) بىر-بىرىگە نىكاھ راۋا بولمايدىغان ئەڭ يېقىن قېرىنداش، 2) ئۈلپەت، ھەمدەم، سىرداش، 3) خۇسۇسىي خادىم، ئىچكىي خىزمەتچى؛

مەھرەمى راز — سىرداش.

مەھزۇن ئۇچۇرۇلغان، كەتكۈزۈلگەن، چىقىرىپ تاشلانغان.

مەھزۇن غەملىك، قايغۇلۇق، خاپا.

مۇبتەلا 1) گىرىپتار، دۇچار بولغان، ئىلىنغان، تۇتۇلغان، بەختسىزلىككە ئۇچرىغان، بالاغا يولۇققان؛ 2) ئاشىق؛ دەرمانسىز، زەئىپ.

مۇختەسەر 1) قىسقارتىلغان، قىسقارتما، قىسقىچە، ئىخچام؛ 2) قىسقىسى.

مۇدام 1) دائىما، ھەرچاغ؛ 2) مەي، شاراب.

مۇسەللەم ئىنكار ياكى قارشىلىق قىلىنماي، ماقۇللانغان؛ تەسلىم بولۇش، تاپشۇرۇلۇش.

مۇسەممەن 1) سەككىز قىرلىق، سەككىز بۇرجەكلىك؛ 2) سەككىزلىك، ھەر كۇپلېتى سەككىز مىسرالىق شېئىر.

مۇل مەي، شاراب، ئىچىملىك.

مۇنكىر ئىنكار قىلغۇچى، تانغۇچى، رەد قىلغۇچى، قوبۇل قىلمىغۇچى.

مىھر I قۇياش، ئاپتاپ، كۈن.

مىھر II سۆيگۈ، مۇھەببەت، ئىشق.

ن

ناسىھ نەسىھەتگوي، ئۆگۈت بەرگۈچى، تەربىيە بەرگۈچى.

ناۋەك 1) كامان ئوقى؛ 2) مەجھۇل م: كىرپىك.

نەستەرىن ئاق ئېچىلىدىغان بىرخىل گۈل.

نەفئ پايدا، مەنپەئەت؛

بىنەفئ — پايدىسىز؛

نەفئ رەسان — پايدا يەتكۈزگۈچى؛

نەفئى كۈللى — كۆپ پايدا، تولا نەپ.

نەقد 1) تاللانغان؛ خالىس، ساپ؛ 2) قىممەتباھا نەرسىلەر؛ 3) ئاقچا، قىممەتباھا ۋە تەييار ئەشيالار؛ 4) تەييار؛ دەرھال؛

ئەجناسى نەقد — قىممەتباھا ئەشيالار.

نەقدى ئەمانەت — ئامانەت قويۇلغان قىممەتلىك نەرسىلەر.

نەققاش:

نەققاشى چىنى — خوتەن رەسسامى، سۈرەتچىسى؛

نەققاشى سۇنئ — يارىتىش نەقشى؛ يارانقۇچى(تەڭرى).

نەۋئ تۈر، جىنس؛

نەۋئى بەشەر — ئىنسان جىنسى؛

نەۋئى تاش — تاش جىنسى، تۈرى.

نۇكتە نازۇك مەنىلىك سۆز، مەنىسى چوڭقۇر ۋە چىرايلىق، قىزىق سۆز.

ھ

ھەل 1) مۇرەككەپ ماددىنى ياكى مۇشكۇل بىر مەسىلىنى يېشىش نەتىجىسىدە قىيىن مەسىلىنى ئىزاھلاپ بېرىش؛ 2) ئېرىتىش، ھەل ياساش،

ئالتۇن ياكى كۈمۈشتىن ھەل بېرىش؛ 3)
كىمىيا قائىدىسىگە بىنائەن بىرەر جىسمنى تەر-
كىبى قىسىملارغا ئاجرىتىش؛ 4)
ئارىلاشتۇرۇش، ئېزىش، سۇدىلەش، تويۇش.

ھەيف ئىست، ئەپسۇس، ئەتتەك.
ھەيف ئەتمەك — ئېچىنماق.

ھۇما(ي) ئەپسانىۋى قۇش، دۆلەت قۇشى (رىۋايەت قىلى-
نىشچە بۇ قۇشنىڭ سايىسى كىمنىڭ بېشىغا
چۈشسە بەختىيار بولارمىش).

ئۈ

ئۈششاق ئاشىقلار، سۆيگۈچىلەر، مەپتۇن بولغانلار.

ئى

ئىتاب قەھر، غەزەپ؛ قىيناق؛
ئىتاب ئامىز — قەھرى بىلەن، غەزەپ ئارىلاش.

ئىفشا پاش قىلىش، ئېچىش، ئاشكارىلاش.

ئىنتىخاب تاللاش، شاللاش، سايلاش؛
ئىنتىخاب ئەيلەمەك — سايلىماق، تاللىماق، تاللاپ
چىقماق.

ئىئجاز مۆجىزە كۆرسىتىش، مۆجىزىلىك، مۆجىزە؛
ئىئجازئەھلى — مۆجىزە كۆرسەتكۈچىلەر، مۆجىزىكار

كىشىلەر، پەيغەمبەرلەر.

ي

ياستانماق باش قويماق، ياستۇق قىلىپ ياتماق، تايانماق، يۆلەنمەك، تەكيە قىلماق؛

كۆل ياستانماق — كۆلگە باش قويماق، كۆلگە مىلىنىپ ياتماق؛ خاراب بولماق، خارۇ زارلىق.

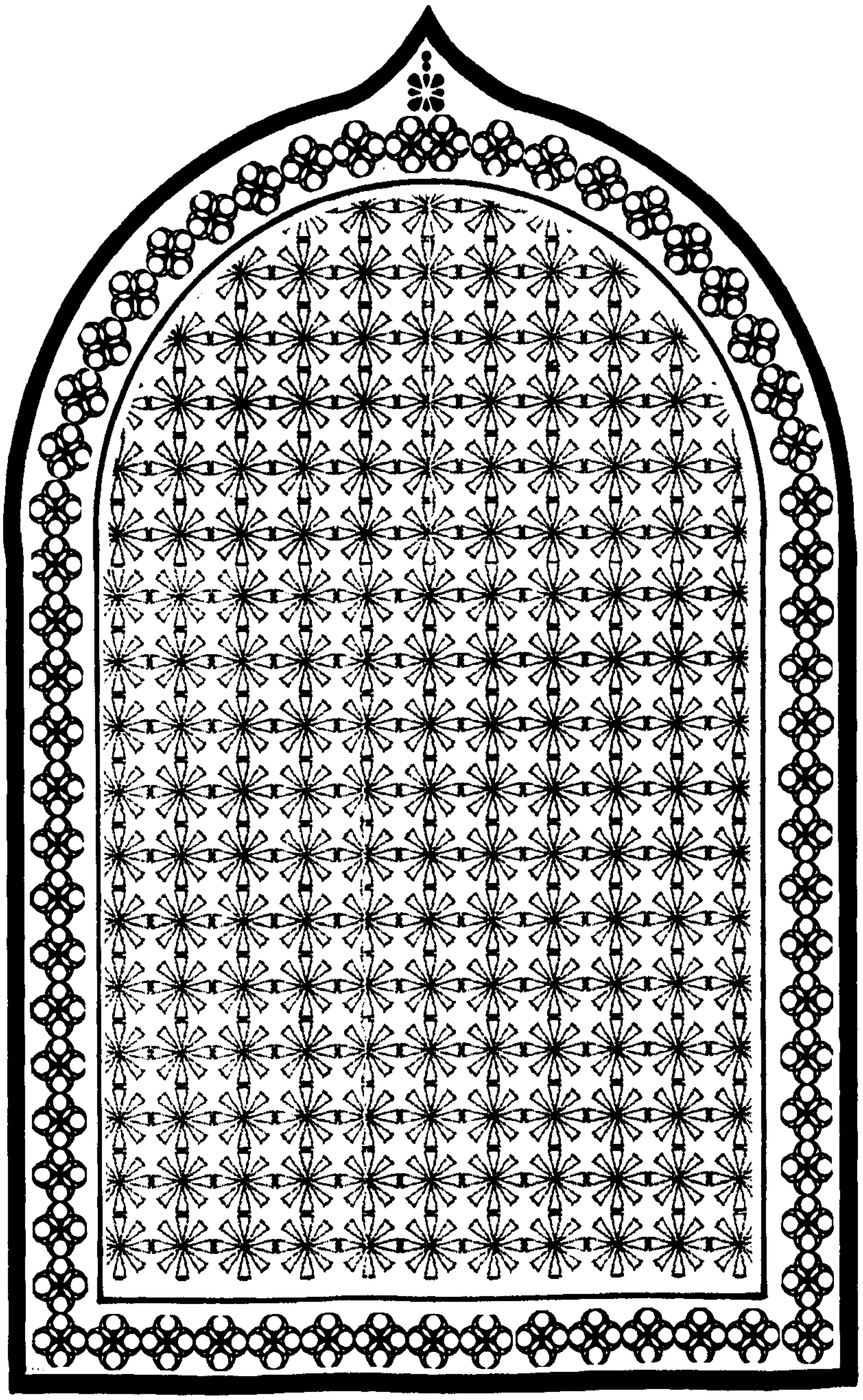

ئىزاھاتلار

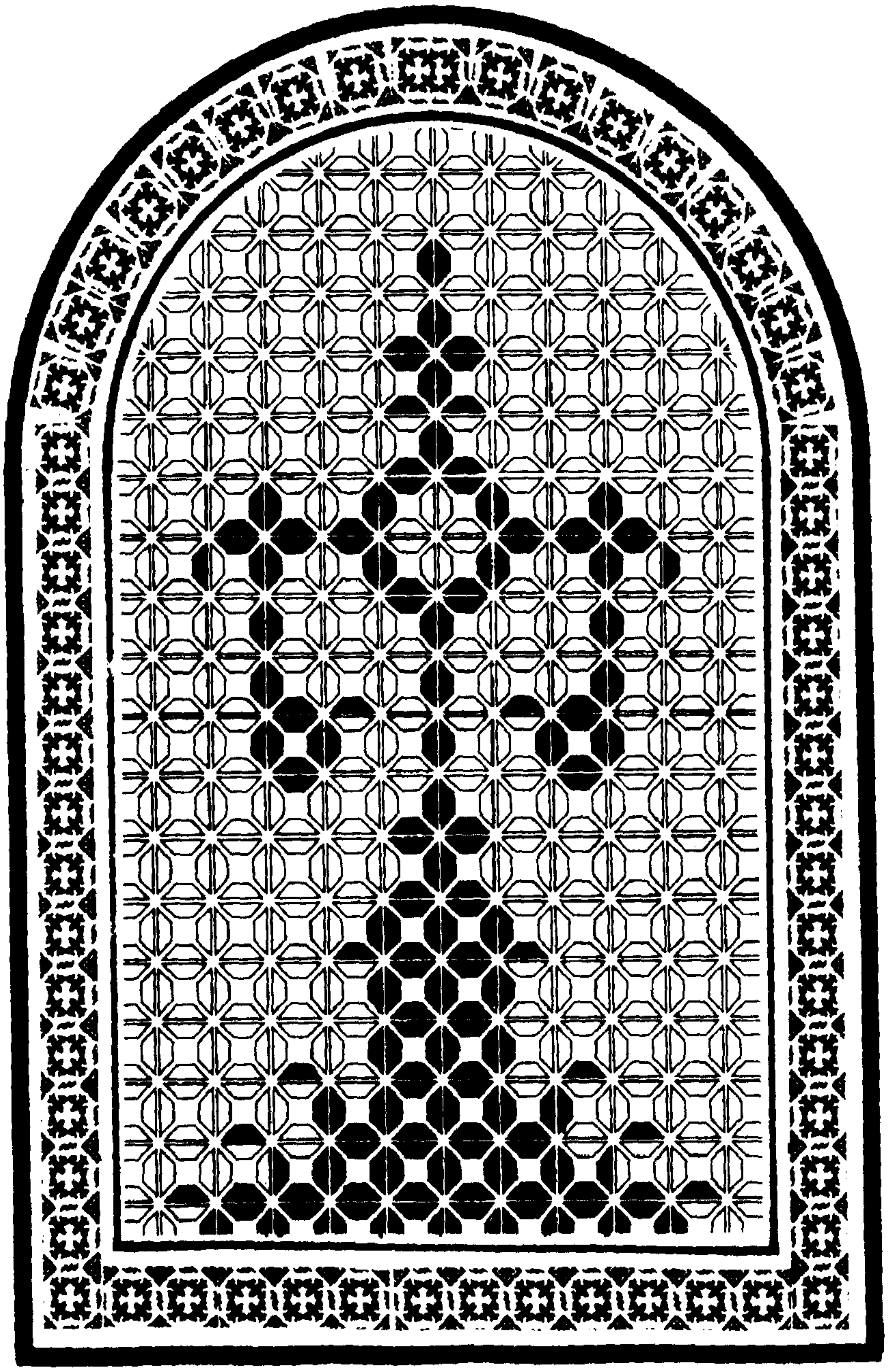

ئا

ئابى چەشمە 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئەڭ ئاخىرقى مۇزىكا بۆلەكلىرىنىڭ نامى؛ 2) كۆز يېشى مەنىسىدە.

ئابىھەيات، ئابىھەيۋان، ئابى زىندەگانى ئەبەدىي ھاياتقا سەۋەب بولغان ھاياتلىق سۈيى (دەپ تەبىر بېرىلگەن). رىۋايەتلەرگە قارىغاندا ئۇنى ئىچكەن كىشى ئەبەدىي ياشايدۇ دەپ ھېسابلانغان سۇ، تىرىكلىك سۈيى، ھاياتلىق سۈيى. بۇ سۇ قانداقتۇر بىر بۇلاقتىن چىقىدۇ دەپ پەرەز قىلىنغانلىقتىن **چەشمەئى ھەيۋان** ھەمدە بۇ سۇ خىزىر پەيغەمبەرگە مۇيەسسەر بولغان دېيىلىپ **خىزىر سۈيى** دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئادەم ئىنسان، دەسلەپكى ئىنسان ۋە دەسلەپكى پەيغەمبەر. تەڭرى دەسلەپكى ئىنسان بولغان ئادەمنى، كېيىن ھەۋۋانى ياراتقان، بۈگۈنكى ئىنسانلار ئۇلاردىن تۆرىلىپ كۆپەيگەن دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئالىمۇل-غەيب غايىبلىق سىرلىرىنى بىلگۈچى؛ كۆچمە م: تەڭرى.

ئاياقچى، تامسە تۇت توققۇز بۇ شاھلار ھۇزۇرىدا ئۆتكۈزۈلۈدىغان تەنتەنىلىك مۇراسىملار ۋە بەزمىلەرنىڭ قائىدە-تەرتىپلىرىدىن بىرى بولۇپ، مەي ئىچكەندە ھەربىر كىشىنىڭ تولۇق ئىچىشى تەلەپ قىلىنىدۇ. مەي ئىچىلگەندىن كېيىن ساقىغا قايتۇرۇلغان ھەربىر قەدەھنى ساقى دۇم قىلىپ تەكشۈرۈدۇ. بۇ چاغدا قەدەھتىن بىرەر تامچە يەرگە تېمىپ قالغۇدەك بولسا، ساقى جازا سۈپىتىدە ئارقا-ئارقىدىن توققۇز قەدەھ تۇتىدۇ:

«مۇغەننى، بىر نەۋائى تۈز، نەۋائى، نەغمەئى كۆرگۈز،
ئاياقچى، تامسە تۇت توققۇز، كى دارايى زەمان كەلدى.»
— نەۋائى.

ئە

ئەبباسخان (شاھ ئاباس) «غەرىب-سەنەم» داستانىدىكى مۇھىم پېرسوناژلاردىن بىرى، سەنەمنىڭ ئاتىسى.

ئەبدۇررەشىدخان (1569—1520) XVI ئەسىردە ياشاپ ئىجادىي پائالىيەت ئېلىپ بارغان مەشھۇر دۆلەت ئەربابى ۋە مۇتەپەككۇر شائىر. يەكەننى پايتەخت قىلغان سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى سۇلتان سەئىدخاننىڭ ئوغلى، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئىككىنچى سۇلتانى. «رەشىدى» تەخەللۇسى بىلەن ئاجايىپ لىرىك شېئىرلار يازغان. ئەبدۇررەشىدخان دەۋرىگە كەلگەندە ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» رەتلىنىپ سىستېمىلاشقان مۇزىكا ھالىتىگە كەلگەن.

ئەتتار 1) ئۇپا، ئەئلىك، ئەتىر ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش خۇش پۇراقلىق دورا-دەرمەكلەرنى ساتقۇچى؛ 2) «مەنتىق-قۇت-تەير» ناملىق مەشھۇر ئەسەرنىڭ مۇئەللىپى فەرىدۇددىن ئەتتارنىڭ لەقىمى.

ئەجەم 1) ئەرەب بولمىغان خەلق-لەر ۋە مەملىكەتلەر (كۆپىنچە ئىران مەملىكىتى ۋە خەلقىغە قارىتا ئىپتىلىدۇ)؛ 2) تۇردى ئاخۇن ئاكا ئىلىپ كەلگەن «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى يەتتىنچى مۇقامنىڭ نامى.

ئەزرائىل دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە ئادەملەرنىڭ جېنىنى ئالىدىغان پەرىشتە، ئەجەل پەرىشتىسى، (تۆت مۇقەررەب پەرىشتىنىڭ بىرى).

ئەشرەقەت مىن ئەكسى شەمسىل-كەئىسى ئەنۋارۇل-هۇدا
«قۇياشتەك يورۇپ تۇرغان قەدەھنىڭ شولىسىدىن ھىدايەت نۇرى چاقنىدى» دىگەن مەنىدە.

ئەنەلھەق «مەن ھەقمەن» (بۇ مەشھۇر مۇتەسەۋۋۇف مەنسۇر ھەللاجنىڭ سۆزى)؛
ھۇيى ئەنەلھەق — «ئەنەلھەق» نىڭ ساداسى.

ئەھرەمەن ئەڭ ياۋۇز، دەھشەتلىك دىۋە.

ئەھلى زۇھد 1) دۇنيا ئىشلىرىدىن ئۆزىنى تارتىپ، تائەت-ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولغۇچىلار؛ 2) دەرۋىشلەر.

ئەھمەد بەگ «يۇسۇپ-ئەھمەد» داستانىنىڭ باش قەھرىمانلىرىدىن بىرى؛ يۇسۇپبەگنىڭ ئىنىسى.

ب

بابىل ئاسسۇرلۇقلار دەۋرىدە ئىراقتا قۇرۇلغان شەھەرلەر-دىن بىرى. بۇ شەھەر باغدادنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە بولۇپ، ئىنتايىن ھەيۋەت ۋە يۈكسەكلىكىدىن قەدىمكى ئەدەبىياتىمىزدا «بابىل قەلئەسى»، «بابىل چاھى» دېگەن ناملار بىلەن تىلغا ئېلىنىپ كەلگەن. تەۋراتتا بۇ شەھەر قەلئەسىنىڭ كۆپلىگەن تىللارنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە سەۋەب بولغانلىقى توغرۇلۇق رىۋايەت قىلىنىدۇ. مۇسۇلمانلاردا بولسا بۇ قەلئە نەمرۇدنىڭ ئاس-مانغا چىقىپ، تەڭرىنىڭ ئىشلىرىنى بىلىش مەقسىدى بىلەن قۇرۇلغان دېگەن رىۋايەت بويىچە «نەمرۇد قەل-ئەسى» دەپ ئاتىلىدۇ.

بابىل قەلئەسى، بابىل چاھى «بابىل»غا قاراڭ.

باغى جىنان جەننەت بېغى.

بايات (باياد) 1) قەدىمكى تۈرك قەبىلىلىرىدىن بىرى؛ 2) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى توققۇزىنچى مۇقامنىڭ نامى.

بەدايىئۇل-ۋەسەت «ئوتتۇرا ياشلىق گۈزەللىكلىرى» ياكى «ئوتتۇرا ياشلىق لىرىكىلىرى»، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «خەزايىنۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى ئۈچىنچى دىۋاننىڭ نامى.

بەغداد قەدىمكى مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان شەھەر، ھازىرقى ئىراق دۆلىتىنىڭ پايتەختى.

بەھرۇن-نەجات «فەرھاد ۋە شىرىن» داستانىنىڭ باش

قەھرىمانى فەرھاد تەرىپىدىن شىرىن ئۈچۈن قېزىلغان چوڭ كۆلنىڭ نامى؛ (ئەينى مەنىسى: قۇتۇلۇش دەرياسى).

بەھرى ئۇممان 1) ئۇممان دېڭىزى؛ 2) كۆچمە م: كاتتا دېڭىز، زور دېڭىز.

بىلقىس سۇلەيمان پەيغەمبەر زامانىدا يەمەننىڭ سەبە شەھىرىدە ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن بىر مەلىكە. سۇلەيمان پەيغەمبەر ئۇنى ياخشى كۆرگەن ۋە پەلەستىنگە چاقىرىۋالغان.

پ

پەنجگاھ 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى بەشىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) بەشىنچى دەرىجە، بەشىنچى ئورۇن؛ 3) بەش، بەشىنچى.

پىشرەۋ (پەشرو) 1) ئىلگىرى يۈرگۈچى، ئالدىدا ماڭغۇچى، يېتەكچى؛ يول باشلىغۇچى؛ 2) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە تەركىبىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى.

ت

تەئەززە (تەزە) 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) ئازابلىغۇچى، قىينىغۇچى، كۆڭۈلنى مۇڭلاندۇرغۇچى.

تەئكىد (تەئقد) 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) باغلىنىش؛ 3) بىرەر پىكىرنى تېخىمۇ ئېنىق ھالدا ئورتىغا قويۇش؛ 4) ئىلگىرى سۈرۈلگەن پىكىر؛ 5) تەكىتلىمەك.

تۇبى رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، جەننەتتىكى تولىمۇ چىرايلىق بىر دەرەخ، جەننەت دەرىخى؛ كلاسسىك ئەدەبىياتتا يارنىڭ كېلىشكەن قەددى-قامىتىگە سىمۋول قىلىنىدۇ.

تۇر دىنىي رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، مۇسا پەيغەمبەر تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن تاغنىڭ نامى. بۇ جايدا مۇسا پەيغەمبەر ئوت ياققان. بۇ تاغ ئەرەبىستاندىكى ئەقەبە كۆرپىزى بىلەن سۇۋەيش ئارىسىدا بولۇپ، ئۇ «جەبەلى مۇسا» ۋە «تۇرى سىينا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

تۇفان رىۋايەتلەرگە كۆرە، ناھايىتى قەدىم زاماندا يۈز بەرگەن ئىنتايىن كۈچلۈك دۇنياۋىي سۇ تاشقىنى. بۇ قېتىمقى دەھشەتلىك ئاپەتتە نۇھ پەيغەمبەر باشچىلىقىدىكى بىرقانچە كىشىلا كېمە بىلەن قۇتۇلۇپ قالغان بولۇپ، بۈگۈنكى ئىنسانلار شۇلارنىڭ ئەۋلادى ئىمىش.

تۆت «قۇل» «قۇرئانى كەرىم» دىكى «قۇل» سۆزى بىلەن باشلىنىدىغان تۆت سۈرىنىڭ قىسقارتىلغان ئومۇمىي نامى. بەزىدە «چەھار قۇل» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە بۇ سۈرىلەر كۆپ خاسىيەتلىك دەپ قارىلىدۇ.

تۆت مەزھەب 1) «ھەنەفى» مەزھىپى. بۇ مەزھەبنىڭ ئىمامى ئەبۇ ھەنىفە نۇئمان بىننى سابىت. ئۇ باغداد-لىق بولۇپ ئابباسىي-لار دەۋرىدە ياشىغان فىقھە ئىل-مىنىڭ ئەڭ ئالدىنقى ئاساسچىلىرىدىندۇر. 2) «مالىكى» مەزھىپى. بۇ مەزھەپنىڭ ئىمامى مالىك بىننى ئەنەس بولۇپ، ھىجرىيىنىڭ 93-يىلى مەدىنەدە تۇغۇلۇپ، 179-يىلى ۋاپات بولغان. «ئەل-مۇۋەتتە» ئىسىملىك ئەسىرى بار. 3) «شافىئى» مەزھىپى. بۇ مەزھەپنىڭ ئىمامى ئەبدۇللاھ بىننى مۇھەممەد بو-لۇپ، ھىجرىيىنىڭ 150-يىلى تۇغۇلۇپ، 204-يىلى ۋاپات بولغان. نەسەبى ئەبدۇمەنافتا مۇھەممەد پەيغەم-بەرگە تۇتىشىدۇ. فىقھە ئىلمىگە دائىر ئەسەرلىرى بار. ئاتاغلىق تەفسىرشۇناس ۋە مۇھەددىستۇر. 4) «ھەنبەلى» مەزھىپى. بۇ مەزھەپنىڭ ئىمامى ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ھەنبەلى بولۇپ، ھىجرىيىنىڭ 164-يىلى تۇغۇلغان، 241-يىلى ۋاپات بولغان. 30 مىڭ ھەدىسنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «مۇسنەد» ناملىق ئەسىرى بار.

ج

جامى جەم شاھ جەمشىد ياساتقان تىلسىملىق جام، قەدەھ. رىۋايەت قىلىنىشىچە، جەمشىد ھېكىملەرگە بۇيرۇتۇپ ئىككى جام ياساتقان. ئۇنىڭ بىرى ئىچىدىكى شارابنى ئىچسە-ئىچسە تۈگىمەيدىغان، ئۆكتۇرسىمۇ ئىچىدىكى شاراب تۆكۈلمەيدىغان جام بولۇپ، ئۇ «جامى ئىشرەت

فەزاي» دەپ ئاتالغان. يەنە بىرى مەي ئىچكەندە ئۇنىڭ ئىچىدە جاھاندىكى جىمى ھادىسىلەر كۆرىنىپ تۇرىدىغان جام بولۇپ، ئۇ «جامى جەھاننەما»، «جامى گىتىنەما»، «جامى جەھانبىن» دەپ ئاتالغان.

جەمشىد 1) ئۇلۇغ پادىشاھ، ئالىي ھۆكۈمدار، مەلىك؛ 2) ئىراننىڭ قەدىمكى ئەپسانىۋى پادىشاھلىرىدىن بىرى (كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا قىسقارتىپ «جەم» شەكلىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ).

جەننەتۇل-فىردەۋس جەننەت بېغى. دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە سەككىز جەننەتنىڭ بىرى، بىر دەرىجىسى.

جەننەتۇل-مەئۋا 1) جەننەت، جەننەت يېرى، جەننەت ماكانى. دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە دىندار، گۇناھسىز كىشىلەرنىڭ روھى ئۇ دۇنيادا راھەت-پاراغەتتە ياشايدىغان جاي؛ ئالىي ۋە ئەڭ گۈزەل باغ، بەھىشت؛ 2) سەككىز جەننەتنىڭ بىرىنىڭ نامى، جەننەتنىڭ بىر دەرىجىسى.

جۇلا (جىلا) 1) «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) روشەنلىك، پارلاقلىق.

خ

خەزائىنۇل-مەئانى «مەنىلەر خەزىنىسى». ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلىرى ئىچىدە غەزەللەردىن ئىبارەت 16 خىل ژانىردىن تەركىب تاپقان، 44 مىڭ 803 مىسرالىق،

3130 شېئىرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تۆت دىۋاننىڭ ئومۇمىي نامى. ئۇ كۆپىنچە «چەھار دىۋان» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن.

خەمسە مەسنەۋىي شەكلىدە يېزىلغان بەش ئەسەر دېمەكتۇر. بۇنداق ئەسەرلەرنى مەيدانغا كەلتۈرگەنلەر «خەمسەنەۋىس» ياكى «خەمسەچى» دېيىلىدۇ. شەيخ نىزامى گەنجەۋى، ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائى مەشھۇر خەمسە نەۋىسلەردۇر.

خەيبەر ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى ھىجاز ئۆلكىسىنىڭ شەرقىدىكى، مەدىنەنىڭ 170 كىلومېتر شىمالىدىكى بىر شەھەر. قەلئە ئېگىز بىر قىيانىڭ ئۈستىگە قۇرۇلغان. بۇ قەلئە ھىجرىيىنىڭ يەتتىنچى يىلى يۈز بەرگەن خەيبەر ئۇرۇشى بىلەن شۆھرەت تاپقان.

خوتەن تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىدىكى، قارا قۇرۇم تاغلىرىنىڭ باغرىدىكى بىر شەھەر. قەدىمكى مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى؛ شەيخ سۇلەيماننىڭ «لۇغەتى چاغاتاي» ناملىق ئەسىرىدە «خوتەن» سۆزىنى «ئەزىم شەھەر»، «بۈيۈك قەلئە» دەپ ئىزاھلايدۇ. كلاسسىك ئەدەبىياتتا بۇ شەھەرنى ھۆسىندار-گۈزەل قىزلىرى، داڭلىق ئىپار-ئەنبەرلىرى، نەپىس گىلەم، يىپەك ماللىرى بىلەن كۆپ ماختىشىدۇ.

خۇسرەۋ 1) پادىشاھ، ھۆكۈمدار، ئالىي ھۆكۈمران؛ ئىراننىڭ قەدىمكى كەيانى شاھلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

خۇسرەۋ پەرۋىز ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «خەمسە» سى ئىچىدىكى «فەرھاد-شىرىن» داستانىنىڭ مۇھىم پېرسوناژ-

لىرىدىن بىرى؛ پەرھادنىڭ رەقىبى.

خۇسرەۋشاھ «ھۆرلىقا-ھەمراجان» داستانىدىكى باش قەھرىمان ھەمراجاننىڭ دادىسى.

خىزىر، ئىسكەندەر ۋە زۇلمەت قىسسىسى «قىسسەئى ئابىھە-يات» قا قاراڭ.

خىزىر رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، ئابىھەيۋان (تىرىكلىك سۈيى) نى ئىزدەپ تاپقان ۋە ئۇنىڭدىن ئىچىپ، دائىمىي تىرىك يۈرگەن بىر پەيغەمبەرنىڭ نامى. كىشىلەرگە ياردەم بېرىش، دوستلۇق ئىزھار قىلىش بىلەن مەشھۇر.

د

دارايى زەمان زامان پادىشاھى دېگەن مەنىدە. دارا — ئەلىشىر نەۋائىينىڭ «سەددىي ئىسكەندەرى» ناملىق داستانىدىكى قەدىمكى ئىران شاھلىرىدىن بىرى بولغان مۇھىم پېرسوناژ، ئىسكەندەرنىڭ قېيىن ئاتىسىدۇر. ئۇ جاھاننى قولىغا كىرگۈزگەن قۇدرەتلىك جاھانگىر سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىدۇ. كلاسسىك ئەدەبىياتتا شاھ-لارنىڭ سەلتەنىتىنىڭ يۇقىرىلىق دەرىجىسىنى كۆر-سىتىشتە سىمۋول قىلىنىپ: «دارايى زەمان» — زامان پادىشاھى؛ «دارا» — پادىشاھ؛ ساھىب، ئىگە مەنىلىرىدە ئىشلىتىلىدۇ.

دارۇل-فەنا بۇ دۇنيا، ئۆتكۈنچى دۇنيا؛ فانىيلىق ئۆيى.

دارۇل-قەزا قازىخانا.

داستان 1) «ئون ئىككى مۇقام» ئىچىدىكى بىر چوڭ مۇزى-كا بۆلىكىنىڭ نامى. 2) نەزىم (مەسنەۋىي) ياكى نەسىر شەكلىدە يېزىلغان (ئېيتىلغان) چوڭ ھەجىمدى-كى ھېكايە، داستان؛ 3) خەلق قەھرىمانلىرى ھەققى-دىكى ئېپىك ئەسەر؛ 4) كۆچمە م: كەچمىش ۋەقە، سەرگۈزەشت؛ 5) تارىخ.

داۋۇد «قۇرئانى كەرىم» دە ئىسمى ئاتالغان بەنى ئىسرائىل پەيغەمبەرلىرىدىن بىرى. سۇلەيمان پەيغەمبەرنىڭ ئا-تىسى. بۇ زات ھەم پەيغەمبەر، ھەم سۇلتان ئىدى. ئۆزىگە ئىبرانىچە «زەبۇر» كىتابى نازىل بولغان. بەكمۇ خۇشئاۋاز ئىدى. مىلادىدىن ئىلگىرى 1010-يىلى ۋاپات بولغان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

دەمى ئىيسا دىنىي رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، ئىيسا پەي-غەمبەر ئۆز نەپىسى بىلەن ئۆلگەنلەرنى تىرىلدۈرىدى-كەن. كلاسسىك ئەدەبىياتتا يارنىڭ لېۋىنىڭ جان بې-غىشلايدىغانلىقى مەسىھاغا ئوخشىتىلىدۇ ۋە «مەسىھا نەفەس»، «مەسىھا دەم» ھەم «مەسىھاۋەش» دېگەن تەۋسىفلەر بېرىلىدۇ.

دىۋان قەدىمكى شائىرلارنىڭ شېئىرلار توپلىمى. قاپىيە ئېتىبارى بىلەن ھەرپ تەرتىپى ئاساسىدا تۈزۈلگەن ھەجمى بىر قەدەر چوڭراق بولغان شېئىرىي مەجمۇئە.

ر

راك 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى بىرىنچى مۇ-

قامنىڭ نامى؛ 2) بەزى مەنبەلەردە «رەگ» دەپمۇ كۆرسىتىلگەن؛ بۇ «ساپ»، «خاس» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ، مەسىلەن: رەگ ئالتۇن — ساپ ئالتۇن؛ 3) «رەگ» (پارسچە) — تومۇر، قان تومۇر مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ.

روزى قىيامەت دىنىي رىۋايەتلەر بويىچە ئىنسانلارنىڭ قايتا تىرىلىش كۈنى. بۇ كۈنى ئىنسانلار ئۆز هاياتىدا قىلغان ياخشى-يامان ئىشلىرىدىن تەڭرى ئالدىدا هېساب بېرىدىكەن.

رۇستەم فىردەۋسىنىڭ «شاهنامە» ناملىق ئەسىرىدە تەسۋىرلەنگەن قەدىمكى ئىران پالۋانلىرىدىن بىرى. بەدىئي ئەدەبىياتتا باتۇر، پالۋانلارنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە «رۇستەمچە»، «رۇستەم سۈپەت» ••• دېگەن ئوخشىتىشلار قوللىنىلىدۇ.

رىزۋان 1) رازىلىق، مەمنۇنىيەت؛ 2) كۆچمە م: جەننەت.

ز

زەهەبنا ۋادىيەل-مەقسەد، ۋەجەدنا ماهۇۋەل-مەقسۇد — مەقسەد ۋادىسىنى كېزىپ، كۆزلىگەن نىشانىنى تاپتۇق:

«نەۋائى، كەئبە زىكرىن قويكى، بىز دەيرى فەنا ئىستەپ
زەهەبنا ۋادىيەل-مەقسەد، ۋەجەدنا ماهۇۋەل-مەقسۇد».
— نەۋائى.

زىلەيخا رەبغوزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرى ئىچىدىكى «يۈسۈف-زىلەيخا» داستانىنىڭ باش قەھرى-مانلىرىدىن بىرى؛ ئېزىز مىسرىنىڭ قىزى.

س

سەرۋەر رەئىس، باش، سەيىد: سەرۋەرى ئالەم — پۈتۈن ئالەملەرنىڭ سەرۋەرى، ئالەمنىڭ ئىگىسى.

سەلىقە 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدى-كى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) زوق، ئىستەك، مەيل.

سەنەم 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدى-كى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) بۇت؛ 3) كۆچمە م: گۈزەل يار، مەھبۇب؛ 4) «غەرىب-سەنەم» داستا-نىدىكى باش قەھرىمانلاردىن بىرى؛ غېرىبنىڭ مەشۇ-قى؛ شاھ ئاببासخاننىڭ قىزى.

سەنەۋبەر «سەنەۋبەر» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى. خۇر-شىد شاھنىڭ ئوغلى، گۈلپەرىنىڭ ئاشىقى.

سەييادى ئەزەل ئەزەل ئوۋچىسى، ئىنسانلارنىڭ جېنىنى ئېلىشقا مەسئۇل پەرىشتە ئەزرائىل؛ قازا.

سۇلەيمان بەنى ئىسرائىل پەيغەمبەرلىرىدىن بىرى. داۋۇد پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى. دادىسىنىڭ ۋەسىيىتى بىلەن يەتتە يىلدا «بەيتۇل-مۇقەددەس» نى قۇرۇپ چىقتى. قۇددۇستا ھۆكۈمەتنىڭ بىر چوڭ سارىيىنى بەرپا قىل-دى. شەرق ۋە غەرب پادىشاھلىرىنى ئۆز ئىتائىتىگە

كىرگۈزدى، 40 يىل ھەم پادىشاھلىق ھەم پەيغەمبەر-لىك قىلدى؛ جىن-شەيتان، دىۋە-پەرىلەرنى بوي سۇندۇرۇپ چىقتى؛ ئۇچار قاناتلار ۋە باشقا ھايۋاناتلار-نىڭ تىلىنى بىلەتتى دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

سىگاھ 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئۈچىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئۈچىنچى دەرىجە، ئورۇن.

سىمىيا 1) ئاددىي مەدەنلەرنى ئالتۇن مەدىنىگە ئايلاندۇرۇش غايىسى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان بىر تەتقىقات. بۇ تەتقى-قات كۆپلىگەن ماددىلارنىڭ تېپىلىشىغا سەۋەب بولغان ۋە خىمىيە ئىلمىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە خىزمەت قىل-غان؛ 2) نىشان، ئىشارەت، ئالامەت مەنىلىرىنى ئىپا-دىلەيدۇ.

سىينا «تۇر» غا قاراڭ.

ش

شاھ بەرقۇت «قەمەرشاھ ۋە شەمسى جانان» داستانىدىكى پېرسوناژلاردىن بىرى. كۆھى قافنىڭ شاھى، شەمسى جانانىنىڭ دادىسى.

شاھرۇخ «ھۆرلىقا-ھەمراجان» داستانىدىكى باش قەھرى-مانلاردىن بىرى بولغان ھۆرلىقانىڭ دادىسى. شۇ داستاندىكى مۇھىم پېرسوناژلاردىن بىرى.

شاھى خۇرشىد «سەنەۋبەر» داستانىدىكى مۇھىم پېرسوناژ-لاردىن بىرى. شۇ داستانىنىڭ باش قەھرىمانى بولغان سەنەۋبەرنىڭ ئاتىسى.

شاھى مۇرغان قۇشلار شاھى، قۇشلارنىڭ ئۇلۇغى.

شەمسى جانان «قەمەرشاھ ۋە شەمسى جانان» داستانىنىڭ باش قەھرىمانلىرىدىن بىرى. قەمەر شاھنىڭ مەشۇقى، كۇھى قافنىڭ شاھى بەرقۇتنىڭ قىزى؛ گۇزەل پەرى.

شەھزادە فەررۇخ «شاھزادە فەررۇخ-مەلىكە گۇلرۇخ» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى. قەندىھار شەھرىنىڭ شاھى لەندىھۇرنىڭ ئوغلى. گۇلرۇخنىڭ ئاشىقى.

شىرىن «فەرھاد-شىرىن» داستانىدىكى ئاساسىي پېرسوناژ؛ باش قەھرىمان فەرھادنىڭ مەشۇقى؛ ئەرمىنىيە شاھى مېھىنبانۇنىڭ ئارزۇلۇق سىڭلىسى.

غ

غەرايىبۇس-سىغەر «بالىلىق ئاجايىباتلىرى» ياكى «بالىلىق لىرىكىلىرى». ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «خەزايىنۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى بىرىنچى دىۋانىنىڭ نامى.

غەرىب «غەرىب-سەنەم» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى؛ سەنەمنىڭ ئاشىقى؛ ھەسەن ۋەزىرنىڭ ئوغلى.

غىلمان 1) غۇلام، خىزمەتكار؛ 2) رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، جەننەتنىڭ خىزمەتكارى. [بۇ سۆز گەرچە كۆپلۈك شەكلىدە بولسىمۇ لېكىن بىرلىك مەنىسىدە قوللىنىلىدۇ. بىرلىكى: غۇلام].

ف

فەرھاد نەۋائى «خەمسە» سى ئىچىدىكى ئەڭ يىرىك ئە-
سەر «فەرھاد-شىرىن» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى؛
شىرىنىنىڭ ئاشىقى.

فەرىدۇن تۇران شاھلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

فەۋائىدۇل-كىبەر «قېرىلىق پايدىلىقلىرى» ياكى «قېرى-
لىق لىرىكىلىرى». بۇ ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر
ئەسىرى «خەزاينۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى تۆتىنچى
داستانىنىڭ نامى.

ق

قەمەرشاھ «قەمەرشاھ ۋە شەمسى جانان» داستانىنىڭ باش
قەھرىمانى. شەمسى جانانىنىڭ ئاشىقى.

قۇڭرات قەدىمكى تۈركىي قەۋملەردىن بىرىنىڭ نامى.

قىسسەئى ئابىھەيات رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، خىزىر پەيغەمبەر
ۋە ھەزرىتى ئىسكەندەر ئابىھايات (تىرىكلىك سۈيى)
نى ئىزدەپ زۇلمەت ئىچىگە كىرگەن ۋە كۆپ جاپا-مۇ-
شەققەتلەرنى تارتقان، نەتىجىدە بۇ سۇ خىزىر پەيغەم-
بەرگە مۇيەسسەر بولغان. بۇ ۋەقەلەر بەدىئىي ئەدەبى-
ياتتا «قىسسەئى ئابىھەيات» (ئابىھايات قىسسىسى) دەپ
ئاتالغان.

قىيات قەدىمكى تۈرك قەۋملىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

ك

كوهى قاف قاپ تېغى. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، بۇ تاغ پۈتۈن يەر يۈزىنى ئوراپ تۇرغان بولۇپ، ئەنقا قۇشى، ئابىھايات (تىرىكلىك سۈيى) مۇ مۇشۇ تاغدا ئىمىش.

گ

گۈلەمخان شۇ ناملىق داستاننىڭ باش قەھرىمانى.

گۈلجامال «غەرىب-سەنەم» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى غېرىبنىڭ سىڭلىسى.

گۈلجەمىلە «ھۆرلىقا-ھەمراجان» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى ھەمراجاننىڭ سىڭلىسى.

گۈلشاھ «گۈلشاھ-ۋەرەقە» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى، ۋەرەقەنىڭ مەشۇقى، ھىمامنىڭ قىزى.

گىتىنەما جاھاننى كۆرسەتكۈچى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەين ئىختىرا قىلدۇرغان، دۇنيادىكى مەۋجۇت نەرسىلەرنى ئۆزىدە ئەكس ئەتتۈرەلەيدىغان) جام.

ل

لەۋھى قەلەم دىنىي ئەقىدىلەرگە قارىغاندا، ھەربىر شەيئىنىڭ ئاۋۋىلى ۋە ئاخىرىنىڭ ئەزەل كۈنى ئىلمىي ئىلاھىدا يېزىلىشى ۋە ئۇنىڭ بىر ئاتىلىشى.

لەئلى بەدەخشان بەدەخشاندىن چىقىدىغان ئەڭ ساپ، ئەڭ تازا لەئل، ياقۇت، بەدىئىي ئەدەبىياتتا بۇ بەدەخشان ياقۇتى يارنىڭ لېۋىگە ئوخشىتىلىدۇ.

لەيلى 1) تۇم قاراڭغۇ كېچە؛ 2) ئەرەبىي ئايلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كېچىسى؛ 3) «لەيلى-مەجنۇن» داستانىنىڭ ئايال قەھرىمانى؛ مەجنۇننىڭ مەشۇقى.

لولى 1) دولان قىزى، دولانلىق؛ 2) كۆچمە م: شوخ، گۈزەل، سۆيۈملۈك، يار.

م

مەجنۇن 1) نەۋائى «خەمسە»سى تەركىبىدىكى «لەيلى-مەجنۇن» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى؛ لەيلىنىڭ ئاشىقى؛ 2) ساراڭ، ئەقلىدىن ئازغان، مەجنۇن.

مەشرەب 1) «ئون ئىككى مۇقام» ئىچىدىكى ئۈچىنچى چوڭ مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) XVII ئەسىرنىڭ ئاخىرى XVIII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياشىغان شائىر بابا رېھىمنىڭ تەخەللۇسى؛ 3) بەزمە، ئولتۇرۇشنىڭ نامى. 4) تەبىئەت، خاراكتېر، ئادەت، خۇلق، رەۋىش.

مەقام 1) «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ ئومۇملاشتۇرۇلغان نامى؛ 2) جاي، تۇرار جاي، ئورۇن؛ 3) دەرىجە، باسقۇچ.

مەلەك 1) پەرىشتە؛ 2) كۆچمە م: ناھايىتى گۈزەل؛ مەلەكـۋەش — پەرىشتەدەك، پەرىشتەگە ئوخشاش.

مەنسۇرھەللاجى ئەسلى ئىسمى ھۈسەيىن. تەسەۋۋۇپ مەس-لىكىدە مەشھۇر، مەنىۋي ئىستىغراق (ئۆزىنى بىلمە-گەن ھالدا ھەيرەتكە چۆمۈش) ھالىتىدە ھېسسىياتلى-رىنى، چۈشەنچىلىرىنى زاھىرەن شەرىئەتكە زىت ھال-دا سۆزلىگەنلىكى ئۈچۈن ھىجرىيىنىڭ 306-يىلى قەت-لى قىلىنغان.

مۇز داۋان قەدىمكى دەۋرلەردە ئالتە شەھەر خەلقىنىڭ جە-نۇبتىن تەگرى تېغىنى كېسىپ، شىمالغا ئۆتىدىغان كارۋان يولىدىكى قىش-ياز مۇز ئېرىمەيدىغان خەتەر-لىك، تار بىر داۋان. ئۇ «مۇز ئارت داۋىنى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭ بىر يېنى تىك تاغ بولۇپ، يەنە بىر يېنى ئاستى كۆرۈنمەيدىغان قاپتال، بۇ داۋان ھازىرقى ئاقسۇ بىلەن مۇڭغۇلكۆرە ناھىيىسىنىڭ شوتا يېزىسى ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ.

مۇسا پەيغەمبەر «قۇرئانى كەرىم» دە نامى ئاتالغان پەيغەم-بەرلەردىن بىرى. دىنىي رىۋايەتلەرگە كۆرە، تۇر تې-غىدا تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن دېيىلىدۇ.

مۇستەفا 1) «تاللانغان، تاللاۋېلىنغان» دېگەن مەنىلەردە؛ 2) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى.

مۇستەھزاد 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىس-مىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) ئارت-تۇ-رۇلغان، ئارتتۇرما؛ 3) مىسرالار ئاخىرىغا ئەرۇز قائىدىسى ئاساسىدا يېرىم مىسرا ئارتتۇرۇلىدىغان بىر-خىل شېئىرىي شەكىل.

مۇشاۋەرەك «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئون بە-

-رىنچى مۇقامىنىڭ نامى. بەزى مەنبەلەردە «نىشئاۋە-رەك» دەپ كۆرسىتىلگەن. بۇ «يۈرەككە تىغدەك تە-سىر قىلغۇچى» دىگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ.

مۇشكى خوتەن خوتەن ئىپارى، ئەڭ ساپ، ئەڭ ئېسىل، بەكمۇ خۇش پۇراق ئىپار. بۇ ئىپار خوتەن كېيىكىنىڭ كىندىكىدىن چىققانلىقى ئۈچۈن كلاسسىك ئەدەبىياتتا «مۇشكى خوتەن» دەپ ئاتايدۇ ۋە ھىدىنى يارنىڭ چې-چىنىڭ ھىدىغا، رەڭگىنى قارىلىقىغا ھەم كۆز گۆھە-رىنىڭ قارىچۇقىغا ئوخشىتىدۇ.

مۇقەددىمە 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىس-مىدىكى دەسلەپكى مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى، بۇ بۆلەك «مۇقام» دەپمۇ ئاتىلىدۇ؛ 2) ئالدىدا ماڭغۇچى (ئەسكەر)؛ 3) ئالدى بىلەن ئېيتىلىدىغان سۆز، نۇ-تۇق؛ ئەسەرنىڭ باشلىنىش قىسمى، كىرىش سۆز.

مىئراج كېچىسى «لەيلەئى مىئراج» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ھىج-رىيە كالىندارى بويىچە رەجەب ئېيىنىڭ يىگىرمە يەتـ-تىنچى كېچىسى. مۇشۇ كېچىدە مۇھەممەد پەيغەمبەر مىئراجغا چىققان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ن

نەغمە 1) «ئون ئىككى مۇقام» دىكى كۈي ئىسىملىرىدىن بىرى، مەسىلەن: «چوڭ نەغمە» دىگەنگە ئوخشاش؛ 2) كۈي، ئاھاڭ، مۇقام؛ 3) سايراش.

نەقشبەندىي خوجا باھاۋىددىن نەقشبەند تەرىپىدىن يولغا

قويۇلغان سوپىيلىق تارمىقىغا تەۋە كىشى.

نەۋا 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئونىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئاۋاز، سادا، ئۈن؛ 3) كۈي، مۇزىكا ئاھاڭى، مۇڭ-لۇق ئۈن؛ 4) بايلىق؛ 5) نەسىۋە، بەھرە.

نەۋادىرۇش-شەباب «ياشلىق نادىرلىقلىرى» ياكى «ياشلىق لىرىكىلىرى»، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «خەزايىنۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى ئىككىنچى دىۋاننىڭ نامى.

نۇسخە 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) يېزىق، بىرەر يېزىقنىڭ ئەينەن كۆچۈرمىسى؛ 3) كىتاب، رىسالە.

ھ

ھاتەمى تەي تولۇق ئىسمى ئەبۇ ئادى بىننى ئەبدۇللاھ بىننى سەئىد. بۇ زات ئەرەب قەبىلە باشلىقلىرىنىڭ چوڭلىرىدىن ۋە شائىرلىرىدىن بولۇپ، سېخىيلىقى بىلەن شۆھرەت تاپقان. بەزى شېئىرلىرى توپلىنىپ بىر دىۋان ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن ۋە لوندرادا نەشىر قىلىنغان. مۇھەممەد پەيغەمبەر زامانىغىچە ياشىغان بولسىمۇ لېكىن دىدارلىشىشتىن بۇرۇن ۋاپات بولغان.

ھەمراجان «ھۆرلىقا-ھەمراجان» داستانىدىكى باش قەھرىمان. ھۆرلىقانىڭ ئاشىقى.

ھۆرى ئەين جەننەتتىكى كېيىك كۆزلۈك، ناھايىتى گۈزەل

قىزلار، كۆزلىرىنىڭ قارىچۇقى بەكمۇ قارا، ئېقى بەكمۇ ئاق بولغان جەننەت قىزلىرى.

ھۇسەينىي قەدىمكى مۇقاملارنىڭ بىرىنىڭ نامى. كلاسسىك-لارنىڭ غەزەللىرىدە بۇ نام تىلغا ئېلىنىدۇ:

«مەقاملارنىڭ ئاتاسىنى ھۇسەينىيۇ ئەجەم دەرلەر،
بۇلاردىن يوقارىكىم پەردەئى باياتىنى چالسام».

— مەشرەب.

ھىجاز 1) قەدىمكى مۇقاملاردىن بىرىنىڭ نامى؛ 2) ئاھاڭ، كۈي؛ 3) ئەرەبىستاننىڭ غەربىي شىمال قىسمى، مەككە ۋە مەدىنە شەھەرلىرى جايلاشقان تېررىتورىيە.

ھىندۇ 1) ھىندى، ھىندىستانلىق؛ 2) كۆچمە م: قارا رەڭلىك.

خالى ھىندۇ — قارا مەڭ.

ئۇ

ئۇششاق 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى سەككىزىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئاشىقلار، سۆيگۈچىلەر.

ئۈ

ئۆزھال 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئالتىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئۆزىنىڭ ھالى-زارى، ھال-زار ئېيتماق، ئۆز ئەھۋالىدىن قايغۇرماق، نالە-زار

قىلماق.

ۋ

ۋامىق نورۇزاخۇن كاتىپ زىيائى يازغان «ۋامىق-ئۇزرا» ناملىق داستاننىڭ باش قەھرىمانى، ئۇزرانىڭ ئاشىقى.
ۋەرەقە «گۈلشاھ-ۋەرەقە» داستانىنىڭ باش قەھرىمانلىرىدىن بىرى. گۈلشاھنىڭ ئاشىقى، ھىلالنىڭ ئوغلى.
ۋەيسى قىرەن (ئۇۋەيسەل-قەرانى) ياكى ۋەيس دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ كىشى خەلىفە ئەبۇ بەكرى ۋە خەلىفە ئۆمەر دەۋرلىرىدە مەدىنىدە كۆپ ھۆرمەت قازانغان، ئۆز قەبىلىسىنىڭ ئۇلۇغلىرىدىن بولۇپ، ھەدىستە مەدھىيىلەنگەن ۋەلى دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئە

ئىبنى يەمنجان رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرىدىكى مەشھۇر «يۇسۇف ۋە زىلەيخا» قىسسىسىنىڭ باش قەھرىمانى يۇسۇپنىڭ بىر ئانىدىن بولغان قېرىندىشى، ئۇكىسى.
ئىراق 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئون ئىككىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئىراق دۆلىتى.
ئىسفىھانچە قىلىچ ئىسفىھاندا ياسالغان قىلىچ، ئىسفىھان قىلىچى، ئېسىل ۋە ئۆتكۈر قىلىچ.

ئىسكەندەر ئىسكەندەر زۇلقەرنەين؛ ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «خەمسە» تەركىبىدىكى «سەددىي ئىسكەندەرى» ناملىق داستانىنىڭ باش قەھرىمانى. «ئابىھايات» نى ئىزدەپ خىزىر پەيغەمبەر بىلەن زۇل-مەتكە كىرگەن بولسىمۇ لېكىن بۇ سۇنى ئىچىشكە مۇۋەپپەق بولالمىغان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئىسمائىل لەقىمى «زەبىھۇللاھ»، رەبغۇزىنىڭ «قىسە-سۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرىدە ئالاھىدە تەسۋىرلەن-گەن پەيغەمبەرلەردىن بىرى. ئۇ ئىبراھىم پەيغەمبەر-نىڭ ئوغلى، ئاتىسى ئوغلى ئىسمائىلنى تەڭرى يولىدا قۇربانلىق قىلماقچى بولىدۇ، سەبى ئىسمائىلمۇ چىن دىلىدىن رازى بولىدۇ. قۇربانلىق قىلىش ئالدىدا تەڭ-رى ئىسمائىلنىڭ ئورنىغا جەننەتتىن بىر كۆك قوچ-قارنى ئەۋەتىدۇ. قوينى قۇربانلىق قىلىش شۇنىڭدىن قالغان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئىشرەبۇ يائەيىيۇھەل-ئەتشان «ئەي تەشنالار، ئى-چىڭلار!» دېگەن مەنىدە:

تەشنەلەب ئۆلمە، نەۋائى، چۇن ئەزەل ساقىسىدىن
«ئىشرەبۇ يائەيىيۇھەل-ئەتشان» كېلۇر ھەردەم نىدا».
— نەۋائى.

ئىشرەت ئەڭگىز 1) سۇلتان ئەبدۇررەشىدخاننىڭ خانىشى، مۇقامشۇناس مەلىكە ئامانىساخان ئىجاد قىلغان مۇ-قامنىڭ نامى؛ 2) «شادلىق قوزغىغۇچى» مەنىسىدە.

ئىيسا «قۇرئانى كەرىم» دە نامى كۆرسىتىلگەن پەيغەمبەر-لەردىن بىرى. رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» نام-

لىق ئەسىرىدە رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئىيسا پەيغەمبەر بى بى مەريەم ئانىنىڭ ئوغلى بولۇپ، بىر نەپەس بىلەن ئۆلۈكنى تىرىلدۈرەلەيدىغان خاسىيەتكە ئىگە بولغانلىقىدىن «رۇھۇللاھ» دەپ ئاتالغان.

ي

يادا تاش 1) رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، بۇ تاشقا قان چاچرىسا يامغۇر ياغقىدەك، قەدىمكى زاماندا قورغاقچىلىق بولۇپ قالغىدەك بولسا، كىشىلەر قوي-كالىلارنى ئۆلتۈرۈپ، قېنىنى يادا تاش ئۈستىگە تامغۇزىدىكەن، شۇنىڭ بىلەن يامغۇر تىلەيدىكەن؛ 2) قەدىمكى زامان كىشىلىرى ئالتۇننىڭ راست-يالغانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن ئۇنى يادا تاشقا سۈركەيدىكەن، شۇنىڭدا ئالتۇننىڭ راست-يالغانلىقى مەلۇم بولىدىكەن.

يارىم ساقى 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) مەي تۇتقۇچى، شاراب سۇنغۇچى (مۇھەببەت شارابى بىلەن مەست قىلغۇچى) يار.

يەمەن 1) ئەرەب دىيارىدىكى بىر ۋىلايەتنىڭ نامى؛ 2) بۇ يەردە «يەمەن دېڭىزى» مەنىسىدە كەلگەن بولۇپ، ئېيتىلىشلارغا قارىغاندا، بۇ دېڭىزدىن ناھايىتى ئېسىل ئۈنچە-مەرۋايىت، ياقۇت چىققىدەكمىش:

«كۆرۈپ گۈلتەك يۈزۈڭ رەڭگىنى كۆزدىن يۈز چەمەن بولدى،

ئەقىق ئەرنىگنى كۆرگەلى كۆزۈم ھالى يەمەن بولدى».

— سەككاكى.

يەئقۇب «قۇرئانى كەرىم» دە ئىسمى ئاتالغان پەيغەمبەرلەر-دىن بىرى. ئىسھاق پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى. «يۇسۇف--زىلەيخا» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى يۇسۇپنىڭ ئاتىسى. ئوغلى يۇسۇپتىن ئايرىلىپ، ئۇنىڭ پىراقىدا 40 يىل ياش تۆككەن دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

يۇسۇف يەئقۇب پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى. رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرى تەركىبىدىكى «يۇسۇف-زىلەيخا» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى، زىلەيخانىڭ ئاشىقى.

يۇسۇفبەگ «يۇسۇف-ئەھمەد» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى، ئەھمەد بەگنىڭ ئاكىسى.

كلاسسىك شائىرلارنىڭ

قىسقىچە تەرجىمىھالى

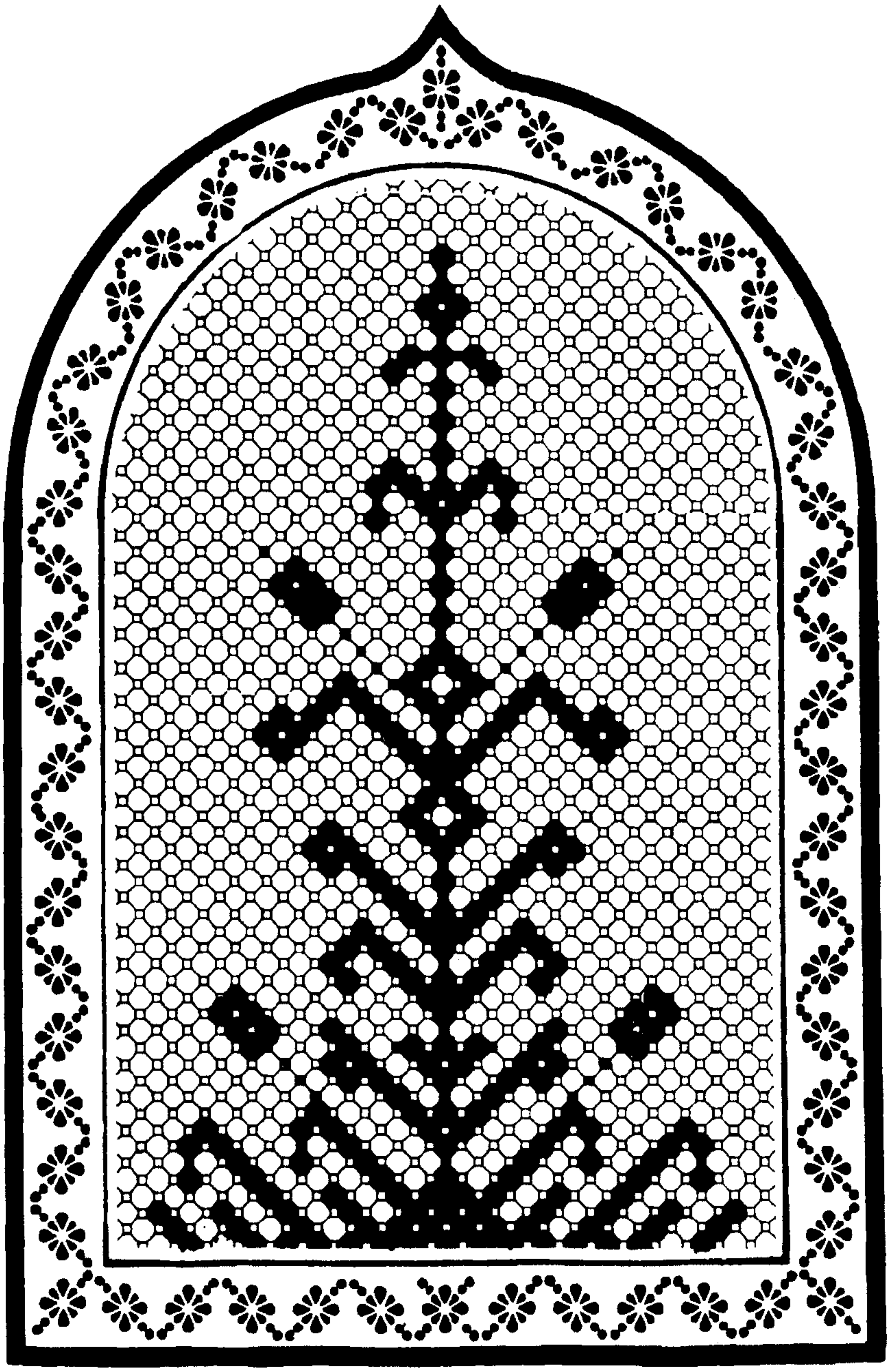

مۇندەرىجە

نەۋائى .... (117)

زەللى .... (119)

ئەرشى .... (120)

ھۇۋەيدا .... (121)

قەلەندەر .... (122)

مەشھۇرى .... (123

بىلال نازىم .... (124)

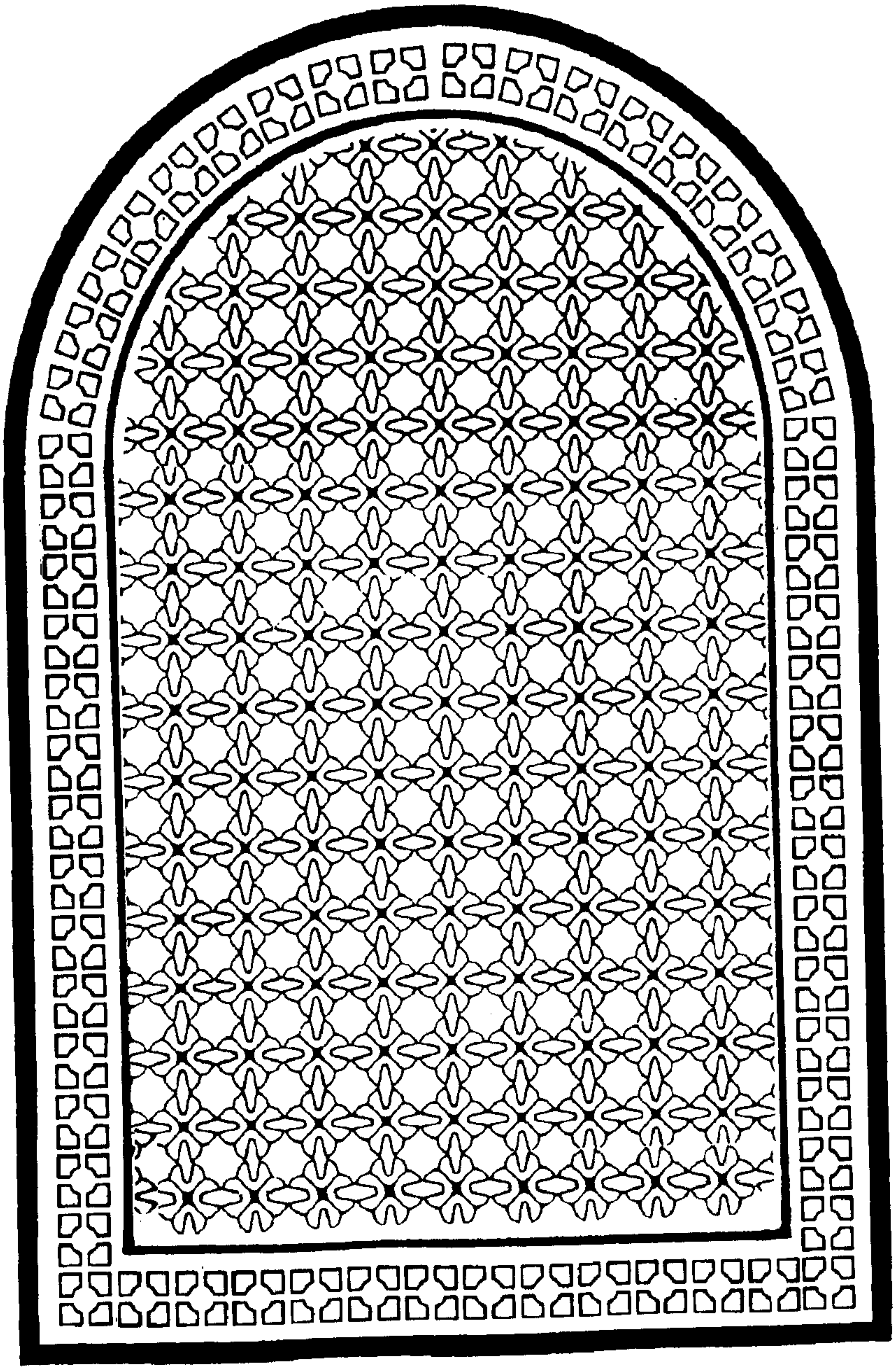

نەۋائى — ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى زور تەسىر كۆرسەتكەن بۈيۈك مۇتەپەككۇر شائىردۇر. غىياسىددىن كىچىك ئوغلى ئەلىشىر نەۋائى 1441-يىلى ھىراتتا تۇغۇلۇپ، 1501-يىلى ۋاپات بولغان. ئۇ كىچىكىدىن تارتىپلا ئىلىم-مەرىپەتكە، ئەدەبىياتقا قىزغىن بېرىلگەن بولۇپ، ئۇزۇن ئۆتمەي ئۆز دەۋرىنىڭ ئەڭ بىلىملىك كىشىسىگە ئايلانغان، ئاساسىي ئۆمرىنى ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن ئۆتكۈزۈپ، شېئىرىيەتتە ئالەمشۇمۇل نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن. ئۆز ئىجادىيىتىدە شېئىرىيەتنىڭ خىلمۇ خىل ژانىر ۋە شەكىللىرىنى قوللىنىپ ۋە ئىجادىي تەرەققى قىلدۇرۇپ، ئاجايىپ پارلاق ئۈلگىلەرنى ياراتقان.

نەۋائىنىڭ «خەزايىنۇل-مەئانى» (مەنىلەر خەزىنىسى) ۋە «خەمسە» سىدىن باشقا تەزكىرىلىرى، ئىلمىي نەزەرىيىۋى ئەسەرلىرى، ئەخلاقىي ئەسەرلىرى، تارىخىي ئەسەرلىرى، بىئوگرافىك ئەسەرلىرى ۋە ۋەسىقىلىرى بولۇپ جەمئىي 29 پارچە ئەسەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كۇللىياتى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن. ئۇنىڭ دىۋانلىرى، خەمسەلىرى ۋە يەككەئەسەرلىرىنىڭ قول يازمىلىرى خەلقىمىز ئارىسىدا ئىنتايىن كۆپ تارقالغان.

«خەزايىنۇل-مەئانى» نەۋائى ئەسەرلىرى ئىچىدە ئاساسەن غەزەللەردىن ئىبارەت 16 خىل لىرىك ژانىردىن تەركىپ تاپقان، جەمئىي 44 مىڭ 803 مىسرالىق 3130 شېئىرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «چەھار دىۋان»

بولۇپ، بۇنىڭ كۆپى سەمىمىيەتكە، گۈزەللىككە، ۋا-
پادارلىققا مەدھىيە؛ ئالدامچىلىققا، ساختىپەزلىككە،
ۋاپاسىزلىققا نەپرەت بىلەن تولغان لىرىكىلاردۇر.

نەۋائى ئەسەرلىرى تېماتىك مەزمۇن، بەدىئىي شەكىل جەھەتتىن خىلمۇخىل بولۇشى بىلەنمۇ ھەجمى جەھەتتىكى كۆپلۈكى بىلەنمۇ ئادەمنى ھەيران قالدۇ-رۇدۇ. ئۇنىڭ تىل-ئەدەبىيات تەتقىقاتىغا ۋە باشقا تې-مىلارغا دائىر ئەسەرلىرىمۇ ناھايىتى زور ئىلمىي قىم-مەتكە ۋە تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە. نەۋائى ئەسەرلى-رىدە ئۆز دەۋرى ئۈچۈن ئىلغار بولغان زور ئەھمىيەت-لىك پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقى ۋە بەدىئىي ما-ھارىتىنىڭ يۈكسەكلىكى بىلەن ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر سەنئەتكاردۇر. نەۋائىدىن كېيىن ئۆتكەن شائىرلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ پىر-ئۇستازى ساناپ، ئۇنىڭدىن ئۇلگە ئالغان نەۋائى ئەسەرلىرى ئوت ئەسىردىن بېرى ئۇيغۇر مەدرىسلىرىنىڭ مۇھىم ئەدە-بىيات دەرسلىكى بولۇپ كەلگەن. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەشھۇر «ئون ئىككى مۇقام» ىنىڭ نۇرغۇن نەغمىلىرى نەۋائى غەزەللىرى بىلەن جاراڭلايدۇ.

خوتەنلىك موللا ئىسمەتۇللاھ ئىبنى نىئمەتۇللاھ مۇئجىزنىڭ «تارىخى مۇسىقىيۇن» ناملىق ئەسىرىدە كۆرسىتىلىشىچە: نەۋائى شېئىرىيەت دۇنياسىدىكى بىر بۈيۈك سىما بولۇشتىن تاشقىرى، ئۆز نۆۋىتىدە ئىستېداتلىق مۇغەننى ۋە مۇقامشۇناس بولغان، «نەۋا» مۇقامىنى ئىختىرا قىلغان.

زەلىلى— ئىسمى مۇھەممەد سىددىق، تەخەللۇسى «زەلىلى». تەخمىنەن مىلادى 1670-يىلى يەكەندە تۇغۇلۇپ، خوتەندە ۋاپات بولغان. زەلىلى يەكەن مەدرىسەلىرىدە ئىلىم تەھسىل قىلغان. ئۇزاق ۋاقىت شىنجاڭدىكى كۆپلىگەن شەھەرلەرنى كېزىپ، ئۆز دەۋرىنىڭ ئوقۇمۇشلۇق، ئىلغار زاتلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، مازار-ماشايىخلارنى تاۋاپ قىلىپ، دەرۋىشلەر ۋە جاھانگەشتىلەر بىلەن سىردىشىپ، ئەينى دەۋرنىڭ زور ئىجتىمائىي مەسىلىلىرى ۋە كىشىلىك مۇناسىۋەتلىرى ھەققىدە چوڭقۇر بىلىمگە ئىگە بولغان. ئۆمرىنىڭ كېيىنكى مەزگىللىرىنى خوتەندە ئۆتكۈزۈپ، مول ئىجادىي مىراسلارنى قالدۇرۇپ كەتكەن. ئۇنىڭ ئىجادىي مىراسلىرىدىن «دىۋانى زەلىلى»، «سەپەرنامە»، «تەزكىرەئى خاجە مۇھەممەد شەرىف بۇزۇرگۋار» قاتارلىق لىرىك ۋە ئېپىك ئەسەرلىرى جامائەتچىلىككە تونۇش. بۇ ئەسەرلەرنىڭ بىرقانچە قول يازمىلىرى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن. زەلىلى ئۇيغۇر تىلى ۋە پارس تىلىدا غەزەللەر يازغان ئىككى تىللىق لىرىك شائىردۇر.

زەلىلى ئەسەرلىرىدە ئىشق-مۇھەببەت تېمىسى مەركەز قىلىنغان ھالدا ۋەتەنپەرۋەرلىك، خەلقچىللىق، گۈزەل ئىنسانىي پەزىلەتلەر ئالاھىدە كۈيلىنىپ، شائىرنىڭ تەرەققىيپەرۋەر ئىدىيىسى مۇئەييەن بەدىئىي شەكىللەر بىلەن روشەن ئىپادىلەنگەن.

زەلىلى شېئىرىيىتى تىلىدىكى پاساھەت، پىكرىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، ئوخشىتىشلىرىنىڭ گۈزەللىكى

بىلەن ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبقا ئىگە.

ئەرشى — ئىسمى خوجا يەئقۇب بولۇپ، «خوجا جاھان» نامى بىلەن مەشھۇر. «ئەرشى» ئۇنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسىدۇر. تارىخىي مەنبەلەرگە ئاساسلانغاندا خوجاجاھان «قاراتاغلىقلار» گورۇھىغا مەنسۇپ خوجا شۇئەيبنىڭ نەۋرىسى، دانىيال خوجىنىڭ چوڭ ئوغلى بولۇپ، مىلادىيىنىڭ 1685-يىلى تۇغۇلغان 1730-يىلدىن 1756-يىلغىچە ئالتە شەھەرنىڭ خانى بولغان. 1756-يىلى «ئاق تاغلىقلار» گۇرۇھىغا مەنسۇپ مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنىڭ ۋەكىلى بولغان بۇرھانىددىن خوجا تەرىپىدىن يەكەندە پۈتۈن ئەۋلادى بىلەن قوشۇپ قەتل قىلىنغان.

خوجا جاھان ئەرشى يالغۇز دۆلەت ئەربابى بولۇش سۈپىتى بىلەنلا ئەمەس، بەلكى ئىستېداتلىق لىرىك شائىر بولۇش سۈپىتى بىلەن كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىمىزدا سالماقلىق ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇنىڭ قانچىلىك ئەسەر قالدۇرۇپ كەتكەنلىكى ھازىرچە مەلۇم ئەمەس. پەقەت «ئەرشى» تەخەللۇسىدىكى قول يازما دىۋانى بىزگىچە يېتىپ كەلگەن.

ئەرشى ئىجادىيىتىدە مۇھەببەت تېمىسى ئاساسى ئورۇندا تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇ ئۆز نۆۋىتىدە رېئالىست سۈپىتى بىلەنمۇ مەيدانغا چىقىپ، خەلقپەرۋەرلىك، ۋەتەنگە مۇھەببەت، تەرەققىپەرۋەرلىكنى تەشەببۇس قىلىدۇ. شۇنىڭ بىللە ئۇ «ھىممەت ئەھلىنى تۇتقۇن قىلىپ، رەزىللەرنى ئازاد قىلغان ۋاپاسىز، تەتۈر زا-

مان» دىن شىكايەت قىلىپ، ئەينى دەۋردىكى مەۋجۇد ئىجتىمائىي رېئاللىقنى چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈدۇ.

ئەرشىنىڭ يارانقان شېئىرلىرى مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، تەپەككۇرىنىڭ ئوبرازلىقلىقى، تەسەۋۋۇر كۆچىنىڭ يۇقىرىلىقى، ھېسسىياتىنىڭ بايلىقى، تىلىنىڭ راۋانلىقى بىلەن ئالاھىدە خاراكتېرلىنىدۇ.

خوجا جاھان ئەرشى ئۇلۇغ سەنئەتكار ئەلىشىر نەۋائىنىڭ تراددتسىيىسىنى ئۆز ئىجادىيىتىدە ئىزچىل جارى قىلىپ، نەۋائى مۇقامى بىلەن ناۋاچەككەن لىرىك شائىردۇر.

ھۇۋەيدا — خوجا نەزەر غايىب نەزەر ئوغلى ھۇۋەيدا XVIII ئەسىر ئۆزبېك ئەدەبىياتىنىڭ يىرىك نامايەندىلىرىدىن بىرى. ئۇنىڭ شېئىرلىرى ئۇيغۇر جامائەتچىلىكىگە ئەسىرلەردىن بېرى تونۇش. دىۋانى ئۇيغۇر خەتتاتلىرى تەرىپىدىن قايتا-قايتا كۆچۈرۈلۈپ، قولدىن قولغا ئۆتۈپ ئوقۇلۇپ كەلگەن، ئۇيغۇر مەكتەپلىرىدە ئەدەبىي دەرسلىك سۈپىتىدە ئوقۇتۇلغان.

خوجا نەزەر غايىب نەزەر ئوغلى ھۇۋەيدا XVIII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا تۇغۇلۇپ، مىلادى 1780-يىلى ۋاپات بولغان. شائىرنىڭ 1909-يىلى تاشكەنتتە تاش مەتبەئە بىلەن نەشىرقىلىنغان «كىتابى ھۇۋەيدائى چىميانى» ناملىق دىۋانىغا 351 غەزەل، 28 رۇبائىي، 41 تۆتلىك، ئۈچ مۇخەممەس، بىر مۇسەددەس، بىر مۇسەممەن، ئىككى مۇستەھزاد، مەسنەۋى شەكلىدە يېزىلغان بىر قانچە ھېكايەت ۋە دىداكتىك داستانلىرى

كىر گۈزۈلگەن.

ھۆۋەيدا شېئىرلىرى چوڭقۇر پىكىرگە، لىرىك ھېسسىياتقا تولغان بولۇپ، ھەققانىيەت، ئادالەت، ئىنسانپەرۋەرلىك، خەلقچىللىق، مەرىپەتپەرۋەرلىك غايىلىرى بىلەن سۇغۇرۇلغان. ئۇ ئۆز شېئىرلىرىدا پاكلىق، سەممىيلىك، دوستلۇق، ۋاپادارلىق ۋە مۇ-ھەببەتنى قىزغىن كۈيلىگەن.

ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇ-قام» ئاھاڭلىرىدا ھۆۋەيدا غەزەللىرى ئەسىرلەردىن بۇيان جاراڭلاپ، كىشىلەر قەلبىگە ئىستېتىك زوق بېغىشلاپ كەلمەكتە.

قەلەندەر — شائىرنىڭ ئىسمى ھازىرغىچە مەلۇم ئەمەس، «قەلەندەر» ئۇنىڭ تەخەللۇسىدۇر. ئۇ تەخمىنەن XVIII ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىغى-چە ياشاپ ئىجاد ئەتكەن. ئۆمرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى خوتەندە ئۆتكەن.

«دىۋانى قەلەندەر» شائىرنىڭ دەۋرىمىزگىچە يې-تىپ كەلگەن بەدىئىي مىراسىدۇر. بۇ دىۋان 1807-يىلى قۇربان ھېيتتا كۆچۈرۈلگەن. قەلەندەر دىۋانىدا مۇھەببەت تېمىسىنى ئاساس قىلغان ھالدا ۋەتىنىگە بولغان مۇھەببىتىنى، گۈزەل ھاياتقا بولغان كۈچلۈك ئىنتىلىشىنى، ۋاپا، ساداقەت، ياخشىلىق توغرىسىدى-كى ئىلغار كۆز قاراشلىرىنى، ستەمكار زامان ئۈس-تىدىن قىلغان شىكايەتلىرىنى، كەلگۈسىگە بولغان گۈزەل ئارزۇ-ئارمانلىرىنى يۇقىرى بەدىئىي ماھارەت

بىلەن ئەكس ئەتتۈرگەن.

مەشھۇرى— ئىسمى ئىبراھىم بولۇپ، «مەشھۇرى» ئۇ-نىڭ تەخەللۇسىدۇر. شائىر مەشھۇرى XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىدا يەكەندە ياشاپ ئىجادىيەت ئېلىپ بارغان. «دىۋانى مەشھۇرى» ئۇنىڭ بىزگە قالدۇرغان ئەدەبىي مىراسى بولۇپ، XIX ئەسىر ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ تەرەققىياتىدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. دىۋاندىكى غەزەل-لەرنىڭ ئاساسىي قىسمى ئىشق-مۇھەببەت تېمىسىغا بېغىشلانغان، دىداكتىك مەزمۇنلارمۇ خېلى سالماقنى ئىگىلەيدۇ. مەشھۇرى ئۆزغەزەللىرىدە «يار» دىن ئىبا-رەت سىمۋولىستىك ئوبرازنى يارىتىش ئارقىلىق ئۆزى-نىڭ ھايات توغرىسىدىكى ئىدىيىۋى قاراشلىرىنى ۋە گۈزەل ئارزۇ-ئىستەكلىرىنى، كىشىلىك مۇناسىۋەت ھەققىدىكى تۇيغۇلىرىنى ماھىرلىق بىلەن ئىپادىلەپ بېرىدۇ.

بىز «دىۋانى مەشھۇرى» دىكى غەزەللەرنى ئوقۇ-غىنىمىزدا «جۇنۇن دەشتىدە ئاۋارە بولغان ئاشىقلار» نىڭ، «گەردۇندىن بېشىغا ئۇزۇلمەي بالالار يېغىۋاتقان بىچارىلەر» نىڭ پەريادىنى ئاڭلاۋاتقاندەك بولىمىز. شۇنداقلا ھىجران ئازابى، ۋىسال ئۈمىدى بىلەن يېنى-ۋاتقان مەشۇقنىڭ ئوتلۇق يۈرىكىنى تىڭشىغاندەك بو-لىمىز.

بىلال نازىم— ئىسمى موللا بىلال بىننى موللا يۈسۈف بولۇپ، «بىلال» ۋە «نازىمى» ئۇنىڭ تەخەللۇسلىرى. دۇر. بىلال نازىم 1823-يىلى غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلۇپ، 1899-يىلى 76 يېشىدا يەركەنتتە ۋاپات بولغان. ئۇ مەرىپەتپەرۋەر ئاتىسىنىڭ تەربىيىسى ئاستىدا باشلانغۇچ ساۋاتقا ئىگە بولدى. ئاتىسىدىن يېتىم قالغاندىن كېيىن ئېغىر تۇرمۇش مۇھىتى ئىچىدە قالغىنىغا قارىماي، ئىلى مەدرىسىلىرىدە ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇپ يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگە بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە بىلال نازىم ئۆز زامانىسىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىنى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى، باي كلاسسىك مىراسلارنى قېتىرقىنىپ ئۆگەندى. زۇلۇمغا قارشى خەلق قوزغىلاڭلىرىغا بىۋاسىتە ئىشتىراك قىلدى. ئۇنىڭ دەسلەپكى شېئىرلىرى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا ناھايىتى يېقىن بولغاچقا، خەلق ناخشىلىرىغا ئايلىنىپ «نازىم» نامى بىلەن تا ھازىرغىچە ئېيتىلىپ كەلمەكتە.

بىلال نازىم «كىتابى غەزات دەر مۈلكى چىن»، «چاڭمۇزا يۈسۈف خان»، «نۇزۇگۇم» قاتارلىق ئېپىك ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورىدۇر. شائىرنىڭ ياشلىق دەۋرىدە يازغان غەزەللىرى «غەزەلىيات» ناملىق توپلامغا كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، بۇ شېئىرلار توپلىمى شېئىرىيىتىنىڭ گۈزەللىكى، رەڭمۇ-رەڭلىكى، پىكىرنىڭ چوڭقۇرلۇقى، تىلىنىڭ راۋانلىقى بىلەن ئەينى دەۋردە نازىمنىڭ تالانتىنى نامايان قىلىپ، ئالاھىدە دىققەتكە سازاۋەر بولغاندى.

موللا بىلال ئۆزىنىڭ لىرىك شېئىرلىرىدا ئەر-

كىنلىكنى، چىن ئىنسانىي مۇھەببەتنى، ھايات گۈ-
زەللىكلىرىنى قىزغىن كۈيلىگەن. ھەقىقەت، ئادا-
لەت، ياخشىلىق، ساداقەت توغرىسىدىكى ئىدىيۋى
قاراشلىرىنى چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرگەن.

«ئون ئىككى مۇقام» نوتىسىدا قوللىنىلغان شەرتلىك بەلگىلەر ھەققىدە ئىزاھات

1. مۇقام ئاھاڭلىرىدىكى بەزى ئالاھىدىلىكلەر ۋە ئۇنىڭ نوتىدىكى ئىپادىلىنىشى.

مۇقاملارنىڭ مۇقەددىمە، تەئەززە، تەئەززە مەرغۇلى، نۇسخە، نۇسخە مەرغۇلى ۋە چۇشۇرگىلىرىدە $\frac{4}{4}$ ئۇدارلىق، $\frac{5}{4}$ ئۇدارلىق، $\frac{2}{4}$ $\frac{3}{4}$ ئۇدارلىق ۋە $\frac{6\frac{1}{2}}{4}$ ئۇدارلىق ئالاھىدىلىكلەربار. «بايىرىم ساقى» ئاھاڭى پەقەت «ئۇششاق» مۇقامىدىلا بولۇپ، ئۇنىڭدا $\frac{7}{8}$ ئۇدارلىق ئالاھىدىلىك بار.

$\frac{7}{8}$ ئۇدارنىڭ فورمولىسى مۇنداق: $\frac{(3+4)}{8}=\frac{7}{8}$

«مۇستەھزات»نىڭ ئۇدار فورمولىسى مۇنداق: $\frac{(3+2)}{4}=\frac{5}{4}$

«چوڭ سەلىقە»نىڭ ئۇدار فورمولىسى مۇنداق: $\frac{(3+2)}{8}=\frac{5}{8}$

«داستان»نىڭ ئۇدار فورمولىسى مۇنداق: $\frac{(3+4)}{8}=\frac{7}{8}$

«مەشرەپ»نىڭ ئۇدار فورمولىسى مۇنداق: $\frac{(3+6)}{8}=\frac{9}{8}$

يۇقىرىدىكىدەك ئۇدارلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئاھاڭلاردىكى ھەربىر تاكتىنىڭ ئالدىنقى ئۈچ ئۇدارىنىڭ ئۈچ ئاۋازدا، ئىككى تۇتاشما ئاۋازدا ۋە تۆت تۇتاشما ئاۋازدا قاتارلىشىپ كېلىشى «ئون ئىككى مۇقام» ئاھاڭلىرىنىڭ ئۇدار جەھەتتىكى ئەڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بولۇپمۇ مۇقاملارنىڭ «چوڭ نەغمە» قىسمىدىكى بەزى ئاھاڭلاردا $\frac{6\frac{1}{2}}{4}$ ئۇدار شەكلى كۆرۈلىدۇ. ئۇ، تۆت پارچە ئاۋازنىڭ بىرىكىپ بىر ئۇدار ھاسىل قىلغانلىقىنى، ئۇنىڭدا پۈتۈن ئۇداردىن ئالتىسىنىڭ، يېرىم ئۇداردىن بىرسىنىڭ بارلىقىنى، ھەربىر تاكتىنىڭ ئالدىنقى قىسمىدا $2\frac{1}{2}$ ئۇدار، كېيىنكى قىسمىدا تۆت

ئۇدارنىڭ بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ، $\frac{(2\frac{1}{2}+4)}{4}=\frac{6\frac{1}{2}}{4}$ فورمۇلىسى بويىچە ئىپادىلىنىدۇ.

2. ئاھاڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىپادىلەشتە قوللىنىلغان شەرتلىك بەلگە-لەر.

1) ئەسلى ئاھاڭ «♮» بىلەن كۆتىرىلگەن ئاھاڭ «#» ياكى ئەسلى ئاھاڭ «♮» بىلەن چۈشۈرۈلگەن ئاھاڭ «b» ئوتتۇرىسىدىكى ئاھاڭلارنى توغرا ئىپادىلەش ئۈچۈن، يېرىمنىڭ يېرىمنىڭ كۆتىرىلىشى «‡» ($\frac{1}{4}$ ھەسسە كۆتۈرۈش) بەلگىسى بىلەن، يېرىمنىڭ يېرىمنىڭ چۈشۈرىلىشى «d» ($\frac{1}{4}$ ھەسسە چۈشۈرۈش) بەلگىسى بىلەن، گاھىدا يەنە زۆرۈرىيەت تۇپەيلىدىن ئالدىنقىسى «↑» بەلگىسى، كېيىنكىسى «↓» بەلگىسى بىلەن ئىپادە قىلىندى ھەمدە بۇ بەلگىلەر ئىشلىتىلىش ئورنى جەھەتتىكى تەلەپكە ئاساسەن، كۆتۈرۈش ياكى چۈشۈرۈش تەلەپ قىلىنغان شۇ ئاھاڭنىڭ ئالدى تەرىپىگە قويۇلدى. ئاھاڭلارنىڭ $\frac{1}{4}$ دائىرە ئىچىدىكى يۇقىرىغا تىترىشى «𝆖» بەلگىسى بىلەن، تۆۋەنگە تىترىشى «𝆗» بەلگىسى بىلەن كۆرسىتىلدى.

2) ئاۋازلارنىڭ رىتىم شەكلىنى ئىپادە قىلىش مەقسىتىدە ھەربىر نوتىنىڭ باش قىسمىنىڭ ئاستىغا داپنىڭ «دۇم» ئاۋازى ئۈچۈن «D»، «تاك» ئاۋازى ئۈچۈن «T»، توختىغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن «O» بەلگىسى قويۇلدى.

3) تېكىستىنىڭ مىسرا سانىنى ئىپادە قىلىش ئۈچۈن، ئاھاڭنىڭ ئاستى تەرىپىگە 1)، 2)، 3)...گە ئوخشاش سانلار بېرىلدى.

4) پائۇزا ۋە مەرغۇل نوتىسى تىرناق ئىچىگە ئېلىندى.

5) تەكرارلانغان ئاھاڭلاردا بىرىنچى قېتىم چېلىنغان ئاھاڭ شەكلى ئۆلچەم قىلىندى.

ئون ئىككى مۇقام ۋە ئۇنىڭ ئابى چەشمىلىرى ھەم ئىشرەت ئەڭگىز مۇقامنىڭ ئاھاڭ تۈرلىرى

	مۇقاملارنىڭ نامى / ئاھاڭ تۈرلىرى	راك	چەبىيات	سىگاھ	چەھارگاھ	پەنجىگاھ	ئۆزھال	ئەجەم	ئوشاق	باياۋات	نەۋا	مۇشاۋرەك	ئىراق
چوڭ نەغمە	مۇقاددىمە	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a
	بىرىنچى تەئەززە	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ
	ئىككىنچى تەئەززە	2a ∂ mQ											
	بىرىنچى نۇسخە	1a mQ	1a m	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ
	ئىككىنچى نۇسخە	1a m				1a mQ							
	يارىم ساقى								1a mQ				
	مۇستەھزاد	1a mQ	2a ∂ mQ		1a mQ	1a m		1a	1a m				1a m
	جۇلا	1a	1a m	1a	1a	1a mQ	1a	1a m	1a m	1a	1a	1a	1a
	سەنەم	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	2a
	چوڭ سەلىقە	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a
	بىرىنچى كىچىك سەلىقە	4aL mQ	3a mQ	1a mQ	1a mQ	5a mQ	2a mQ	3a mQ	2a mQ	1a mQ	1a mQ	1a m	2a mQ
	ئىككىنچى كىچىك سەلىقە	1a ∂ m										1a mQ	
	پەشرەۋ	2a mQ		1a		1a mQ	1a mQ		1a mQ				3a m
	تەكىت	2aL mQ	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a
داستان	بىرىنچى داستان	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m
	ئىككىنچى داستان	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m
	ئۈچىنچى داستان	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m
	تۆتىنچى داستان	1a m	1a m			1a m	1a m		1a m		1a m	1a m	
	بەشىنچى داستان	1a m				1a m	1a m						
مەشرەپ	بىرىنچى مەشرەپ	2a	2a	1a	2a	3a	1a	1a	3a	1a	1a	3a	2a
	ئىككىنچى مەشرەپ	1a	2a	2a	3a	1a	3a	2a	2a	2a	2a	2a	2a
	ئابى چەشمىلەر	1a	1a	1a m	1a m	1a m	1a	1a	1a mQ	1a	1a	1a	1a

چەببايات مۇقامىنىڭ ئاھاڭ تۈرلىرى

بۆلىكى	ئاھاڭ تۈرلىرىنىڭ نامى	رېتىم	باشلىنىش سۈرئىتى	ئاساسىي رېتىم شەكلى
چوڭ نەغمە	مۇقەددىمە	rubato	♩=60	‖
	تەئەززە	3/4	♩=50	T. T TT D|DOT D ‖
	تەئەززە مەرغۇلى ۋە چۇشۇرگىسى	3/4	♩=66	T. T TT D|DOT D ‖
	نۇسخە	4/4	♩=108—112	TT T TT T|D O D D ‖
	نۇسخە مەرغۇلى	4/4	♩=112—116	TT TT D D|TT TT D D‖
	مۇستەھزاد	5/4	♩=112—116	TT OT T D D|TT OT T D D‖
	مۇستەھزاد مەرغۇلى ۋە چۇشۇرگىسى	5/4	♩=120—126	TT OT T D D|TT OT T D D‖
	جۇلا	4/4	♩=54	D TT TT T DD T ‖
	جۇلا مەرغۇلى	4/4	♩=60	D. TTT DTT DD TTT|DTTT DTT DDTDT‖
	سەنەم	2/4	♩=84	D. T OT|D DD|D. T OT|DDT‖
	چوڭ سەلىقە	5/8=(3+2)/8	♩ ♩=42	D T. T D T ‖
	كىچىك سەلىقە	2/4	♩=60	D. D TT|DDDD TO‖
	كىچىك سەلىقە مەرغۇلى، چۇشۇرگىسى	2/4	♩=66	D. D TT|DDDD TO‖
	تەكىت	6/8	♩=62	D. D D TOD ‖
چوڭ نەغمە قىسمىنى تارقاق رېتىم بويىچە تاماملاش				
داستان	بىرىنچى داستان	2/4	♩=66	D. T OD T |D D T OD T ‖
	بىرىنچى داستان مەرغۇلى	2/4	♩=66	D. T OD T |D D T OD T ‖
	ئىككىنچى داستان	7/8=(3+4)/8	♩♪♩=38	D O D T |D O D T ‖
	ئىككىنچى داستان مەرغۇلى	7/8=(3+4)/8	♩♪♩=42	D O D T |D O D T ‖
	ئۈچىنچى داستان	9/8=(3+6)/8	♩♪♩=27	D OD TTT|DTT DDT O ‖
	ئۈچىنچى داستان مەرغۇلى	9/8=(3+6)/8	♩♪♩=30	D OD TTT|DTT DDT O ‖
	تۆتىنچى داستان	6/8	♩.=54	D O D T. T D ‖
	تۆتىنچى داستان مەرغۇلى	6/8	♩.=54	D O D T. T D ‖
مەشرەپ	بىرىنچى مەشرەپ	7/8=(3+4)/8	♩♪♩=36	D D D T |D O D T ‖
	ئىككىنچى مەشرەپ، بىرىنچى ئاھاڭ	2/4	♩=108	D. T D T |D. T D T‖
	ئىككىنچى ئاھاڭ	2/4	♩=120	D TT D T |D TT D T‖
پۈتۈن مۇقامنى تارقاق رېتىم بويىچە تاماملاش				

ئاهاڭ كۆرسەتكۈچ جەدۋىلى

جەمئى	قوشۇلغىنى	ئەسلى	بۆلەكلەر
194a	26a	168a	چوڭ نەغمە
92a	—	92a	داستان
46a	—	46a	مەشرەپ
16a	16a	—	ئابى چەشمە
11a	11a	—	ئىشرەت ئەنگىز
359a	53a	306a	جەمئى

بەلگىلەرنى ئىپادىلەش جەدۋىلى

بەلگىلەر	مەنىسى
a	ئاهاڭ(ناخشا)
m	مەرغۇلى
Q	چۈشۈرگىسى
	پۈتۈن قوشۇلغان
L	يېرىم قوشۇلغان
ə	ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن

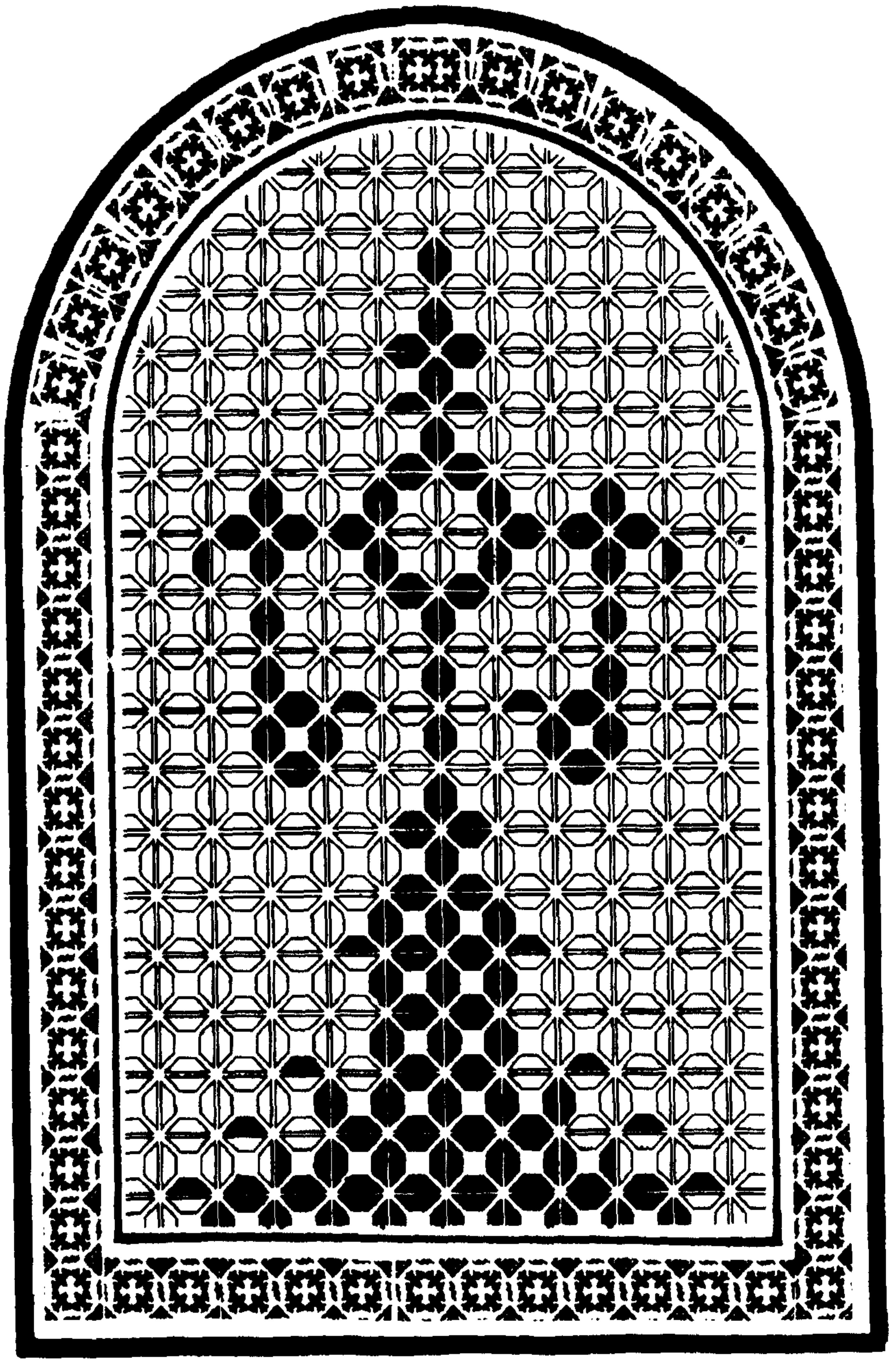

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى

2

چەببايات

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتى نەشرگە تەييارلىدى

*

جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى نەشر قىلدى ۋە تارقاتتى

(بېيجىڭ شەھىرى فۇچېڭمېن كوچىسى №17 پوچتا نومۇرى: 100037)

بېيجىڭ ئىككىنچى شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ بېيجىڭ شۆبىسى تارقاتتى

1997-يىل 2-ئاي 1-نەشرى، 1997-يىل 2-ئاي 1-بېسىلىشى

فورماتى: 787×1093 1/16 باسما تاۋىقى $362\frac{1}{2}$

ترازى: 1—1000

ISBN 7—5000—5817—9

دۆلەت ئىچىدىكى باھاسى: 2000 يۈەن(بىر يۈرۈشىنىڭ)